

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA**

LINA VALANČIUTĖ

**VAIKŲ SU NEGALIA INTEGRACIJA BENDROJO
LAVINIMO MOKYKLOJE**
Magistro baigiamasis darbas

**Vadovė
dr. I. Kuginytė – Arlauskienė**

VILNIUS, 2010

TURINYS

ĮVADAS	3
PAGRINDINĖS SĄVOKOS	6
1. VAIKŲ SU NEGALIA INTEGRACIJOS TEORINĖS PRIELAIDOS	7
1.1. Negalios sampratos analizė.....	7
1.2. Neįgalaus vaiko samprata.....	10
1.3. Vaikų su negalia socialinė integracija visuomenėje.....	12
2. INTEGRACIJOS PROCESAS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE	18
2.1. Integruoto ugdymo ypatumai.....	18
2.2. Teisės aktai, reglamentuojantys integruotą ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje	22
2.3. Vaikų su negalia integracijos bendrojo lavinimo mokykloje socialinės – pedagoginės prielaidos	28
3. VAIKŲ SU NEGALIA INTEGRACIJOS YPATUMAI BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE	33
3.1. Tyrimo metodologija.....	33
3.2. Tyrimo dalyviai.....	34
3.3. Tyrimo rezultatų analizė	35
IŠVADOS	76
LITERATŪRA	77
ANOTACIJA	83
SANTRAUKA	85
SUMMARY	86
PRIEDAI	87

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas. Apie dešimtadalį planetos gyventojų sudaro neįgalūs žmonės. Tai nemaža žmonijos dalis, todėl jų problemos nėra mažiau svarbios (Gudonis, 1998). Tarp jų gyvena ir vaikai, turintys sunkesnę ar lengvesnę negalia, tačiau „vaiko negalia nėra ir negali būti pagrindu pažeisti ar ignoruoti jo, kaip vaiko, ir kartu visuotinai pripažįstamas bendrąsias žmogaus teises“ (LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos veiklos ataskaita, 2007).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, prasidėjusi nauja švietimo sistemos kryptis – vaikų, turinčių negalia, integracija į bendrojo lavinimo įstaigas, sudarė sąlygas jiems ugdytis kartu su kitais vaikais, atsižvelgiant į individualius gebėjimus, taip didinant jų socialinę integraciją.

Apie vaikų, turinčių negalia, teisę į ugdymą byloja ratifikuoti tarptautiniai (JT Vaiko teisių konvencija (Žin., 1995, Nr. 60-1501); JT Neįgaliųjų teisių konvencija (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo“, Žin., 2010, Nr. 67-3350) ir kt.)) bei nacionaliniai (Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos įstatymas (Žin., 1996, Nr. 33-807) ir kt.)) dokumentai. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (Žin., 1991, Nr. 23-593; Žin., 2003, Nr. 63-2853) ir Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas (Žin., 1998, Nr. 115-3228) yra pagrindiniai dokumentai, reglamentuojantys šalies švietimo sistemą. Pastarųjų įstatymų nuostatomis įtvirtinama vaikų, turinčių negalia, integracijos į bendrojo lavinimo mokyklas, galimybė, remiantis lygių galimybių principu.

Nors ir nelengvai, konfrontuojant skirtingiems požiūriams specialiojo ugdymo srityje vis labiau plėtojasi vaikų, turinčių specialiųjų ugdymo(-si) poreikių, ugdymo integracijos ir inkluzijos procesai (Ališauskas ir kt., 2008). Pasklidusi „mokyklos visiems“ idėja, įsitvirtinantis naujasis ekologinis-sisteminis požiūris, kuris orientuotas ne į vaiko negalia, sutrikimą, jo gydymą, o į vaiko galimybių, individualių poreikių įvertinimą (taip pat dėmesys skiriamas visai šeimai, aplinkos įtakai), išplėtė vaikų, esančių negalios situacijoje, integruoto ugdymo tyrimus socialinių ir edukologijos mokslų srityje. Pradėta domėtis visuomenės nuostatomis, vaikų, turinčių negalia, atžvilgiu, ugdymo įstaigų pasirengimu integruotam ugdymui (ugdymo diferencijavimu ir pritaikymu individualiems vaikų gebėjimams, aplinkos pritaikymu ir pan.).

Mokslininkų teiginiai, jog „bendrojo lavinimo įstaigose integracijos procesai kartais labiau demonstruojami nei realizuojami“ (Ališauskas, 2004, p. 19), pagrindžia integracijos bendrojo lavinimo mokykloje aktualumą.

Pastarąjį dešimtmetį nemažai mokslininkų nagrinėjo vaikų su negalia arba vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, situaciją (Ruškus, 1998, 2005; Vaičekauskaitė, 2005), įvairius integracijos aspektus: buvo domimasi požiūriu į specialiųjų poreikių vaikus, jų ugdymą (Kaffemanienė, 2001; Gudonis, 2003; Miltenienė, 2006), neįgaliųjų vaikų integracijos į bendrojo lavinimo mokyklą

galimybėmis, principais (Ambrukaitis, 1999, 2003, 2004; Unčiurys, 2000; Gribačiauskas, Merkys, 2003; Gedvilienė, 2007;) neįgaliųjų vaikų specialiųjų poreikių tenkinimu (Ališauskas, 2001, 2008). Integruoto ugdymo tyrimus užsienyje aprašė Meijer (2003), Rose (2003), Bobel, Szymura (2005). Tyrimų rezultatai parodė, kad svarbus yra mokytojų požiūris į specialiųjų poreikių vaikus, jog jiems trūksta įgūdžių, žinių.

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2007 metais atliktas tyrimas parodė, kad integracija bendrojo lavinimo mokykloje yra nepakankama dėl darbuotojų kvalifikacijos bei jų stygiaus; nepakankamo aplinkos pritaikymo mokyklose pagal neįgaliųjų poreikius; specialiojo ugdymo priemonių stygiaus; pedagogų padėjėjų poreikio bendrojo lavinimo mokyklose. Nurodoma, jog svarbus ir mokyklos administracijos požiūris bei noras priimti ir integruoti vaiką į mokyklos bendruomenę bei į visuomenės gyvenimą plačiaja prasme.

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos užsakymu, specialiųjų poreikių turinčių mokinių integracijos, ugdymo, pagalbos teikimo problematikai nuo 2003 metų buvo skirta 12 tyrimų, iš kurių 9 buvo kompleksinio tyrimo „Specialiųjų poreikių vaikų integruotas ugdymas“ sudedamosios dalys (Švietimo būklės tyrimų apžvalga, 2008). Pažymima, jog atskirų tyrimų rezultatai rodo, kad specialiųjų poreikių turinčių mokinių situacija ugdymo procese yra gana komplikauta. Tyrimo „Modernių (metakognityvinių) specialiųjų didaktikų (metodikų) rengimas Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje“ duomenimis, mokytojas tik epizodiškai atkreipia dėmesį į specialiųjų poreikių turintį mokinį, labai retai jį įtraukdamas į klasėje vykstančius procesus. Specialiųjų poreikių turintis mokinys bendrojo lavinimo klasėje yra nepakankamai aktyvus, dažnai tiesiog paliekamas vienas su jam skirtomis užduotimis, retai kada aptariami jo pasiekimai konkrečioje pamokoje, nedažnai jam keliami mokymosi tikslai bendradarbiaujant (Švietimo būklės tyrimų apžvalga, 2008).

Inkliuzinio ugdymo idėjų kontekste vis daugiau dėmesio skiriama visų ugdymo proceso dalyvių: specialistų, pedagogų ir šeimos (tarp jų ir vaiko) bendradarbiavimui, įtraukimui, dalyvavimui ugdymo procese (Ališauskas ir kt., 2008). Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas (2006) rekomenduoja skatinti pagarbą vaiko nuomonei, užtikrinti jo dalyvavimą visose visuomenės srityse, tarp jų ir mokykloje. Kiek įmanoma šios rekomendacijos turėtų būti taikomos ir vaikams, turintiems negalią.

Vaiko įtraukimas tenkinant specialiuosius poreikius nagrinėtas Ališausko ir Miltenienės (2001), Ališauskienės ir Miltenienės (2004), Ališauskienės ir kt. (2007), Miltenienės (2008) atliktuose tyrimuose. Ališauskienės ir kt. (2007) bei Miltenienės (2008) atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad tėvų, pedagogų, vaiko įtraukimas į ugdymo ir pagalbos procesą yra viena iš silpniausiai realizuojamų sričių, nesiorientuojama į lygiavertį bendradarbiavimą. Vaikas realiai nėra aktyvus dalyvis, lygiavertis partneris sprendžiant ugdymo(-si) problemas, su vaikais mažai bendraujama, sprendimai numatomi vaikams nedalyvaujant komandos pasitarimuose, nėra perduodama svarbi informacija.

Tyrimo naujumas. Tyrimas atskleidžia vaikų, turinčių negalią (intelektą, klausos, regos, judesio ir padėties sutrikimus ar kompleksinę negalią), integracijos bendrojo lavinimo mokykloje ypatumus, vaiko, turinčio negalią, įtraukimo, dalyvavimo galimybes ugdymo procese, integruoto ugdymo sąlygomis. Tyrimas padeda išvelgti probleminius integracijos aspektus, taip pat – gerąją proceso dalyvių patirtį.

Tyrimo objektas – vaikų su negalia integracija bendrojo lavinimo mokykloje.

Tikslas – ištirti vaikų su negalia integracijos ypatumus bendrojo lavinimo mokykloje.

Uždaviniai:

1. Teoriniu aspektu aptarti negalios, vaiko su negalia sampratą, integracijos į visuomenę ir švietimo sistemą gaires.

2. Išanalizuoti vaikų su negalia integruoto ugdymo proceso bendrojo lavinimo mokykloje teorinius aspektus bei teisinę bazę, socialines – pedagogines prielaidas.

3. Išsiaiškinti pedagogų nuostatas, patyrimus apie vaiko, turinčio negalią, integraciją bendrojo lavinimo mokykloje.

4. Atskleisti vaikų, turinčių negalią, situaciją bendrojo lavinimo mokykloje, integruoto ugdymo sąlygomis.

Probleminiai klausimai. Kokios pedagogų nuostatos į vaikų, turinčių negalią, integracijos procesą? Kokie veiksniai sąlygoja integruotą vaikų, turinčių negalią, ugdymą? Kaip pritaikyta bendrojo lavinimo mokyklos aplinka plačiaja prasme vaiko, turinčio negalią, ugdymuisi? Kokios yra vaiko, turinčio negalią, tėvų ir pedagogų bendravimo ir bendradarbiavimo ypatybės integruoto ugdymo sąlygomis?

Tyrimo metodai:

1. Teoriniai:

- mokslinės literatūros analizė;
- teisės aktų apžvalga ir analizė.

2. Empirinis:

- pusiau struktūruoto interviu metodas su pedagogais.

Darbo struktūra. Darbą sudaro: turinys, įvadas, 3 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas, anotacija, santrauka lietuvių kalba, santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 10 lentelių. Prieduose pateikiami kai kurie tyrimo duomenys bei pusiau struktūruoto interviu klausimų pavyzdys. Darbo apimtis – 87 p.

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Adaptuota programa – valstybiniam išsilavinimo standartams neprilygstanti bendroji dalyko programa, pritaikyta specialiųjų poreikių asmens gebėjimams ir realiam mokymosi lygiui (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228).

Dalinė integracija – specialiųjų poreikių asmenų ugdymo derinimas bendrojo ugdymo įstaigos bendrojoje ir specialiojoje klasėje, grupėje; specialiųjų poreikių asmenų ugdymas bendrojo ugdymo įstaigos specialiojoje klasėje, grupėje; specialiųjų poreikių asmenų ugdymas derinant jų ugdymo procesą specialiojo ugdymo ir bendrojo ugdymo įstaigose (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228).

Individualioji programa – programa, skirta asmens individualiems gebėjimams ugdyti ir specialiesiems ugdymosi poreikiams tenkinti (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228).

Lygios galimybės – tarptautiniuose žmogaus ir piliečių teisių dokumentuose ir Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtintų žmogaus teisių įgyvendinimas nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos (LR Lygių galimybių įstatymas, Žin., 2008, Nr. 76-2998).

Modifikuota programa – specialiųjų poreikių asmeniui pritaikyta bendrojo lavinimo programa, leidžianti jam ugdytis pagal valstybinius išsilavinimo standartus (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228).

Neįgalumas – dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas (LR Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, Žin., 2004, Nr. 83-2983. Aktualu nuo 2010-07-01).

Negalė – dėl sutrikimo kylantys trūkumai, sunkumai, žmogaus bazinių sugebėjimų srityje (pvz., negalėjimas skaityti normalaus teksto); negalė reiškiasi individo lygmeniu (Bagdonas, 1995).

Specialiųjų poreikių asmenys – vaikai ir suaugusieji, dėl įgimtų ar įgytų sutrikimų turintys ribotas galimybes dalyvauti ugdymo procese, visuomenės gyvenime (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228).

Specialusis poreikis – specialiosios pagalbos reikmė, atsirandanti dėl asmens įgimtų ar įgytų ilgalaikių sveikatos sutrikimų (neįgalumo ar darbingumo netekimo) ir nepalankių aplinkos veiksnių (LR Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, Žin., 2004, Nr. 83-2983. Aktualu 2010-07-01).

Sutrikimas – funkcijos ar organo sutrikimas dėl ligos ar traumos (pvz., regėjimo aštrumo sumažėjimas); sutrikimas reiškiasi organų ir sistemų lygmeniu (Bagdonas, 1995).

Visiška integracija – specialiųjų poreikių asmenų ugdymas bendrojo ugdymo įstaigos bendrojoje klasėje, grupėje (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228).

1. VAIKŲ SU NEGALIA INTEGRACIJOS TEORINĖS PRIELAIIDOS

1.1. Negalios sampratos analizė

Negalia egzistuoja nuo pačių seniausių laikų visose tautose ir bendruomenėse. Ir visais laikais ji buvo laikoma skirtingumu, nenormalumu, nukrypimu nuo normos, nuo to, kas visuotinai pripažinta. Įvairiais istoriniais laikotarpiais į šią kliūtį buvo žiūrima skirtingai – su baime, su pagarba, su neapykanta; kaip į nelaimę, kaip į nuodėmę, kaip į vargą ar kaip į ligą; antikos laikais negalė buvo nelaimę simbolizuojantis ženklas, judėjų kultūroje – nuodėmė, viduramžiais – juokdarystė ir vargas, renesanso laikotarpiu – gydymo ir ugdymo objektas, postmodernistiniais laikais – visuomenės gebėjimo priimti kitokią asmenį indikatorius (Ruškus, 2002; Varžinskienė, 2003).

Ištisais tūkstantmečiais žmonija mėgina atsakyti į klausimus: kas tai yra negalė, kokia jos genezė ir pan. Nuo metodologinių atsakymų į šiuos ir panašius klausimus pagrindimo tiesiogiai priklauso asmenų, turinčių negalę, ugdymo(si), veiklos, psichosocialinio funkcionavimo bei funkcionalumo pobūdis. Tačiau vienareikšmiškų atsakymų į minėtus klausimus nėra (Gailienė, 2007). Autorė prognozuoja, „kad vienareikšmiškos negalės fenomeno traktuotės ir nebus jau vien dėl tos priežasties, kad visos tiesos yra santykinės“ (Gailienė, 2007, p. 8).

Negalia yra multidisciplininis, ne vienos mokslo srities tyrinėjimų objektas: psichologijos, sociologijos, pedagogikos, medicinos. Todėl literatūroje pateikiami įvairūs negalios apibrėžimai, sampratos, vartojami skirtingi terminai. Tokiu būdu būtina apžvelgti literatūroje sutinkamus sąvokų aiškinimus.

Lietuvių kalbos žodyne (2005) *negalia* apibrėžiama kaip „*negalė*“ („Kai darbuojuos, man užaina tokia negalia.“ „Jos tokia negalia kaip sveikata.“) ir kaip „negalėjimas, silpnumas, bejėgiškumas“. Tame pačiame žodyne nurodoma, kad *negalė* – tai „negalavimas, negalėjimas, nesveikata, liga; silpnumas“ („Vaikas per miegą dejuoja i dejuoja, gal kokia negalė.“ „Kad kūnas negalę kokią turi ar yra pažeistas, tuojau kaip primanęs ieško vaistytojų, kurie jį gydytų.“).

Socialiniame darbe *negalia* apibūdinama kaip „stabili individo psichikos ar fizinė būklė, dėl kurios jis negali savarankiškai atlikti kasdieninių gyvenimo funkcijų“ (Andrašiūnienė, 2007); „fizinė ar protinė kliūtis, kuri trukdo ar riboja individo gebėjimą funkcionuoti kaip kiti“ (Barker, 1995, cit. Varžinskienė, 2003). Taip pat nurodoma, jog *negalia* yra „ribotas žmogaus pajėgumas atlikti įprastus ir normalius kiekvienam sveikam asmeniui veiksmus“ (Kvieskienė, 2003). Berns (2009) nurodo, jog *negalia* reiškia tam tikros kūno dalies ar organo funkcijos susilpnėjimą arba visišką nebuvimą. Taip pat negalė yra subtilios būsenos – kurtumas – klausos negalė, aklumas – regos negalė ir pan. (Barkauskaitė ir kt., 2001, cit. Gailienė, 2007).

Ruškus (2002) pažymi, jog negalė gali būti apibūdinama ne tik kaip terminas, bet ir suprantama kaip fenomenas. Autorius teigia, kad psichosocialiniu požiūriu negalė vertinama kaip sąveika tarp

asmens ir jo aplinkos (šeimos, ugdymo institucijų, socialinių sąlygų); kaip visuomenės sukurtas ir nuolat stiprinamas socialinis vaidmuo, socialinis vaizdinys, atspindintis stereotipinį visuomenės požiūrį į daugiau ar mažiau žymius raišius, kūno, intelekto ir/ar psichikos sutrikimus, kurie traktuojami kaip nukrypimas nuo visuotinai įsigalėjusių normų bei vertybių ir kurių vertinimas pasižymi kraštutiniu, dažniausiai neigiamu.

Filosofas Tomas Akvinitis apie protiškai neįgalų žmogų sakė, kad tai yra tas, kas nejuda. Protinę negalią turintys žmonės yra tie, kurių egzistencija yra paralyžuota. Organizmas yra pažeistas, ir siela nebeturi savo instrumento (Ruškus, 1997).

Egzistencinė filosofija akcentuoja kiekvieno asmens būties unikalumą. Žmogaus su negale būtis nėra patologiška, ji tiesiog unikali, o fenomenologija teigia ne tik negalės patirties unikalumą kaip nuostabą keliantį reiškinį, bet ir negalės patirties unikalų išiliejimą į mūsų kasdieninio gyvenimo patirtis. Egzistencializmo, fenomenologinės studijos rodo, kad negalė formuoja potencialą savitiems gebėjimams, kurių raiška yra ypač unikali (Vaičekauskienė, 2008).

Krikščioniškoji filosofija akcentuoja lygiateisę žmogaus padėtį bei visaverčio egzistavimo ne segreguotoje aplinkoje, bet tarp kitų žmonių, svarbą. Neįgalumas tampa net tik asmens, bet asmens ir visuomenės problema (Galkienė, 2002). Tuo tarpu F. Nyčė teigė, kad gailestingumas saugo tuos, kurie pasmerkti išnykti, užlaikydamas visokių nevykusių žmonių gyvybę, jis teikia pačiam gyvenimui abejotiną pavidalą. Rūpinimasis silpnaisiais turi vesti į rasės degeneraciją, nes stabdys didįjį gamtos valomąjį darbą (Samsonienė, 2006).

Taigi, pasak Vaičekauskaitės (2009), negalės konceptualizavimas yra orientuotas į dvi paradigmos grupes, kurios apibrėžiamos taip:

- negalė kaip patologija, anomalija ar sutrikimas (medicinos diskursas), nukrypimas nuo tam tikrų socialinių kultūrų normų (socialinės deviacijos);
- negalė kaip socialinės patirties ir kaip sąveikos su socialine aplinka išraiška.

Socialinė negalės apibrėžtis konstruojama, atsižvelgiant į tokias pagrindines ašis (Ruškus, 2002):

- Nuomonės ir vertinimai (jie dažnai susiformuoja jausmų, emocijų pagrindu. Negalėjimas kontaktuoti su neįgaliaisiais ir sutikus neįgalų žmogų – keista, kitokios išvaizdos ir elgesio – pajuntamas gailestis, nerimas, net baimė. Išryškėjusias emocijas lydi vertinimas, kuris dažnai yra neigiamas: liūdnas, nesavarankiškas, agresyvus, bejėgis ir pan.).

- Socialinė politika ir intervencija (pvz. edukacinė, priklauso nuo visuomenėje vyraujančio neįgaliojo socialinio vaizdinio. Institucijų, sukurtų neįgaliesiems globoti ir ugdyti, pobūdis parodo, kaip buvo ir yra visuomenės suvokiama. Anksčiau sutrikusio intelekto vaikai buvo traktuojami kaip nepajėgūs integruotis į socialinę aplinką, kaip korekcijos objektas, buvo išplėtotas uždaru institucijų, specialiųjų mokyklų, internatų tinklas. Dabar negalę turintis žmogus vertinamas humaniškiau institucijos darosi atviresnės).

- Socialinis struktūravimas (tai socialinės realybės klasifikavimas: „ugdytinis“, „globotinis“, „klientas“. Neigalusis traktuojamas kaip pedagoginės, socialinės, medicininės veiklos pasyvusis objektas).

Literatūroje išskiriami du požiūriai į negalę: klinikinis-korekcinis (medicininis, funkcijas ribojantis) ir socialinis-interakcinis (socialinis, raidos) (Ruškus, 2002; Pivorienė, 2003).

Boyle (2006) teigia, kad medicininis negalės modelis žmogaus elgesį ir patirtis suvokia terminais, kuriais apibūdinami fiziologiniai procesai (cit. Makštutytė, Naujanienė, 2008). Pasak Ruškaus (2002) ir Pivorienės (2003), klinikinis (medicininis) požiūris orientuojasi į negalės korekciją, neįgaliesiems buvo teikiama specifinė medicininė ir pedagoginė pagalba. Negalė buvo suvokta kaip koreguotina, nepageidautina skirtybė, nukrypimas nuo normos, asmenine individo problema. Jos kilmė yra biomedicininė, todėl, siekiant padėti koreguoti sutrikusias funkcijas būtina medicininė intervencija, reabilitacija.

Kaip teigia Makštutytė, Naujanienė (2008), socialinio darbo požiūriu medicininės negalės modelis turi būti vertinamas kritiškai, kadangi orientuojasi į atskirus žmogaus trūkumas ir negalę laiko asmenine žmogaus problema.

Kaip atsvara požiūriui į negalę kaip į individualią problemą, sąlygotą sutrikimo ar nukrypimo nuo normų, susiformavo socialinis negalės modelis (Vaičekauskaitė, 2009). Naujasis socialinis-interakcinis požiūris teigia, kad negalė yra situacinis dalykas, o tai reiškia, kad negalė turi būti vertinama kaip sąveika tarp individualių sutrikimų ir veiklos apribojimų bei aplinkos kokybės, kuriančios psichosocialines kultūrinės ir fizinės kliūtis (Ruškus, 2002).

Atsitiktinės socialinės aplinkybės daugiau nei įgimti biologiniai trūkumai veikia sugebėjimus ir sukuria pačią negalę. Tai reiškia, kad socialinė aplinka ir joje vyraujantys požiūriai formuoja negalę (Stein, 2007, cit. Makštutytė, Naujanienė, 2008); socialinis modelis apibrėžia neįgalumą per asmens santykio su aplinka dimensijas (Vaičekauskaitė, 2009).

Anot Oliver (1996), socialinio negalės modelio idėja yra pasakyti, kad negalės problema turi būti sprendžiama kolektyvinio veikimo, o ne vien tik individualiomis pastangomis – gydant, reabilituojant, normalizuojant (cit. Vaičekauskaitė, 2009). Remiantis socialiniu negalės modeliu neįgalūs žmonės turi galimybes vystytis, todėl pabrėžiamos šios galimybės, o ne trūkumai. Įtakos neįgaliojo vystymuisi turi ne tik kognityviniai aspektai, bet ir aplinka bei ugdymas (Makštutytė, Naujanienė, 2008).

Socialiniu negalės modeliu ne tik formuojamas pozityvus visuomenės požiūris į neįgaliuosius, negalė traktuojama kaip socialinė, visuomenės problema, kuriai spręsti reikalinga tam tikra politinė veikla, būtinas teisinis pagrindas (Vaičekauskaitė, 2009; Pivorienė, 2003).

Socialinio darbo požiūriu „socialinis negalės modelis yra pageidaujamas, nes grindžiamas žmogaus sveikatos ir gerovės kompleksiniu supratimu“ (Makštutytė, Naujanienė, 2008, p. 76).

Pivorienė (2003) pažymi, kad kai kuriuose šaltiniuose išskiriamas dar ir trečias, naujausias modelis, kuris dar kuriasi – paramos modelis. Jis panašus į socialinį modelį, tačiau yra kokybiškai pažangesnis. Paramos modelis neįgalumą supranta kaip socialinę problemą, kuriai išspręsti reikia tiek funkcinės, tiek socialinės integracijos (žmonių su negalia gyvenimo kokybė priklauso nuo realių socialinių kontaktų ir dalyvavimo).

Apibendrinus paaiškėja, kad negalia yra multidisciplininis įvairių mokslo sričių tyrimų objektas, aiškinamas daugiausia medicininio arba socialiniu aspektu. Socialinio darbo požiūriu pageidaujamas socialinis negalios supratimo modelis, kai negalia traktuojama kaip sąveikos su aplinka išraiška, bendras visuomenei klausimas. Mokslininkų taip pat yra analizuojama ir vaiko, turinčio negalią, samprata.

1.2. Neįgalus vaiko samprata

Andrašiūnienė (2007) Socialinio darbo terminų žodynyje nurodo, kad *neįgalus vaikas*, tai „fizinių arba (ir) psichikos sutrikimų turintis vaikas, kurio socialinis prisitaikymas reikalauja specialios pagalbos. Bendrojo lavinimo ar specialiojoje ugdymo įstaigoje neįgaliems vaikams skiriamas specialus ugdymas“.

L. Gračiovo (1992) nuomone, *vaiko neįgalumas* – tai žymus jo galimybių sumažėjimas, laiduojantis nesėkmingą socialinę adaptaciją, savarankiškumo stoką, judėjimo, orientacijos, savo elgesio kontrolės, bendravimo, taip pat mokymosi sutrikimus (cit. Leliūgienė, 2003). Kitur pateikiama, kad *vaikas su negalia* – tai fizinių arba (ir) psichikos sutrikimų turintis vaikas, kurio socialinis prisitaikymas reikalauja specialios pagalbos (Kvieskienė, 2003).

Įvairiai vaiko su negalia sąvoka apibrėžiama Lietuvos teisės dokumentuose. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (Žin., 1996, Nr. 33-807) sakoma, kad „*negalios vaikas* yra vaikas, turintis įgimtų ar įgytų fizinių ar psichinių trūkumų, nustatytų vaiko sveikatos priežiūros įstaigos, kurie kliudo jam normaliai vystytis, adaptuotis bei integruotis visuomenėje“ (27(1) str.).

LR Socialinių paslaugų įstatyme (Žin., 2006, Nr. 17-589) teigiama, kad „*vaikas su negalia* – vaikas iki 18 m., kuris dėl neįgalumo yra iš dalies ar visiškai neįgijęs jo amžiaus atitinkančio savarankiškumo ir kurio galimybės ugdytis bei dalyvauti visuomenės gyvenime yra ribotos“.

Berns (2009) teigia, kad *neįgalūs* yra tokie *vaikai*, kuriems diagnozuojamas protinis atsilikimas, klausos sutrikimai, kurtumas, kalbos arba regos sutrikimai, žymūs emociniai sutrikimai, autizmas, ortopediniai sutrikimai, kiti sveikatos sutrikimai, kurtumas kartu su aklumu, daugybinės negalios, trauminis smegenų sužalojimas, specifinės mokymosi negalios. Jiems dėl šių sutrikimų reikia specialaus mokymo ir kitų paslaugų.

Pedagoginėje literatūroje vaikai, turintys įvairių sutrikimų ir negalių įvardijami kaip *ypatingieji vaikai* (Hallahan ir Kauffman, 2003). Nurodoma, kad „ypatingieji vaikai ir jaunuoliai yra tie, kurių žmogiškosioms galioms visiškai realizuoti reikia specialiojo ugdymo ir papildomų paslaugų“.

Taip pat edukologijoje bei švietimo teisės dokumentuose vartojamas terminas *specialiųjų poreikių, turintys vaikai, specialiųjų poreikių vaikai* ar mokiniai. Tai „vaikai <...>, dėl įgimtų ar įgytų sutrikimų turintys ribotas galimybes dalyvauti ugdymo procese, visuomenės gyvenime“ (Specialiojo ugdymo įstatymas, Žin., 1998, Nr. 115-3228) arba toks „mokinys, kurio galimybės mokytis ir dalyvauti visuomenės gyvenime yra ribotos dėl įgimtų ar įgytų sutrikimų“ (Švietimo įstatymas, Žin., 1991, Nr. 23-593; Žin., 2003, Nr. 63-2853).

Minėtos sąvokos, kurios yra platesnės ir apima vaikus, turinčius įvairių sutrikimų ir negalių, pradėtos vartoti įtvirtinus specialųjį ugdymą, kuris kaip nurodoma Specialiojo ugdymo įstatyme (Žin., 1998, Nr. 115-3228) yra skirtas būtent specialiųjų poreikių asmenų mokymui, lavinimui, vertybinių nuostatų formavimui, pripažįstant vaikų gebėjimus ir galias.

Istorinėje raidoje su vaikais, turinčiais negalia buvo elgtasi įvairiai. Daugelyje šalių antika siejama su vaikžudyste, kai netinkami išnaudojimui ar aukojimui vaikai buvo nužudomi. Tiek Atėnuose, tiek Romoje neįgalūs vaikai buvo paliekami miškuose (Varžinskienė, 2003). Atėnuose ši praktika buvo įteisinta netgi juridiškai, vaikams buvo atsisakoma suteikti pilietiškumą. Garsūs graikų mąstytojai Platonas (427 – 348 m. pr. Kr.) ir Aristotelis (384 – 322 m. pr. Kr.) bandė ginti neįgaliųjų kūdikių teisę gyventi, tačiau nei viena to meto auklėjimo teorija nepripažino neįgaliųjų žmonių auklėjimo galimybės. Romėnų teisės pažanga bandant apibrėžti neįgaliųjų juridinį statusą, sprendžiant vaisiaus apsaugojimo klausimą nepadarė perversmo auklėjant neįgalius asmenis. Įsigalėjusius papročius buvo sunku paveikti. Taigi neįgaliųjų vaikų išstūmimas iš visuomenės antikos laikais buvo įprastas reiškinys (Samsonienė, 2006; Ruškus, 1997).

Perversmas pasireiškė krikščionybei suformavus naują visuomenės viziją, kad kiekvienas žmogus yra vertingas. Jau pirmaisiais amžiais išryškėjo tikrasis susirūpinimas neįgaliųjų asmenų integraciją į visuomenę, buvo smerkiamos romėnų praktikos žudyti neįgalius asmenis, panaudoti juos prostitucijos tikslams. Bažnyčia neįgaliems žmonėms sudarė sąlygas gyventi. Viduramžiais buvo bandoma priglausti labiausiai vargstančiuosius. Neįgaliuosius dažnai priimdavo į specializuotąsias įstaigas (pradėjo kurtis pirmosios psichiatrijos ligoninės ir pirmieji prieglaudos namai), bet labai dažnai jie buvo kitų žmonių atstumiami, netgi persekiojami (Ruškus, 1997).

1755 metais Vokietijoje atidaroma pirmoji pasaulyje kurčiųjų mokykla, o tais pačiais metais ir Prancūzijoje, dar po penkerių – panaši Anglijoje, vėliau Italijoje. XIX amžiaus pradžioje JAV ir Vakarų Europoje sparčiai kūrėsi mokyklos, skirtos žmonėms su įvairiausiomis negaliomis: kurtiesiems, akliesiems ir pan. XX amžiaus pabaigoje rūpinimasis neįgaliųjų teisėmis apima visus žemynus (Varžinskienė, 2003).

Tačiau pradėjus rūpintis vaikais su negalia įvairiose šalyse ilgai vyravo medicininis požiūris. Laikantis medicininio požiūrio, pagrindinis dėmesys yra skiriamas vaiko sutrikimo pažinimui, diagnozavimui bei negalės prevencijai, korekcijai, „šalinimui“ (Ankstyvasis ugdymas, 2003). Ruškus ir kt. (2006) nurodo, kad yra remiamasi defektologijos teorija, aiškinama, jog vaikai dėl savo turimų sutrikimų, patiria adaptacijos sunkumų. Čia nurodomas vaiko ugdomumo laipsnis, kuris priklauso nuo to, kiek vaikas atitinka arba neatitinka edukacinius reikalavimus, keliamus toje aplinkoje.

Toks biologinis asmenybės pradžioje labiau buvo akcentuojamas vyraujant specialiojo ugdymo sistemai. Apie žmogaus socialinio funkcionavimo efektyvumą buvo sprendžiama iš pirminės priežasties – ligos, sutrikimo. Vaikas būdavo atskiriamas nuo jo natūralios aplinkos (šeimos ir kt.), nes pagrindinis dėmesys buvo skiriamas organo pakenkimui, pažeidimui, jo korekcijai (Vaičekauskaitė, 2000). Tačiau, kaip nurodo Vaičekauskaitė (2000), vaikų su negalia vystymasis, yra kur kas labiau kompleksinis ir susietas su aplinkos faktoriais nei iki šiol buvo manyta.

Ilgainiui išsivyravo socialinis požiūris. Laikantis socialinio modelio, kaip teigia Ruškus ir kt. (2006), remiamasi pritaikyto vaiko ugdymo logika. Pasak Ebersold, Detraux (2003), čia nebesiekama vaiko adaptacijos ar reabilitacijos, o siekiama adaptuoti bendrąjį ugdymą prie vaiko galimybių, pritaikyti ugdomasias praktikas prie vaiko savybių, jo ritmų, poreikių (cit. Ruškus ir kt., 2006).

Anot Ambrukaičio (2005), per pastaruosius metus ryškiai pakitusi terminologija, apibūdinanti specialiųjų poreikių vaikus, kuri yra vis dar tobulinama (vis rečiau sakoma „defektyvus vaikas“ arba „anomalus vaikas“ ir pan.), tačiau jau ne tokia mediciniška, kokia buvo anksčiau, yra ir naujo požiūrio į neįgalius vaikus išraiška. Tačiau, kaip pastebi Varžinskienė (2003), iki pat šių dienų išlieka dvejopas požiūris į negalią. Iš vienos pusės neįgalieji atstumiami iš visuomenės kaip kitokie, jų prisibijoma, vengiama, o iš kitos – greta visada eina rūpinimasis neįgaliaisiais, jų gyvenimo sąlygų pagerinimu, vienokiu ar kitokiu būdu negalios panaikinimu.

Apibendrinant galima teigti, kad medicininį požiūrį pakeitus socialiniam, akcentuojamas nebe vaiko, turinčio negalią, sutrikimas ir jo korekcija, bet dėmesys yra nukreipiamas į patį vaiką ir jo gebėjimus. Neįgalieji, o tarp jų ir vaikai su negalia, vis dar patenka į atstūmimo situacijas net ir turėdami lygias galimybes su kitais, todėl siekiama jų visapusiškos integracijos į visuomenę.

1.3. Vaikų su negalia socialinė integracija visuomenėje

Tarptautinių žodžių žodyne (2004) *integracija* (lot. *integratio* - atnaujinimas, atstatymas) aiškinama kaip „dalių, elementų jungimas(is) į visumą“. Panašiai *integracija* apibrėžiama ir Lietuvių kalbos žodyne (2005) – tai „kurių nors dalių sujungimas į visumą“, *integruoti* – „jungti į visumą“.

Andrašūnienė (2007) Socialinio darbo terminų žodynyje nurodo, kad *socialinė integracija* – tai „sutrikusių ryšių su visuomene (šeimos nariais, draugais, bendradarbiais ir kitais asmenimis) sugrąžinimas“.

Ankstesnės klinikinės – korekcinės paradigmos šalininkų teigimu, neįgaliųjų socialinės dezadaptacijos priežastimi buvo laikomas individo sutrikimas, o socialinės integracijos prielaida buvo neįgaliųjų korekcinis ugdymas arba gydymas. Tuo tarpu, šiuolaikinės socialinės – interakcinės metodologijos šalininkai mano, kad neįgaliųjų socialinės dezadaptacijos priežastis yra neigiamas neturinčių negalės visuomenės narių požiūris į neįgaliuosius ir to požiūrio sąlygojamas elgesys, o socialinės integracijos prielaida yra socialinės aplinkos gebėjimas toleruoti neįgaliuosius. (Ruškus, 2002, cit. Gailienės, 2007).

Anot Ruškaus (2002), socialinė integracija prasideda tada, kai į atskirtuosius pradeda žiūrėti ne kaip į skirtingus, o kaip į panašius. Panašiai nurodo Vaicekauskienė (2008), teigdama, jog specialiųjų poreikių vaikų gyvenimo kokybė priklauso nuo visuomenės požiūrio į neįgaliuosius bei taikomo globos modelio charakteristikų. Autorė patikslina, kad medicininis modelis laiko neįgaliuosius ligoniais, kuriuos reikia gydyti ir socialiai neutralizuoti; raidos, normalizacijos bei integracijos modeliai orientuoti į tai, kad neįgaliesiems būtų sudarytos tokios pat galimybės ugdytis ir mokytis, kaip ir neturintiems negalios, kad jiems būtų prieinami kasdieniniai visuomenės gyvenimo aspektai. Šiuo metu intensyvėja naujo požiūrio į neįgaliųjų globą sklaida – paramos modelis, kuris akcentuoja funkcinę ir socialinę neįgaliųjų integraciją, grindžiamą realiais socialiniais kontaktais su bendruomenės nariais ir dalyvavimu bendrame socialiniame gyvenime, individualiu bendravimu.

Leliūgienė (2003) pastebi, jog šiandien jau suprantama, kad reikia sudaryti kuo palankesnes sąlygas tokiam vaikui augti, vystytis, būtina jį auklėti, ugdyti ir tik tuomet asmenybė gebės sėkmingai socializuotis visuomenėje ir integruotis į ją. Būtent neįgaliųjų įtraukimas į visuomenę, t.y. socialinė integracija, kaip teigia Ruškus (2002), ir yra šiandieninė siekiama, tikslas. Autorius pastebi, kad svarbiausia, jog neįgaliųjų socialinė padėtis pradėjo kisti, o šį kitimą lėmė atsivėrusios specialiųjų institucijų durys, susikūrusios neįgaliųjų teises ginančios organizacijos.

Tačiau geriausias socialinės integracijos galimybes sudaro kuriami teisės aktai. Valstybės, siekdamos įtvirtinti humanistinį požiūrį į neįgaliuosius (tarp jų ir į vaikus, turinčius negalia) leidžia įstatymus, reglamentuoja neįgaliųjų ir jų artimųjų teises, lygias galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime (Vaicekauskienė, 2005): 1948 m. Jungtinių Tautų Organizacija priėmė ir paskelbė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją; 1969 m. priimta protiškai atsilikusių asmenų teisių deklaracija; 1975 m. priimta Invalidų teisių deklaracija; 1993 m. Jungtinių Tautų Organizacija priėmė naują tarptautinį dokumentą, reglamentuojantį lygias teises ir galimybes žmonėms su negalia – Lygių galimybių žmonėms su negalia teikimo bendrosios taisyklės. Minėti teisės dokumentai taip pat taikomi ir negalia turintiems vaikams.

Taipogi 2006 m. Jungtinių Tautų Organizacija priėmė Neįgaliųjų teisių konvenciją, kurią 2010 m. gegužės 27 d. ratifikavo ir Lietuva (Žin., 2010, Nr., 71-3561). Neįgaliųjų teisių konvencijos tikslas – skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų neįgaliųjų visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, taip pat skatinti pagarbą šių asmenų prigimtiniam orumui. Konvencijos 7 ir 24 straipsniai yra skirti neįgaliems vaikams. Kalbama apie priemones, užtikrinančias neįgalių vaikų visapusišką žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimą lygiai su kitais vaikais; kad pirmiausia atsižvelgiama į vaiko interesus.

Lietuvoje, kaip teigia Karvelis (2001), jau XVIII-XIX a. pradėta rūpintis vaikų ir suaugusiųjų, turinčių klausos sutrikimų, socialine adaptacija ir integracija. Tačiau tai buvo daugiau specialiųjų mokymo ir auklėjimo įstaigų kūrimo Lietuvoje pradžia.

Tikroji neįgaliųjų socialinė integracija Lietuvoje prasidėjo tik atkūrus Nepriklausomybę. Tik tada įvyko esminių pokyčių neįgaliųjų socialinės integracijos ir ugdymo srityse, visuomenė ir specialistų bendruomenė atsiverė humanistinėms nuostatoms. Įsikūrė nevyriausybinės organizacijos, vienijančios neįgaliuosius, jų tėvus, specialistus. Taigi iniciatyva, bendruomenių judėjimai, žiniasklaida sugebėjo keisti ne tik daugelio specialistų, kitų žmonių nuostatas, bet ir valstybinę neįgaliųjų socialinės integracijos politiką (Ruškus, 2002).

Galkienė (2003) primena, kad „būtina kaitos sąlyga valstybinėje sistemoje yra tinkamas juridinis reglamentavimas, nubrėžiantis aiškią kryptį, skatinantis iniciatyvą“ (p.42). Todėl:

- 1991 m. kovo 12 d. Lietuva prisijungė prie Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos;
- 1991 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Invalidų integracijos įstatymas;
- 1996 m. priimtas Socialinių paslaugų įstatymas.

Taigi, pasak Ruškaus (2002), XXI a. vykstant reikšmingiems pokyčiams, tarp jų palankios neįgaliesiems įstatymų bazės kūrimui, įgyvendinant pagrindinius demokratijos ir lygių galimybių principus, neįgaliųjų integravimasis į visuomenę tampa realybe.

Lietuvos Respublikos Invalidų integracijos įstatymo (Žin., 1991, Nr. 36-969) pavadinimas, 2005 m. buvo pakeistas į *Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymą* (Žin., 2004, 83-2983, aktuali nuo 2010-07-01). Šio įstatymo tikslas yra užtikrinti neįgaliųjų lygias teises ir galimybes visuomenėje, nustatyti neįgaliųjų socialinės integracijos principus, apibrėžti socialinės integracijos sistemą ir jos prielaidas bei sąlygas, neįgalumo lygio nustatymo, specialiųjų poreikių nustatymo ir tenkinimo principus. Įstatymo 3 straipsnyje pateikiami principai, kuriais vadovaujantis organizuojama neįgaliųjų socialinė integracija:

- 1) lygių teisių – neįgalieji turi tokias pačias teises kaip ir kiti visuomenės nariai;
- 2) lygių galimybių – neįgaliesiems, kaip ir kitiems visuomenės nariams, sudaromos tokios pat ugdymosi, <...>, laisvalaikio leidimo, visuomenės <...> ir bendruomenės galimybės.

3) diskriminacijos prevencijos – neįgalieji apsaugomi nuo bet kokios diskriminacijos ar išnaudojimo;

4) visapusiško dalyvavimo – visais lygmenimis visi su neįgaliųjų gyvenimu susiję klausimai sprendžiami derinant su jais ir (ar) jų atstovais pagal įstatymą ir atsižvelgiant į jų patirtį;

5) savarankiškumo ir pasirinkimo laisvės užtikrinimo – neįgalieji nuolat skatinami būti savarankiški;

6) prieinamumo – neįgaliesiems sudaromos sąlygos veiklai visose gyvenimo srityse ir galimybės naudotis ištekliais;

7) neįgalumo kompensavimo – neįgalumo pasekmės kompensuojamos neįgaliesiems skirtomis įvairiomis piniginėmis ir nepiniginėmis paramos formomis;

8) decentralizacijos – pagalba neįgaliesiems priartinama prie jų gyvenamosios vietos, bendruomenė įtraukiama į socialinę neįgaliųjų reabilitaciją;

9) destigmatizacijos – visuomenė šviečiama siekiant šalinti neigiamas nuostatas ir stereotipus, susijusius su neįgaliaisiais;

10) perimamumo ir lankstumo – visos institucijos veikia darniai teikdamos socialines paslaugas ir ugdydamos neįgaliuosius;

11) skirtingų poreikių tenkinimo – neįgalieji sudaro labai įvairialypę visuomenės grupę, todėl, teikiant paramą, atsižvelgiama į skirtingus neįgaliųjų poreikius.

Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo (Žin., 2004, 83-2983) antrame skirsnyje nurodoma, kad socialinės integracijos sistemą sudaro: informacijos neįgaliesiems, jų šeimos nariams ar jų atstovams pagal įstatymą, specialistams teikimas, užtikrinta neįgaliųjų asmens sveikatos priežiūra, medicininės, socialinės reabilitacijos paslaugos, aplinkos prieinamumas (neįgaliesiems fiziškai tinkama aplinka visose gyvenimo srityse), suteikiamos materialinės padėties garantijos (skiriamos išmokos, lengvatos), integravimas į kultūrinę veiklą, poilsį ir sportą, neįgaliųjų ugdymas.

Pagalbos šeimai, asmenims su negalia (tarp jų ir vaikams) įgyvendinimo priemonės numatytos ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 7d. nutarimu Nr. 850 patvirtintoje *Nacionalinėje žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programoje* (Žin., 2002, Nr. 57-2335).

Jos turėtų užtikrinti, kad vaikai su negalia bei jų tėvai gautų reikiamas socialines, medicininės bei kitas paslaugas kuo arčiau gyvenamosios vietos, sudarant sąlygas vaikams augti savo šeimoje, nesteigiant vaikui su negalia socialinės globos.

Socialinių paslaugų teikimą reglamentuoja *Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas* (Žin., 2006, Nr. 17-589). Socialinių paslaugų tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį.

Bendrosiose socialinių paslaugų teikimo asmeniui (šeimai) nuostatose nurodoma, kad „socialinės paslaugos vaikui su negalia teikiamos sudarant sąlygas jam gyventi savo šeimoje, augti sveikoje ir saugioje aplinkoje ir organizuojant pagalbą, suderintą su švietimu ir ugdymu, asmens sveikatos priežiūra ir specialiosios pagalbos priemonėmis. Tai turi padėti vaikui su negalia formuoti savarankiško gyvenimo įgūdžius, palaikyti ir stiprinti socialinius ryšius su šeima, artimaisiais ir visuomene“ (18 (3) str.), o „asmeniui su sunkia negalia teikiamos užtikrinant saugią ir sveiką aplinką, žmogaus orumą atitinkančią pagalbą, suderintą su asmens sveikatos priežiūra, nuolatine slauga ir nuolatine priežiūra (pagalba), kitomis specialiosios pagalbos priemonėmis, švietimu ir ugdymu, padedančią kompensuoti prarastą savarankiškumą bei gebėjimus palaikyti socialinius ryšius su šeima ir visuomene“ (18 (6) str.).

Vaikų su negalia socialinė integracija glaudžiai siejasi su ugdymo prieinamumu. Neįgaliųjų vaikų teisė ugdytis yra įtvirtinta jau minėtuose ir kituose dokumentuose.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (Žin., 1996, Nr. 33-807), reglamentuojančio vaikų teises, vienas skyrių yra skirtas vaikams su negalia. Šio skyriaus 28 straipsnyje kalbama apie teisę įgyti išsilavinimą, atitinkantį jo fizines, protines galias ir pageidavimus.

Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo (Žin., 2004, 83-2983) 12 straipsnyje akcentuojama, kad visi neįgalieji turi teisę būti ugdomi, nesvarbu, koks jų neįgalumo lygis mokyklose ir kitose įstaigose, kuriose teikiamos ugdymo paslaugos, atsižvelgiant į jų specialiuosius ugdymosi poreikius, sugebėjimus ir fizinę bei psichinę būklę.

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme (Žin., 2008, Nr. 75-2998) numatoma, kad švietimo įstaigos privalo užtikrinti vienodas sąlygas asmenims nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės nepriklausomybės, religijos kai priimama į švietimo įstaigas, mokoma ir ugdoma pagal formaliojo ir neformaliojo švietimo programas, kurias jos vykdo, kai vertinami mokymosi pasiekimai (6 (1) str.).

Lietuvos Respublikos neįgaliųjų teisių konvencijos (Žin., 2010, Nr. 71-3561) 24 straipsnyje pripažįstama neįgaliųjų teisė į mokslą, siekiama, kad būtų užtikrinama, jog neįgalieji dėl savo neįgalumo nebūtų šalinami iš bendros švietimo sistemos ir, kad toje sistemoje gautų jiems būtiną paramą.

Siekiant sukurti vieningą, neįgaliųjų vaikų nediskriminuojančią švietimo sistemą, vaiko teisių apsaugos kontrolierius pasiūlė rengiamame Vaiko gerovės valstybės politikos strategijos įgyvendinimo priemonių 2005-2012 metų plane numatyti Specialiojo ugdymo įstatymo nuostatų perkėlimą į Švietimo įstatymą tam, kad visų vaikų ugdymo procesą reglamentuotų bendras teisės aktas (LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos veiklos ataskaita, 2007). Svarbu atkreipti dėmesį, kad šiuo metu jau yra parengtas Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo projektas, į kurį yra

integruotos Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymo nuostatos, reglamentuojančios specialiųjų poreikių asmenų ugdymą.

Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų (Žin., 2005, Nr. 12-391. Aktuali 2010 01 22) nuostatų įgyvendinimo programoje įtvirtintas siekis sukurti įvairių poreikių asmenims pritaikytą mokymosi aplinką ir išplėtoti švietimo formų įvairovę.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga 2007 metų veiklos atskaitoje, akcentuoja, kad Lietuvoje priimta nemažai teisės aktų, skirtų užtikrinti ir garantuoti vaikų su negalia teises ir teisėtus interesus, tačiau jaučiamas atotrūkis tarp sukurtos pažangios teisinės bazės, garantuojančios vaikui su negalia teisę mokytis kartu su kitais vaikais, įsitraukti į socialinį gyvenimą, nebūti diskriminuojamu dėl savo negalios ir teisės aktų praktinio įgyvendinimo.

Literatūroje aptinkama nuomonių (Juodaitytė, 2000), jog kaip sąlyga pilnavertei neįgaliųjų adaptacijai yra integruotas mokymas(is). Remiantis Bobel, Szymura (2005), mokyklos, kuriose yra įdiegta integruota vaikų su negalia ugdymo(si) sistema yra kaip labiausiai efektyvus būdas vaikus, turinčius negalią, rengiant kaip asmenybes ir prisitaikant prie socialinės aplinkos.

Apibendrinus matyti, kad neįgaliųjų (tarp jų ir vaikų, turinčių negalią) socialinė integracija grindžiama teisiniu pagrindu, t.y. ratifikuojant tarptautinius ir kuriant juos atitinkančius nacionalinius dokumentus, kuriuose įtvirtinamos tokios pat teisės ir galimybės turintiems negalią. Lygių galimybių principas pakreipė švietimo sistemą nauja kryptimi – integruoto vaikų, turinčių negalią, ugdymo link.

2. INTEGRACIJOS PROCESAS BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE

2.1. Integruoto ugdymo ypatumai

Integruotas ugdymas apibūdina reiškinį, kai į vieną lankstų ugdymo realybės modelį susilieja dvi iki šiol atskirai egzistavusios ugdymo sistemos – bendrasis ir specialusis ugdymas. Naujajame modelyje abi sistemos neišnyksta, bet veikia papildydamos viena kitą, išlaikydamos kiekvienai jų būdingus bruožus (Galkienė, 2005).

Integracija į bendrojo lavinimo mokyklą reiškia tai, kad įvairių (mokymosi, elgesio, intelekto, fizinių) sutrikimų turintys vaikai yra įtraukiami į bendrojo ugdymo aplinką ir mokomi drauge su bendraamžiais sveikais vaikais (Ruškus, 2002).

Anot Galkienės (2005), integruoto neįgalumą turinčių mokinių ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje samprata išplaukia iš nuostatos pripažinti kiekvienam žmogui vienodas teises visuomenėje. Ši nuostata reikalauja garantuoti kiekvienam vaikui teisę į bendruomenės mokyklą, kurioje mokosi tos pačios gyvenamosios vietos bendraamžiai.

Pasak Ališausko (1998), tikroji vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, integracija į bendrojo lavinimo mokyklas yra:

- mokinių, turinčių negalę, mokymas bendrojo lavinimo mokyklose;
- specialiosios pagalbos teikimas vaikams;
- parama bendrojo lavinimo mokytojams;
- mokinių, turinčių negalę, įtraukimas į akademinę ir užklasinę veiklą;
- vaikų, turinčių negalę, naudojimas mokyklos valgykla, biblioteka, žaidimų aikštele ir kt. tuo pat metu su kitais mokyklos mokiniais;
- draugystės ir tarpusavio pagalbos tarp mokinių skatinimas;
- visų vaikų mokymas suprasti ir pažinti skirtumus tarp žmonių.

Taigi, kaip teigia Ambrukaitis (2005), pedagoginė (mokyklinė) integracija suprantama kaip procesas, kuriuo siekiama ne tik sudaryti galimybę mokytis bendrojo lavinimo mokykloje kuo daugiau vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, bet ir priartinti jų mokymą prie bendrojo lavinimo mokyklos turinio ir įtraukti juos į visą mokyklos popamokinį (užklasinį) gyvenimą, garantuoti jiems specialią pedagoginę, socialinę, psichologinę, medicininę paramą.

Samsonienės (2006) teigimu, „neįgalusis yra įkalintas objektyvioje mūsų visuomenės tikrovėje su savo išskirtinėmis fizinėmis ir psichologinėmis ypatybėmis ir specialiaisiais poreikiais“ (p. 45). O vien tik įstatymais, kurie įteisina lygias visų visuomenės narių galimybes, požiūrio į asmenis su negalia pakeisti nepavyks. Integracija į bendrojo lavinimo sistemą nebus sėkminga tol, kol į negalią bus žiūrima kaip į biologinę nelaimę.

Europoje, JAV anksčiau nei Lietuvoje imta pripažinti, kad žmonių skirtybės yra normalus reiškinys ir, kad ne vaikas turėtų būti taikomas prie išankstinio „standarto“, o mokymas pritaikytas vaiko gebėjimams (Labinienė, Aidukienė, 2003). Kaip teigia Hallahan ir Kauffman (2003), užsienio šalyse integruoti neįgaliuosius į plačiąją visuomenę pradėta septintame dešimtmetyje, dabar tai dar labiau matyti. Jau sumažėjo neįgalių žmonių, gyvenančių ugdymo įstaigose, taip pat specialųjį ugdymą gaunančių moksleivių, besimokančių specialiosiose mokyklose ar specializuotose klasėse. Vis dar raginama visus neįgaliuosius moksleivius ugdyti bendrosiose klasėse.

Ališauskas (1998) taip pat pritaria integracijos idėjai teigdamas, kad „vaiko vystymosi ypatingumas, sąlygojantis vienokią ar kitokią negalę, nėra ir negali būti kliūtis vaikui mokytis bendrojo lavinimo mokykloje“ (p. 119).

Knygoje „Jūs ne vieni“ (2002), skirtoje šeimoms, auginančioms specialiųjų poreikių turinčius vaikus rašoma, kad kartais manoma, jog integracija naudinga tik specialiųjų poreikių vaikui ir jo šeimai, tačiau patirtis rodo, kad ji naudinga visiems:

- *Vaikui, turinčiam specialiųjų poreikių*, nes: jis mokosi iš bendraamžių; jis įgyja socialinių įgūdžių; užsimezga draugystę ir teigiami tarpusavio santykiai; pagerėja ugdymo(-si) motyvacija ir mokymo(-si) efektyvumas; vaikas, kuris būna ugdymo įstaigoje drauge su kitais, lengviau dalyvauja bendruomenės gyvenime bei integruojasi į visuomenę; jis įgyja tikro gyvenimo patirties.

- *Iprastos raidos vaikui*, nes jis: geriau suvokia, kad kiekvienas gali įveikti sunkumus ir daug ko pasiekti; mokosi padėti kitam; tampa jautresniu kitų reikmėm; geriau suvokia skirtumus ir paprasčiau į juos reaguoja; geriau jaučia atsakomybę už kitus; ima labiau pasitikėti savimi.

- *Vaiko, turinčio specialiųjų poreikių, šeimai*, nes: jos kasdienybė pasidaro panašesnė į kitų šeimų kasdienį gyvenimą; jos nariai gali dirbti; sušvelnėja izoliacija ir vienišumo jausmas; dalyvauja vaiko ugdyme ir bendroje veikloje su įstaigos pedagogais bei kitais specialistais; jos nariai įgyja žinių ir patirties, kaip ugdyti vaiką; įgauna daugiau pasitikėjimo ir jėgų ginti savo vaiko teises; sulaukia paramos ir pagalbos; labiau pastebi vaiko laimėjimus.

- *Pedagogams*, nes jie: tobulina savo kvalifikaciją, susipažįsta su naujais ugdymo būdais ir strategijomis; įgyja daugiau kompetencijos, kaip individualizuoti ugdymą; subtiliau skiria individualius kiekvieno vaiko gebėjimus ir specialiuosius ugdymo(-si) poreikius; geriau nei kiti pedagogai suvokia stebėjimo ir vertinimo svarbą; lengviau įveikia vaiko ugdymo(-si) problemas.

- *Bendruomenei*, nes: ji tampa atviresnė ir tolerantiškesnė; ji geriau suvokia neįgaliųjų reikmes; ji žino, kad neįgalūs jos nariai sulauks reikiamos pagalbos ir paslaugų; jos gyvenime dalyvauja daugiau žmonių; įsitikina integracijos realumu ir privalumais.

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2007 metų veiklos ataskaitoje taip pat teigiama, jog integruotas ugdymas yra naudingas tiek sveikiesiems, tiek vaikams su specialiaisiais poreikiais ar neįgaliesiems, kadangi padeda iš mažens patirti skirtingumus, mokytis

bendrauti, gyventi, dirbti ir mokytis su kitokiais nei jie vaikais, ugdo toleranciją, naikina išankstines neigiamas nuostatas ir stereotipus.

Užsienio literatūroje taip pat dažnai vartojamas terminas „inkliuzija“, į kurį, anot Emanuelsson (2003), daugeliu atveju galima žiūrėti kaip į integracijos sąsą.

Įstatymų pakeitimai, atspindintys visuomenės nuostatas, kad išsilavinimas yra teisė, o ne privilegija, nulėmė, kad mokyklai buvo paskirta pareiga atrinkti vaikus, turinčius specialiųjų poreikių ir įtraukti juos į mokymo programą, prieinamą visiems vaikams (Berns, 2009).

Vaikų su negalia integracija, lygios galimybės švietimo sistemoje įtvirtintos deklaracijose, dokumentuose, kuriuos vėliau ratifikavo ir įsipareigojo vykdyti ir Lietuva (Labinienė, Aidukienė, 2003):

- 1993 m. JTO Generalinėje Asamblėjoje priimtos „Lygių galimybių teikimo neįgaliesiems bendrosios taisyklės“;

- 1994 m. priimta Salamankos deklaracija;

- 1996 m. Europos Komisijos priimta „Nauja Europos Bendrijos strategija neįgaliesiems“;

- 1995 m. JTO Vaiko teisių konvencija (Konvencija deklaruoja, kad „psichiškai ar fiziškai nepilnavertis vaikas turi gyventi pilnavertį ir prideramą gyvenimą, kuris garantuotų jo orumą, ugdytų pasitikėjimą savimi ir leistų aktyviai dalyvauti visuomenės veikloje“, „pripažįsta nepilnaverčio vaiko teisę gauti ypatingą globą ir rūpinasi, jei yra lėšų, kad turinčiam į tai teisę vaikui ar atsakantiems už jo globą asmenims būtų suteikta parama, kurios prašoma ir kuri atitinka vaiko būklę ir jo tėvų ar kitų vaiką prižiūrinčių asmenų padėtį“, „būtina sudaryti galimybę nepilnaverčiams vaikui gauti išsilavinimą, profesinį parengimą, būti medicinos darbuotojų aptarnaujamam, atstatyti sveikatą, pasirengti darbinei veiklai ir poilsiauti taip, kad jis kuo labiau įsitrauktų į socialinį gyvenimą, galėtų ugdyti savo asmenybę ir bręsti kultūrinio bei dvasiniu požiūriu“ (Žin., 1995, Nr. 60-1501, 23 str.);

- 2000 m. Dakaro konferencijos rezoliucija.

Lietuvai prisijungus prie tarptautinių susitarimų, t.y. Vaiko teisių deklaracijos (1959 m.) ir Vaiko teisių konvencijos (1989 m., Lietuvoje priimta 1995 m.) atsirado prielaidos keistis požiūriui į specialiųjų poreikių turintį asmenį, pripažinti vienodas teises į ugdymą, pradėti pedagoginę sąveiką integruoto ugdymo sąlygomis (Galkienė, 2003), tačiau žiūrint iš istorinės plotmės sutrikusio intelekto vaikų globa, mokymu ir auklėjimu Lietuvoje, palyginti su kitomis Europos valstybėmis susirūpinta daug vėliau – XX.a. I pusėje. Organizuoti tokių vaikų, paauglių ir kitų asmenų specialųjį mokymą, auklėjimą ir globą daug padėjo medikai, pedagogai, pažangūs visuomenės veikėjai, katalikiškos bendrijos, draugijos bei mokslo įstaigos (Karvelis, 2001). O iki 1990 m. vidutinį ir žymų protinį atsilikimą turintys asmenys buvo laikomi „nemokytiniais“ (Labinienė, Aidukienė, 2003).

Kaip nurodo Vaičekauskaitė (2000), Lietuvoje iki 1993 m. specialiųjų poreikių vaikai, turintys sensorikos, intelekto, atramos, judėjimo aparato ir kitų sutrikimų, buvo ugdomi specialiose įstaigose.

Šalyje veikė plati specialiųjų mokyklų ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų sistema. Ruškus (2002) taip pat teigia, jog socialinė-educacinė situacija Lietuvoje tarybiniais metais pasižymėjo tuo, kad nors neįgalieji visuomenėje buvo ugdomi, šiek tiek globojami, tačiau ugdymo ir globos institucijos, šeimos buvo atskirtos nuo socialinių tinklų, užkirstas kelias socialinei savirealizacijai. Tai buvo segregacinio tipo socialinis-educacinis modelis. O šiandien pripažįstama, kad visavertei, harmoningai asmenybei formuoti būtinas kompleksinis ugdymas, integruojant kognityvinius, asmenybės bei socialinius elementus.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, t.y. 1990 m., vaikų su negalia „specialusis mokymas pasuko integruoto ugdymo keliu“ (Karvelis, 2001, p. 5). Vakarų Europos šalių idėjos gerbti ir įgyvendinti tokias neįgalaus vaiko teises, kaip: 1) įgyti išsilavinimą, atitinkantį jo poreikius ir gebėjimus; 2) gyventi savo šeimoje iki pilnametystės; 3) lankyti tą pačią mokyklą ir mokytis toje pačioje klasėje kaip ir kiti jo bendraamžiai, pasiekė ir Lietuvą (Ambrukaitis, 2003).

Gana greitai pasirodė pirmieji teisės aktai, kurie „apibrėžė ne tik suaugusių neįgalųjų, bet ir specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių vaikų ir jaunuolių teisę būti ugdomiems arčiausiai jų gyvenamosios vietos esančioje institucijoje“ (Labinienė, Aidukienė, 2003, p. 23). 1991 m. buvo parengtas Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas, 1992 m. – Lietuvos švietimo koncepcija. 1993 m. parengtose „Lietuvos švietimo reformos gairėse“ taip pat atsiskleidžia Lietuvos švietimo reformos ugdymo kryptis – apie specialųjį ugdymą rašoma: „Vaikai su fiziniais ar psichiniais vystymosi trūkumais gali būti mokomi kartu su sveikaisiais vaikais, gaudami jiems reikalingą papildomą pagalbą“ (p. 40). Prioritetinį vaidmenį įgijo specialiosios švietimo reformos koncepcijų projektuose suformuluotos pagrindinės specialiųjų poreikių vaikų integruoto ugdymo idėjos (Ambrukaitis, 2005), o tezė „Mokykla visiems“ tapo ir Lietuvos realybe (Ališauskas, 2004).

Taigi XX amžiaus viduryje Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje prasidėję socialiniai pokyčiai ir naujos neįgalųjų ugdymo ir socialinės integracijos teorijos turėjo įtakos ir kuriamai Lietuvos švietimo koncepcijai. Lietuvos švietimo politika grindžiama Vakarų Europoje priimtais humaniško, demokratiško principais, integracijos idėjomis. Sukurti ir vis dar tobulinami teisiniai pagrindai (Miltenienė ir kt., 2003).

Galkienė (2002) pažymi, kad moksliniai tyrimai rodo, jog neįgalumą turinčių moksleivių ugdymas Lietuvos bendrojo lavinimo sistemoje vaidina dvejopą vaidmenį:

- kelia reikalavimą pripažinti kitokius poreikius ir suteikti erdvę skirtingas galimybes turinčių moksleivių veiklai;
- skatina aukštos kultūros tarpasmeninį bendravimą ir bendradarbiavimą.

Apibendrinant galima teigti, jog tarptautinėmis deklaracijomis ir kitais teisiniais dokumentais pagrįstas integracijos ir inkluzijos procesas, kurio tikslas – vaikų, turinčių negalią, mokymasis kartu su vaikais, neturinčiais negalios, pagal jų individualius gebėjimus, reikalauja tinkamų sąlygų sudarymo

ugdymuisi švietimo įstaigoje. Integruoto ugdymo organizavimo tvarka bendrojo lavinimo mokykloje reglamentuojama švietimo sistemos dokumentais.

2.2. Teisės aktai, reglamentuojantys integruotą ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje

Pagrindinį vaikų su negalia integruotam ugdymui Lietuvos mokyklose teisinį pagrindą sudaro *Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas* (Žin., 1998, Nr. 115-3228) ir *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas* (Žin., 2003, Nr. 63-2853), kuriuos papildė įvairūs lydimieji teisės aktai ir nutarimai.

LR Specialiojo ugdymo įstatymo (Žin., 1998, Nr. 115-3228) 12 straipsnio 2 dalis įtvirtina specialiųjų poreikių vaikų teisę būti ugdomiems bendrojo lavinimo mokyklų bendrosiose ar specialiosiose klasėse.

Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. rugpjūčio 17 d. įsakymu Nr. 1056 patvirtintoje *Specialiojo ugdymo skyrimo tvarkoje* (Žin., 2000, Nr. 71-2214) sakoma, kad vaikams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, gali būti skiriamas specialusis ugdymas.

Specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2000 m. spalio 4 d. įsakymas Nr. 1221/527/83 „*Dėl Asmens specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimo tvarkos*“ (Žin., 2000, Nr. 85-2608). Jame nurodoma, jog asmenų nuo 3 iki 21 metų specialiuosius ugdymosi poreikius pedagoginiu, psichologiniu, medicininiu ir socialiniu aspektais įvertina:

- *Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisija*. Specialiojo ugdymo komisija, turėdama tėvų (ar vaiko globėjų) sutikimą, atlieka pradinį asmenų, ugdomų švietimo įstaigose, įvertinimą.
- *Savivaldybės pedagoginė psichologinė tarnyba*. Savivaldybės pedagoginė psichologinė tarnyba, turėdama tėvų (ar vaiko globėjų) sutikimą, atlieka nuodugnų, asmenų, neugdomų švietimo įstaigose ir ugdomų bendrojo ugdymo įstaigose bei namuose, įvertinimą.
- *Apskritis pedagoginė psichologinė tarnyba ir Švietimo ir mokslo ministerijos Pedagoginio psichologinio centro skyrius*. Atlieka nuodugnų įvertinimą, jei savivaldybėje nėra pedagoginės psichologinės tarnybos.

Švietimo įstaigos (bendrojo lavinimo mokyklos) specialiojo ugdymo komisija vadovaujasi Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. rugpjūčio 17 d. įsakymu Nr. 1057 „*Dėl Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisijos sudarymo ir darbo organizavimo tvarkos patvirtinimo*“ (Žin., 2000, Nr. 71-2215). Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisijos paskirtis – ne tik spręsti asmens specialiųjų ugdymosi poreikių pradinio vertinimo, bet ir jų siuntimo į pedagoginę psichologinę tarnybą, ugdymo organizavimo ir ugdymo turinio klausimus švietimo įstaigoje.

Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisijos sudarymo ir darbo organizavimo tvarkoje (Žin., 2000, Nr. 71-2215) yra nurodomos bendrojo ugdymo įstaigos specialiojo ugdymo komisijos funkcijos priklausomai nuo to, kiek specialistų (psichologas, specialusis pedagogas, logopedas) sudaro komisija: vienu atveju – kai komisijoje yra visi specialistai ar bent vienas iš jų, kitu – kai nėra nė vieno specialisto. Tačiau yra funkcijų, kurios vykdomos nepriklausomai nuo komisijoje esančių specialistų skaičiaus. Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisija gavusi tėvų (globėjų, rūpintojų) sutikimą, atlieka vaiko turinčio ugdymosi sunkumų, pradinį vertinimą ir pildo pažymą dėl specialiųjų ugdymosi poreikių pradinio vertinimo; apibūnina pedagogų parengtas modifikuotas, adaptuotas bei individualias programas; gavusi tėvų (globėjų, rūpintojų) sutikimą, siunčia vaiką nuodugniai įvertinti į pedagoginę, psichologinę tarnybą, kurios aptarnavimo teritorijoje yra švietimo įstaiga; kaupia metodinę medžiagą ir literatūrą apie specialųjį ugdymą; tėvams (globėjams, rūpintojams) sutikus, perduoda žinias apie vaiko specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimą ir taikytą specialųjį ugdymą švietimo įstaigos, į kurią išvyksta vaikas, specialiojo ugdymo komisijai ir tą įstaigą aptarnaujančiai pedagoginei, psichologinei tarnybai (jei švietimo įstaiga, kurioje bus ugdomas vaikas, aptarnauja kita psichologinė pedagoginė tarnyba); teikia siūlymų švietimo įstaigos vadovui, pedagogų tarybai, švietimo įstaigos tarybai dėl specialiųjų poreikių vaikų ugdymo organizavimo tobulinimo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių tenkinimo; bendradarbiauja su savivaldybės, apskrities tarnybų, Švietimo ir mokslo ministerijos Pedagoginio psichologinio centro ar jo skyriaus specialistais; kolegialiai aptaria individualaus darbo su vaiku planus, programas, būdus, metodus, tempą; nesant akivaizdaus vaiko raidos sutrikimo skiria 3 mėnesių stebėjimo laikotarpį, įvertina vaiko pasiektus mokymosi rezultatus ir priima sprendimus dėl tolesnio vaiko ugdymo būdų ir metodų; tvarko specialiųjų poreikių vaikų apskaitą švietimo įstaigoje.

Kai švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisijos sudėtyje yra visi specialistai ar bent vienas iš jų komisija įgyja papildomų funkcijų, kurios daugiausia susijusios su mokyklos bendruomenės konsultacine veikla: konsultuoja pedagogą, kurio klasėje (grupėje) yra vaikas, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių; konsultuoja tėvus (globėjus, rūpintojus) ir teikia jiems metodinę pagalbą jų vaiko ugdymo klausimais; konsultuoja vaikus, tėvus (globėjus, rūpintojus), pedagogus dėl vaikų specifinių psichologinių problemų: elgesio ir emocijų sutrikimų, adaptacijos ugdymo įstaigoje, paauglystės krizių, padidėjusios rizikos įsitraukti į nusikalstamų grupuočių veiklą, įprasti prie alkoholio ir (ar) narkotikų (jei komisijoje dirba psichologas); rekomenduoja modifikuoti bendrąsias mokomųjų dalykų programas (jei komisijoje dirba specialusis pedagogas ir (ar) logopedas), o taip pat teikia rekomendacijų su vaiku dirbančiam pedagogui; apibūnina sutrikusios kalbos ir komunikacijos vaikų sąrašą, teikia jį derinti pedagoginei, psichologinei tarnybai, kurios aptarnavimo teritorijoje yra švietimo įstaiga, ir švietimo įstaigos vadovui tvirtinti (bendrojo lavinimo mokyklos).

Savivaldybių pedagoginių psichologinių tarnybų pagrindinį tikslą, uždavinius, funkcijas ir darbo organizavimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2003 m. gruodžio 24

d. patvirtintas įsakymas „*Dėl savivaldybės pedagoginės psichologinės tarnybos pavyzdinių nuostatų*“ (Žin., 2004, Nr. 10-277).

Savivaldybės pedagoginės psichologinės tarnybos veiklos sritis – pagalba mokiniui, mokytojui ir mokyklai. Nuostatuose pateikiamos tokios pagrindinės pedagoginių psichologinių tarnybų funkcijos:

- įvertinti asmens galias ir sunkumus, raidos ypatumus bei sutrikimus, pedagogines, psichologines, asmenybės ir ugdymosi problemas, specialiuosius ugdymosi poreikius, vaiko brandumą mokyklai, prireikus skirti specialųjį ugdymą;

- siūlyti ugdymo formą, būdus ir metodus, prireikus rekomenduoti teikti specialiąją pedagoginę, psichologinę, socialinę pedagoginę ir specialiąją pagalbą, rekomenduoti vaikui mokyklą.

- konsultuoti specialiųjų ugdymosi poreikių, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų turinčius asmenis, jų tėvus (globėjus, rūpintojus), mokytojus, specialistus, specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo, ugdymo organizavimo, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų prevencijos bei jų sprendimo klausimais, mokinius – jų polinkių ir gabumų klausimais.

- teikti metodinę pagalbą mokytojams, specialistams ir tėvams (globėjams, rūpintojams) vaiko pažinimo, specialiųjų ugdymosi poreikių, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų turinčių asmenų ugdymo bei jo organizavimo, įvairių specialiųjų pedagoginių, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų sprendimo klausimais, skleisti ir diegti specialiojo ugdymo ir psichologijos mokslo naujoves.

- inicijuoti naujų ugdymo vietų steigimą, specialiosios pedagoginės ir/ar psichologinės pagalbos teikimą, aplinkos pritaikymą specialiųjų poreikių asmenims.

- formuoti mokyklos bendruomenės ir visuomenės teigiamą požiūrį į specialiųjų poreikių, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų turinčius asmenis ir jų ugdymą kartu su bendraamžiais.

- rengti ir įgyvendinti prevencijos ir kitas programas, padedančias veiksmingiau ugdyti specialiųjų ugdymosi poreikių, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų turinčius asmenis, sumažinti specialiosios pedagoginės pagalbos poreikį, išvengti psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų ar jas spręsti.

- kaupti, analizuoti ir vertinti informaciją apie pedagoginės psichologinės tarnybos aptarnaujamoje teritorijoje gyvenančius specialiųjų ugdymosi poreikių, psichologinių, asmenybės ir ugdymosi problemų turinčius asmenis, jų problemas, ugdymo organizavimą, aplinkos pritaikymą bei specialiosios pedagoginės ir/ar psichologinės pagalbos teikimo veiksmingumą.

Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisija, savivaldybės ir apskrities pedagoginė psichologinė tarnyba, Švietimo ir mokslo ministerijos pedagoginis Psichologinis centras ir jo skyriai specialiuosius ugdymosi poreikius nustato vadovaudamiesi Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės

apsaugos ir darbo ministro 2002 m. liepos 12 d. įsakymu Nr.1329/368/98 „*Dėl Specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos patvirtinimo*“ (Žin., 2002, Nr. 84-3672). Šis dokumentas nustato švietimo įstaigose ugdomų specialiųjų poreikių asmenų skirstymą į sutrikimų grupes, sutrikimų laipsnius, reglamentuoja specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei kriterijus.

Specialiųjų poreikių asmenis specialiųjų ugdymosi poreikių grupei įstaigos, atsakingos už įvertinimą, priskiria pagal tokius kriterijus: ugdymo (-si) turinio ir būdų pritaikymas (programos lygis; programos pakeitimų taikymo trukmė; ugdymo metodai, tempas, formos; pedagogai ir specialistai, pritaikantys programą); ugdymo aplinkos pritaikymas (ugdymo vietos klasėje (grupėje) parinkimas, ugdymo (-si) aplinkos ir patalpų pritaikymas; techninės pagalbos priemonių (ugdamosios kompensacinės technikos ir ugdamosios įrangos) poreikis); pedagoginės ir specialiosios pedagoginės, psichologinės, specialiosios pagalbos intensyvumas ir daugiaplaniškumas; specialiųjų mokymo priemonių poreikis; pagalba šeimai ir asmeniui (pedagoginės ir psichologinės pagalbos šeimai poreikis; socialinės pagalbos šeimai ir asmeniui poreikis).

Specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkoje (Žin., 2002, Nr. 84-3672) nurodoma, kad specialieji ugdymosi poreikiai skirstomi į nedidelius, vidutinius, didelius ir labai didelius. Remiantis *Specialiojo ugdymo skyrimo tvarka* (Žin., 2000, Nr. 71-2214), vaikams nustačius nedidelius, vidutinius, didelius ar labai didelius specialiuosius ugdymosi poreikius gali būti skiriamas specialusis ugdymas.

Vaikai, turintys skirtingas negales ir skirtingus pedagoginius poreikius, negali būti ugdomi visiškai taip pat, pagal tą pačią programą, būdus, metodus. Tai būtų vaiko individualių poreikių ignoravimas bei negalėtų garantuoti vaiko tobulėjimo pagal jo galimybes (Ališauskas, 2002).

LR Specialiojo ugdymo įstatyme (Žin., 1998, Nr. 115-3228) nurodoma, jog specialiųjų poreikių vaikai gali būti ugdomi pagal modifikuotas, adaptuotas ar individualiąsias programas. *Specialiojo ugdymo skyrimo tvarkoje* (Žin., 2000, Nr. 71-22142) bei *Asmens specialiųjų ugdymosi poreikių nustatymo tvarkoje* (Žin., 2000, Nr. 85-2608) numatyta, kad specialiųjų poreikių moksleiviams, kurių ugdymui pakanka modifikuoti ugdymo programą, specialųjį ugdymą skiria švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisija. Jei moksleivį reikia mokyti pagal adaptuotas ar specialiąsias programas, specialųjį ugdymą skiria pedagoginė psichologinė tarnyba, kuri yra įvertinusi specialiuosius jo ugdymosi poreikius.

Specialiojo ugdymo skyrimo tvarkoje (Žin., 2000, Nr. 71-2214) nurodoma, kad vaikai, kuriems skirtas specialusis ugdymas, turi teisę, tėvams (ar vaiko globėjams) pritarus, pasirinkti ugdymo formą

(visiška integracija, dalinė integracija, ugdymas specialiojo ugdymo įstaigoje) pagal pedagoginės psichologinės tarnybos rekomendaciją.

Neįgaliųjų integracija nėra nukreipta prieš specialųjį ugdymą. Prieš nukreipiant vaikus į bendrojo lavinimo įstaigas tėvai turėtų būti susipažinę su specialiosiomis ugdymo įstaigomis ir pasirenkę patys rinktis (Ališauskas, 2002). Ambrukaitis (2005) teigia, kad jei pačiam vaikui ir tėvams bus paliekama teisė rinktis tarp bendrojo lavinimo ir specialios mokyklos, išnyks daug problemų, tai reiškia, kad kiekvienas vaikas eis ten, kur jam saugiau, kur kokybiškiau, visapusiškiau atsižvelgiama į jo poreikius, kur bus teikiama kvalifikuota pagalba.

Knygoje „Jūs ne vieni“ (2002), skirtoje šeimoms, auginančiom specialiuųjų poreikių vaikus, akcentuojama, kad kiekviena šeima pati sprendžia, ar jos vaikui būti ugdomam specialiojo ugdymo įstaigoje kartu su vaikais, turinčiais tokių pat ar panašių sutrikimų, ar kartu su tipiškos raidos bendraamžiais, tačiau pabrėžiama, jog tai yra nelengvas apsisprendimas. Todėl, anot Ališausko (2002), tarnybų darbuotojų tikslas yra „palengvinti ugdytinių ir tėvų pasirinkimą“ (p. 50).

LR Švietimo įstatymo (Žin., 2003, Nr. 63-2853) 34 straipsnyje pažymima, kad specialiųjų poreikių vaikui, jo tėvų (globėjų, rūpintojų) pageidavimu, sudaromos sąlygos ugdytis arčiau jų gyvenamosios vietos esančioje bendrojo lavinimo mokykloje visiškos ar dalinės integracijos forma, bendrosiose ar specialiosiose klasėse.

Juodaitytė (2000) nurodo, kad sveikų ir neįgaliųjų vaikų mokymas(-is) integruotoje grupėje turi daug privalumų, nes sudaro sąlygas individualių skirtumų recepcijai. Tačiau pabrėžiama, jog tai įvyksta tik tuomet, jei vyrauja tarpusavio suartėjimo ir solidarizavimosi procesai.

LR Specialiojo ugdymo įstatyme (Žin., 1998, Nr. 115-3228) yra numatoma dar viena specialiųjų poreikių vaikų ugdymo forma – namų mokymas. Namuose mokomi specialiųjų poreikių moksleiviai, negalintys lankyti švietimo įstaigų. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. kovo 16 d. įsakyme Nr. 259/153 „Dėl moksleivių mokymo namuose organizavimo tvarkos“ (Žin., 2000, Nr. 25-654) nurodoma, jog išimties tvarka mokymas namuose moksleiviui, turinčiam kompleksinių raidos sutrikimų, dėl kurių visai nepajėgia judėti arba juda tik naudodamasis vežimėliu, skiriamas tuo atveju, jei savivaldybės švietimo padalinys neturi galimybių pasiūlyti švietimo įstaigos, kurioje moksleivis galėtų mokytis bent iš dalies tenkindamas specialiuosius ugdymosi poreikius. Sprendimą priima savivaldybės švietimo padalinys pedagoginės psichologinės tarnybos teikimu. Mokymas namuose skiriamas ne ilgiau kaip 12 mėnesių (kol savivaldybė švietimo įstaigoje pritaikys mokymo vietą ir sudarys kitas būtinas higienos sąlygas). Taip pat mokymas namuose gali būti skiriamas 1-12 klasių (ugdomiems pagal adaptuotas ar specialiąsias programas - 1-10 klasių) moksleiviams.

Kaip teigia Ališauskas (1998), vaiko, turinčio negalę, integracija nėra galima neteikiant specialiosios pedagoginės pagalbos.

LR Specialiojo ugdymo įstatyme (Žin., 1998, Nr. 115-3228), *LR Švietimo įstatyme* (Žinios, 2003, Nr. 63-2853) numatoma, kad švietimo įstaigose specialiųjų poreikių asmenims yra teikiama specialioji pedagoginė, psichologinė ir socialinė pagalba, nemokamos pedagogų padėjėjų, skaitovo, palydovo, gestų kalbos vertėjo paslaugos, aprūpinama ugdymui skirta kompensacine technika ir mokymo priemonėmis, švietimo įstaiga pritaikoma specialiųjų poreikių asmenims, organizuojamas nemokamas atvežimas ir parvežimas iš švietimo įstaigos.

Bendrojo lavinimo mokyklose teikiamą specialiąją pedagoginę pagalbą nustato *Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo tvarkos aprašas* (Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 3 d. įsakymas Nr. ISAK-838 Dėl Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo, Žin., 2004, Nr. 92-33-85). Specialiosios pedagoginės pagalbos tikslas – didinti specialiųjų poreikių turinčio vaiko ugdymosi veiksmingumą. Apraše numatoma, kad specialiąją pedagoginę pagalbą specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams teikia logopedas, specialusis pedagogas, tiflopedagogas, surdopedagogas.

Specialiųjų poreikių mokinių, dalyvaujančių pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinime, kuriems leidžiama laikyti brandos egzaminus, užduoties formos, vykdymo ir vertinimo instrukcijų (vertinimo) pritaikymą atsižvelgus į jų sveikatos sutrikimus ir galimybes reglamentuoja 2007 m. vasario 7 d. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-184 „Dėl Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo, kalbos įskaitos, dalyko brandos egzamino užduoties formos, vykdymo ir vertinimo instrukcijos (vertinimo) pritaikymo specialiųjų poreikių mokiniams, buvusiems mokiniams ir eksternams tvarkos aprašo patvirtinimo“ (Žin., 2007, Nr. 19-33-741).

Ambrukaitis (2005) pažymi, kad integracijos procesui kyla pavojus, kai vaikai praddami skirstyti į integruotinus ir neintegruotinus, todėl nereikėtų „brėžti tarp jų skiriamosios linijos“, tačiau čia pat perspėja, kad „pritarti absoliučiai visų specialiųjų poreikių vaikų visuotinei integracijai kaip principui taip pat pavojinga“ (p. 37). Todėl išlieka momentas, jog vaikai, turintys tam tikras specifines, ypatingas negalias, gali būti nukreipiami į specialiąsias institucijas (pvz., specialiąsias mokyklas, specialiuosius ugdymo centrus ir kt.).

Apibendrinus integruoto ugdymo įgyvendinimo tvarką bendrojo lavinimo mokykloje nustatančius dokumentus matyti, kad mokymas organizuojamas pagal vaiko, turinčio negalią, ypatingumus parinkus tinkamą ugdymo formą, pagal gebėjimus parengus ugdymosi programas, teikiant specialiąją pedagoginę, psichologinę, socialinę pagalbą bei, pagal poreikį, kitas paslaugas. Reikalinga įgyvendinti ne tik šiuos, bet ir kitus socialinius – pedagoginius aspektus.

2.3. Vaikų su negalia integracijos bendrojo lavinimo mokykloje socialinės – pedagoginės prielaidos

Integruotas ugdymas parengtas tokia svarbia prielaida: už neįgalius moksleivius pirmiausia atsakingi specialiojo, o ne bendrojo ugdymo pedagogai. Kitaip tariant, moksleiviams skiriamas specialusis ugdymas ir specialieji pedagogai prisiima atsakomybę už visą ugdymo programą (Hallahan, Kauffman, 2003).

Hallahan ir Kauffman (2003) pateikia tokias visiško įtraukimo į bendrąjį ugdymą prielaidas:

- Viešas sutrikimo diagnozių skelbimas daro neigiamą poveikį;
- Atskiro ugdymo programos pasirodė neveiksmingos;
- Neįgalieji turi būti laikomi mažumos grupe;
- Etiniai dalykai turi būti svarbesni už empirinius.

Šiandien Lietuvoje aktyviai diskutuojama sutrikusio intelekto vaikų mokyklinės integracijos ir socializacijos klausimais. Svarstoma kokiose, specialiosiose ar bendrojo lavinimo mokyklose turi mokytis neįgalieji. Kokios materialinės, ypač socialinės ir psichologinės parengties sąlygos būtinos neįgaliesiems integruotis į bendrojo lavinimo mokyklas (Ruškus, 2002). Rose (2003) tvirtina, kad reikia plėsti supratimą, kaip mokyklos turėtų keistis, siekdamas sukurti tinkamą ugdymosi aplinką specialiųjų poreikių vaikams.

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2007 metų veikos ataskaitoje nurodoma, jog siekiant neįgaliesiems vaikams sudaryti sąlygas mokytis bendrojo lavinimo įstaigose, valstybės pareiga yra kurti aiškia, visuomenei suprantamą švietimo politiką mokyklose. Taip pat siekti, kad mokymo programos būtų lanksčios, nuolat papildomos ir pritaikomos prie kintančių reikalavimų, kad mokyklos būtų aprūpintos kokybiškomis priemonėmis, o mokytojai turėtų galimybę tobulintis ir tobulėti.

Pasak Ališausko (1998), ugdant specialiųjų poreikių turinčius vaikus, turėtų būti atsižvelgiama į vaiko specifinius poreikius; vaikas ugdomas kuo mažiau varžančioje aplinkoje, atitinkančioje jo mokymosi poreikius; ypatingas vaikas ir jo tėvai (globėjai) turi dalyvauti priimant sprendimus, susijusius su jo ugdymu, programos parinkimu; ugdymo įstaiga turi būti netoli namų.

Ambrukaitis (2005) pažymi, kad „integracija turi būti ne prievartinė, bet nuosaikus atskiro individo ir visuomenės suderintus interesus atspindintis procesas“ (p. 36). Autorius nepritaria vaiko „permetimui“ iš specialiosios mokyklos į bendrojo lavinimo mokyklą, o tik paskui stebėti to pasekmes. Pasisekimas galimas, kai tų pačių tikslų siekia visi integruoto ugdymo veikėjai: specialiųjų poreikių vaikas, jo tėvai, specialioji mokykla ir bendrojo lavinimo mokykla. Ambrukaitis (2005) pabrėžia, kad mokinių skaičiaus mažėjimas specialiosiose mokyklose dar nereiškia, jog tai atitinka vaikų interesus ir, kad bendrojo lavinimo mokykloje šie vaikai laukiami. Kaip būtina gera vaikų savijautos ir kvalifikuoto jų ugdymo sąlyga, įvardijamas glaudus specialiųjų ir bendrojo lavinimo mokyklų bendradarbiavimas.

Specialiosios mokyklos „reikalingos kaip specialiosios pagalbos teikimo centrai, kurių didžiausias ir nuoširdžiausias noras būtų parengti vaiką mokytis bendrojo lavinimo mokykloje, o jeigu reikia, vėl jį priimti į specialiąją mokyklą“ (Ambrukaitis, 2005, p. 37).

Kaip teigia Ruškus (2002), vaikai integracijai dažnai tinkamai ir kompleksiskai neparengiami: neparuošti psichologiškai, klasės pedagogas nežino ir/ar nevaldo darbo su integruota klase technologijų, tėvai nėra įtraukiami kaip kompetentingi partneriai. Mokyklos struktūros ir pedagogų kompetencijos, laiko, igūdžių, atvirumo stoka yra pridengiama išankstinėmis neigiamomis nuostatomis ir stereotipais. Tai, pasak kai kurių autorių, griaua neįgalių vaikų socialinės integracijos idėją, turi įtakos neįgalių vaikų mokymosi galimybėms, jų asmenybei, savivaizdžiui, elgesiui. Taip pat L. Vygotskis teigė, kad netinkama aplinka ir įtaka stumia vaiką į naujas negatyvias situacijas, kurios ne tik nepadaeda įveikti jo atsilikimo, bet dar labiau didina, sunkina jo pirminę negalę (Ruškus, 2002, p. 39).

Samsonienė (2006) nurodo, kad vaikų su negalia socialinį dalyvavimą bendrojo ugdymo sistemoje skatina ugdymo dalyvių informacija apie integruoto ugdymo teigiamus aspektus, pozityvus požiūris į integruotą ugdymą; pedagogų teigiamos nuostatos, žinios apie vaikus su negalia; mokinių, neturinčių raidos sutrikimų ir mokinių su negalia teigiami tarpusavio santykiai, požiūris; mokinių su negalia vertingumo, lygiavertiškumo pripažinimas.

Sąlygas ugdyti specialiųjų poreikių turinčius vaikus sudaro specialusis ugdymas ir specialioji pagalba, kuri suprantama kaip specialiosios ugdymo technologijos, turinio modifikacijos, priemonės, kompensuojančios funkcinius sutrikimus (Brailio raštas, alternatyviosios komunikacijos priemonės, kompiuteriai ir kt.) (Galkienė, 2003). Taip pat, pasak autorės, „ypač aktuali moksleivio individualybės pažinimo, pripažinimo ir prisitaikymo prie jos problema“, vaiko individualybė yra kaip ugdymo organizavimo išeities taškas (Galkienė, 2003, p. 35).

Ambrukaitis ir kt. (2003), vertindami specialiųjų poreikių vaikų ugdymo situaciją bendrojo lavinimo mokykloje, atskleidė esminius veiksnius, turinčius įtakos vaikų integracijai į bendrojo lavinimo mokyklas sėkmei. Įrodyta, kad yra svarbūs socialiniai (nevisavertis mokyklos ir vaiko, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių šeimos bendravimas ir bendradarbiavimas, negarantuotas ugdymo tęstinumas ir kt.), pedagoginiai (nepakankamos pedagogų žinios, reikalingos darbui su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiais vaikais, pedagogo negebėjimas klasėje dirbti pagal kelias programas, neaiški vertinimo sistema ir kt.), psichologiniai ir materialiniai veiksniai. Remiantis šiais duomenimis galima sakyti, jog ugdymo dalyvių bendravimas ir bendradarbiavimas, pedagogų kompetencija, žinios yra vienos iš sąlygų sėkmingai integracijai bendrojo lavinimo mokykloje. Pasak Ambrukaičio (2005), pagalbos reikia vaikui su negalia, tačiau ji taip pat reikalinga ir mokytojui, kad jis būtų pajėgus pagelbėti mokiniui. Todėl bendrojo lavinimo mokykla turi turėti pakankamai reikiamos kvalifikacijos specialistų, kurie mokėtų bendradarbiauti su savo kolegomis pedagogais, konsultuoti

juos ir tėvus. Kitaip tariant reikalingas plataus akiračio specialusis pedagogas, galintis sėkmingai dirbti bendrojo lavinimo mokykloje.

Anot Galkienės (2005), efektyviu mokinio, turinčio specialiųjų poreikių, ugdymu bendrojo lavinimo erdvėje galima laikyti tuos atvejus, kaip yra išpildomos tokios sąlygos:

- vaikas gerai jaučiasi bendraamžių bendruomenėje;
- mokinio ugdymo tikslai atitinka jo individualiąsias galias ir poreikius;
- mokykla rūpinasi reikiamais ištekliais (specialistais, mokymo priemonėmis, kompensacine technika) ir sudaro kuo natūralesnes sąlygas mokymuisi.

Pasak Galkienės (2003), viena sėkmingos pedagoginės sąveikos prielaidų integruoto ugdymo sąlygomis yra ugdymo aplinkos veiksnys. Vaikui, turinčiam ribotų galimybių veikti, turi būti sudaryta palankiausia ugdymo aplinka, t.y. palankiausios sąlygos dalyvauti bendruomenės gyvenime, gauti labiausiai jo poreikius atitinkantį lavinimą. Ypatingai svarbu, kad bendrojo lavinimo mokyklos pedagogas turėtų specialiosios pedagogikos žinių, kurios padėtų suprasti specialiuosius vaikų poreikius ir gebėtų tuos specialiuosius poreikius tenkinti. Taip pat pažymima, kad bendrojo lavinimo mokykla turi „pasirūpinti mokyklos ir jos aplinkos pritaikymu, įvažiavimais, keltuvais, transportu, kuris vežiotų į mokyklą ir į namus, specialia kompensacine įranga, padedančia dalyvauti pratybose, tam tikroje veikloje ir bendruomenės gyvenime“ (Galkienė, 2003, p. 21).

Anot Ruškaus (2002), mokyklinė integracija negalima be atitinkamų specifinių pagalbos priemonių (pirmiausia – specialiojo pedagogo), taip pat be bendravimo ir partnerystės (tarp vaikų, tėvų ir pedagogų).

Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra (2009), pateikdama rekomendacijas apie inkluzinio švietimo kokybės plėtrą, nurodo, kad svarbus yra: teigiamų nuostatų formavimas; užtikrinimas, kad visi mokytojai turėtų žinių ir įgūdžių; visų mokytojų parengimas dirbti inkluzinėje švietimo sistemoje; visų mokinių ir tėvų dalyvavimo sprendimų priėmimo procedūroje palaikymas ir skatinimas; ugdymo proceso diferencijavimas ir individualizavimas pagal kiekvieno mokinio ugdymosi poreikius.

Apibendrinant įvairių autorių (Ambrukaitis, 2003, 2005; Ališauskas, 1998; Galkienė, 2003, 2005; Samsonienė, 2006 ir kt.) pateikiamas sąlygas sėkmingai vaikų su negalia integracijai bendrojo lavinimo mokykloje, galima pastebėti, kad dažniausiai minimos yra tokios socialinės ir pedagoginės prielaidos:

1 lentelė. Integruoto ugdymo socialinės – pedagoginės prielaidos

<i>Socialinės</i>	<i>Pedagoginės</i>
<ul style="list-style-type: none"> - vaiko su negalia pripažinimas, priėmimas, teigiamos nuostatos; - vaiko su negalia santykiai su bendraamžiais, bendruomene; - pritaikyta mokyklos aplinka (fizinės aplinkos pritaikymas kaip aspektas, didinantis vaikų socialinį aktyvumą). 	<ul style="list-style-type: none"> - pedagogų supratimas apie vaiko su negalia specialiuosius poreikius; - specialistų, pedagogų kompetencija, žinios; - ugdymo turinio pritaikymas: diferencijavimas, individualizavimas; - specialioji pedagoginė ir kt. pagalba.
↓	↓
<ul style="list-style-type: none"> - ugdymo dalyvių bendravimas ir bendradarbiavimas (konstruktyvi sąveika, nes šis aspektas apima ir socialinę ir pedagoginę pusę). 	

Pastaruoju metu nemažai dėmesio skiriama būtent integruoto proceso dalyvių dalyvavimui. Todėl reikėtų trumpai aptarti tokio bendradarbiavimo aspektus. A. P. Turnbull, H. R. Turnbull (1997) kalbėdami apie tėvų įtraukimą nurodo, jog tėvams turi būti garantuojama pasirinkimo galimybė atsižvelgiant į jų pageidavimus ir norus. Autoriai pateikia tris tėvų išitraukimo lygius: 1) neišitraukimas, kai tėvai savo valia visiškai nedalyvauja ugdymo procese; 2) dalinis išitraukimas, kai tėvai gauna visą su vaiko ugdymu susijusią informaciją, tačiau nedalyvauja keliant tikslus, juos įgyvendinant ar vertinant pasiekimus; 3) visiškas išitraukimas, kai tėvai kaip lygiateisiai partneriai dalyvauja priimant svarbius vaikui sprendimus ir sprendžiant problemas (cit. Miltenienė ir kt., 2003).

Mokslinėje literatūroje dažnai vartojamas įgalinimo terminas, tačiau jis dažniausiai siejamas su tėvų įgalinimu dalijantis informacija, turimais išgūdžiais. Kalbant apie vaiko įgalinimą (dalyvavimą) Miltenienė (2008) išskiria tris svarbias sąlygas: *veiksnumą* (kai tikima, kad kiekvienas žmogus yra kompetentingas arba yra pajėgus tapti kompetentingu); *suteiktą galimybę* (jei nedemonstruojamos kompetencijos – tai vertinama ne kaip asmens problema, o kaip socialinės sistemos trūkumas – situacijų toms kompetencijoms pademonstruoti nebuvimas); *įgalinimą* (kai pagalbą gaunantis asmuo, besimokantysis ar kitas dalyvis, perima reikalingą elgesį, jei tai suteikia kontroliuojamos situacijos jausmą).

Vis dar dažnai manoma, jog tik pedagogas žino, ko ir kaip geriausiai mokyti vaiką, o tėvai ir patys vaikai paliekami nuošalyje. Tačiau pedagogai bei tėvai turėtų dažniau atsižvelgti į paties vaiko nuomonę, jo pageidavimus, svarbu siekti, ugdytinio aktyvaus dalyvavimo ugdymosi ir savo pasiekimų vertinimo procese, savarankiško savo galimybių ir veiklos kontroliavimo, mokinio įtraukimo sprendžiant socialines, praktines ir kitas problemas. Manoma, kad rezultatai bus geresni, jei su vaiku bus tariamasi, jei kiekvienas jaus, kad ir jo nuomonė svarbi (Gudonis ir kt., 2003; Miltenienė, 2008).

Ališauskas (2002) teigia, kad vaiko problemų neįmanoma išspręsti, aktyviai jam pačiam nedalyvaujant. Vaikas turi teisę būti išklaustas ir išgirstas, o norą dalyvauti sprendžiant jo problemas reikia skatinti ir palaikyti. Autorius pataria kartu su vaiku priimti vienokį ar kitokį sprendimą; numatyti vaiko įtraukimo lygį į problemos sprendimo veiklą (atsižvelgiant į jo amžių, galimybes, patirtį ir kt.);

užfiksuoti vaiko nurodytus ir patiriamus sunkumus, keliamus sau tikslus, palyginti, ar jie sutampa su skiriama vaikui specialiąja pagalba; atsižvelgti į vaiko nuomonę, keičiant mokymo programą ir ją įgyvendinant.

Apibendrinant galima teigti, jog siekiant įgyvendinti visapusiškai vaiko, turinčio negalią, poreikius atitinkantį integruotą ugdymą, svarbu yra tinkamai pritaikyta fizinė aplinka, palankus mokyklos bendruomenės požiūris ir priėmimas, pakankama pedagogų, specialistų kvalifikacija, teikiant mokymo pagal pritaikytas programas, specialiosios pedagoginės ir kitos pagalbos paslaugas, visų ugdymo procesų dalyvių įtraukimas ir bendradarbiavimas.

3. VAIKŲ SU NEGALIA INTEGRACIJOS YPATUMAI BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOJE

3.1. Tyrimo metodologija

Tyrimu siekta atskleisti vaikų, turinčių negalią, integracijos bendrojo lavinimo mokykloje ypatumus, remiantis pedagogų asmeniniu patyrimu, todėl tyrimui atlikti buvo pasirinktas kokybinis tyrimas. Kokybiniai tyrimai naudingi siekiant išaiškinti esamą reiškinių (požiūrio, elgsenos) kokybę ir nustatyti ją tarsi iš vidaus – per žmogaus asmeninio santykio su tuo reiškiniu prizmę (Valackienė, Mikėnė, 2008); siekiant pažinti socialines mažumas bei kasdienę socialinę praktiką. Individas čia nagrinėjamas kaip unikali asmenybė, savaip suvokianti socialinę tikrovę, turinti savimonę ir per ją atspindinti šią tikrovę. Tikslas – išaiškinti giluminę prasmę stebint pasisakymus ir juos interpretuojant (Tidikis, 2003).

Pasirinktas tyrimo instrumentas – pusiau struktūruotas interviu. Interviu siekiama suvokti informantų patirtį, sužinoti nuomones tiriamu klausimu, kurias jie išsako savo žodžiais (Bitinas ir kt., 2008). Pusiau struktūrizuotame interviu interviuotojas, vadovaudamasis pagrindinėmis aptariamoms temoms gairėmis, savarankiškai sprendžia, kokius ir kaip formuluoti klausimus bei kada tinkamiausia juos užduoti konkrečioje situacijoje. Būdingas bruožas – lankstumas ir galimas preliminarinio sumanymo koregavimas (Tureikytė, 2003). Patogu tai, kad griežtai neformalizuojamas pašnekesys ir tarp interviuotojo su respondentu būna laisvesnė atmosfera (Tidikis, 2003). Interviu klausimai buvo formuluojami, atsižvelgiant į tyrimo tikslus, remiantis panašaus pobūdžio tyrimų duomenimis (Ališauskas ir kt. (2007); Miltenienė (2008)).

Tyrimo metu buvo taikyta tikslinė respondentų atranka, nes kokybiniame tyrimo „reikia pasirinkti tokius atvejus, kurie yra informatyvūs tiriamuoju požiūriu“ (Bitinas ir kt., 2008, p. 98).

Tyrimo metu remtasi laisvanoriškumo (tiriamasis tyrimo turi dalyvauti tik laisvanoriškai), konfidencialumo (tyrėjas turi užtikrinti iš tiriamojo ir apie tiriamąją gautos informacijos konfidencialumą) bei anonimiškumo (tyrėjas turi užtikrinti tiriamojo anonimiškumą) principais (W. Trochim, 2006, cit. Bitinas ir kt. (2008)).

Tyrimo metu dalyvavo 10 bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų, įvairiomis integracijos formomis, ugdančių vaikus, turinčius negalią. Tyrimas atliktas 2009 m. lapkričio mėn. – 2010 m. spalio mėn. Pedagogai buvo supažindinti su tyrimo tikslu, patikinta, jog bus laikomasi konfidencialumo, anonimiškumo. Tyrimo dalyvių interviu buvo fiksuojami diktofonu, gavus jų sutikimą. Pokalbių duomenys buvo transkribuojami ir išsaugomi atskiruose dokumentuose kompiuteryje, laikantis konfidencialumo ir anonimiškumo. Kiekvienam informantui buvo priskirta raidė: A, B, C ir kt.

Pusiau struktūruoto interviu empirinių duomenų analizei atlikti taikytas turinio analizės metodas, naudojant kokybinių tyrimų atviro kodavimo programą „Kokybis“ (programos autoriai: B. Bitinas, A.

Kazlauskienė, programuotojas A. Jazgevičius). Programa leidžia atlikti analizę, kuria siekiama išskirti duomenų priminius požymius, o juos apibendrinus – nusakyti teoriškai prasmingus ir tyrimo problemą atitinkančius objekto požymius, taip pat atskleisti tiriamo objekto vidinę hierarchinę struktūrą, jo potencialius ryšius su kitais objektais (Bitinas, Kazlauskienė, 2009).

Atliekant tyrimo rezultatų analizę remtasi socialinės ekologijos teorija. Teorijos metodologinės nuostatos, idėjos kalba apie asmens ir aplinkos sąveiką ir strategiją, siekiančią padėti asmeniui adaptuotis socialinėje aplinkoje ir pagerinti aplinkos sąlygas įtraukiant jį į aktyvią veiklą bei akcentuoja nuolatinę adaptacinę sąveiką tarp asmens ir aplinkos, analizuoja tos sąveikos esmę, įtaką ir pasekmes individui ir fizinei bei psichosocialinei aplinkai, kurioje jis funkcionuoja. Dėmesys kreipiamas į asmens brandą, raidą, socialinį prisitaikymą, tobulėjimą ir jo turimas galimybes bei aplinkos bruožus ir sąlygas, kurios skatina ar žlugdo žmogaus galimybių raišką. Siekdami geresnio atitikimo tarp savo poreikių ir aplinkos, adaptacijos, asmenys ne pasyviai reaguoja į aplinką, bet dinamiškai ir abipusiškai sąveikauja su ja. Siekiama geresnio asmens ir aplinkos atitikimo balanso, kurį sudaro: asmuo ir jo problemų sprendimas, asmeninė branda ir tobulėjimo įgūdžiai; ryšiai tarp asmens ir tų sistemų, su kuriomis jis yra susijęs (šeima, draugai, darbas, švietimas, religinė, socialinė, politinė ir kt. sistemos); sistemų galimybės efektyviai tenkinti neįgaliųjų poreikius (Ruškus, 2002; Raudeliūnaitė, 2007).

3.2. Tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvavo dešimt pedagogų, įvairiomis integruoto ugdymo formomis bendrojo lavinimo mokyklose, ugdančių vaikus, turinčius negalią. Visi dalyvavę pedagogai – moterys, kurių amžius svyruoja nuo 22 metų iki 53 metų (vidurkis yra 39,8 metai). Pokalbyje dalyvavo 6 pedagogės dirbančios mieste, 4 – kaimo arba miesto rajono mokyklose.

Beveik visi respondentai turi aukštąjį išsilavinimą (N=9), tik viena tyrimo dalyvė yra 4 kurso bakalauro studijų studentė. 5 pedagogai vaikus moko bendrojo lavinimo klasėje (iš jų aukštesniųjų klasių mokytoja (N=1), pradinė klasių mokytoja (N=4)). 2 mokytojos papildomai ugdo vaikus, kuriems skirtas namų mokymas. Taip pat tyrimo dalyvavo bendrojo lavinimo mokyklos specialiosios klasės specialioji pedagogė, bendrojo lavinimo mokyklos lavinamosios klasės specialioji pedagogė bei 2 specialistės (specialiosios pedagogės – logopedės). Vienai iš specialistėjų taip pat paskirta ugdyti vaikus, kuriems skirtas namų mokymas. Taigi 3 pedagogės, šalia darbo su vaikais klasėse ar specialisto kabinete, ugdo vaikus namuose.

Ilgiausias nurodytas tyrimo dalyvių pedagoginio darbo stažas – 30 metų, trumpiausias – iki 1 metų (vidurkis yra 18, 7 metų, iš jų darbo stažas su vaikais, turinčiais negalią, vidurkis – 10, 1 metų). Pagal kvalifikacinę kategoriją tyrimo dalyvavo 4 informantai, turintys vyr. mokytojo (specialiojo pedagogo), 3 – metodininko kvalifikacinę kategoriją.

Išsamios tyrimo dalyvių charakteristikos pateikiamos 1 priede.

3.3. Tyrimo rezultatų analizė

Siekiant patogesnio empirinio tyrimo rezultatų pateikimo ir analizės, buvo išskirtos devynios sritys tiesiogiai susijusios su integracijos bendrojo lavinimo mokykloje aspektais.

Pedagogų požiūris į vaiko su negalia integracijos galimybes bendrojo lavinimo mokykloje.
Pedagogų požiūris į vaikų su negalia integraciją apsprendžia vaikų su negalia, ugdymą, buvimą bendrojo lavinimo mokykloje.

2 lentelė. Pedagogų požiūris į vaiko su negalia integracijos galimybes bendrojo lavinimo mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Nuostatos apie integraciją	Pozityviai vertina visišką integraciją (6 teiginiai)	<p>„<...> aš žiūriu teigiamai. Turėtų taip būti normaliam pasaulyje, kad visi kartu. Visi skirtingi esam ir visi kartu galim būti: ir mokytis, ir dirbti.“</p> <p>„<...> čia viskas labai įmanoma ir labai gražu <...>“</p> <p>„Bet tie vaikai irgi turi teisę...“</p> <p>„Ir aš manau, jeigu iš tikro yra sąlygos ir mokykla priima tuos vaikus, tai netgi patarčiau tą daryti.“</p> <p>„Aš tai labai teigiamai žiūriu ir nedirbčiau tokioj klasėj, jeigu teigiamai nežiūrėčiau.“</p> <p>„Integruotas ugdymas yra gerai iš tikrųjų, todėl, kad mokosi vaikai, kurie būtent turi negalę, bet kokią, ir, kurie neturi, nes jie būtent tiesiog pripranta būti kartu, matyti juos kartu, ypač vaikus, kurie yra su negale. Ir tas dalykas yra iš tikrųjų labai gerai“</p>
	Pozityviai vertina dalinę integraciją (12 teiginių)	<p>„<...> didelis skirtumas tarp kokio tai yra negalia. <...> Ir koks procentas tų negalių neturinčių, ir negalių turinčių vaikų kiekį klasėje.“</p> <p>„Jeigu tai yra fizinė negalia – aš esu šimtu procentu už integraciją.“</p> <p>„<...> taip ir turėtų būti, jeigu tai yra fizinė negalia, jeigu tai yra nežymi negalia, dėl to, kad jam turi būti atvertos lygiai tokios pat... kelias į gyvenimą kaip ir visiems kitiems vaikams.“</p> <p>„<...> kai yra labai stipri protinė negalia, tai tokiu atveju nepasiteisina.“</p> <p>„Jeigu jie neturi protinio atsilikimo, tarkim, ar žymių intelekto sutrikimų visų tų apraiškų <...>“</p> <p>„Mokytis kartu gali turintis tik nežymią negalę ir vidutinę negalę.“</p> <p>„Nelabai patinka man, jeigu yra su žymia negale tarp sveikųjų vaikų.“</p> <p>„<...> už dalinę integraciją, aš manau, o ne visą.“</p> <p>„<...> pamokos geriau vyktų atskirai.“</p> <p>„Va, kad būtų atskiros specialios klasės bendrojo lavinimo mokykloj, kad jie renginiuose kartu dalyvautų, pertraukų metu matytų, išvykos – tada taip.“</p> <p>„<...> specialiujų poreikių vaikai gautų daugiau, geresnę dėmesį <...>“</p> <p>„Galbūt būtų integruota su, tarkim, sveikais vaikais kažką tokio, ar ten kažkokios dailės pamokos, ar kažkokie projektai bendri. Man atrodo taip būtų geriausia.“</p>

Pedagogai suteikdami informacijos apie savo nuostatas integracijos atžvilgiu išsiskyrė į dvi didesnes grupes – pozityviai vertinančius visišką integraciją ir pozityviai vertinančius dalinę integraciją. Visiškai integracijai pritariančios vadovaujasi vertybėmis, jog žmonės yra skirtingi, bet gali būti kartu: ir mokytis, ir dirbti; supratimu, kad vaikai, turintys negalią, taip pat turi teisę ugdytis.

Tyrimo dalyvių vertinimo kriterijumi dažnai tapo pamąstymai, jog daug priklauso nuo negalios pobūdžio, taip pat svarbu – koks skaičius (procentas) klasėje vaikų, kurie turi negalią. Iš pedagogų pasisakymų matyti, jog jiems priimtina, jei visiškos integracijos forma ugdytusi vaikai, turintys fizinę, nežymią negalią, iš dalies visiškos integracijos forma kartu su kitais vaikas mokytis galėtų turintis ir vidutinę negalią. Didesnis palankumas jaučiamas dalinei integracijai, jei vaikas turi žymią negalią (pvz., sunkią protinę negalią). Pedagogams priimtina dalinės integracijos forma, kai pamokos vaikams, turintiems negalią vyksta atskirai nuo kitų vaikų arba, kai integruojamos tik kai kurios pamokos (pvz., dailės), o kartu būnama pertraukų tarp pamokų metu, kartu leidžiamas laisvalaikis (pvz., išvykos), dalyvaujama renginiuose, projektinėje veikloje. Pedagogai argumentuoja, jog tuomet vaikams skiriama daugiau ir kokybiškesnio dėmesio.

Unčiūrys (2000) tyrime apie specialiųjų poreikių vaikų integruotą ugdymą pradinėse klasėse teigia, kad pasiteisinusi vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, integracijos forma yra bendrojo lavinimo mokyklų specialiosios klasės, tačiau ši forma netaikoma plačiai.

Tačiau taip pat buvo nuomonių, jog *ši programa yra neigiama, turi labai daug minusų ir, jeigu vaikas turi tokius sutrikimus jam geriausia yra būtent eiti į specialiąsias mokyklas, kurios turi ir visas priemones, ir turi kvalifikuotus specialistus, kurie gali dirbti su tais vaikais*. Šitokią poziciją galėjo lemti pedagogės panašaus darbo su vaikais, turinčiais negalią, patirties neturėjimas ir ne edukologijos studijos universitete. Dar viena pedagogė teigė: *labai norėčiau pamatyti tą žmogų, kuris priėmė tą įstatymą ir jį tiesiog pasodinti pamokoje, ir pamatyti kokį įstatymą jis priėmė, kas tai yra praktiškai. Nes aš manau kartais, kad ta teorija labai skiriasi nuo realybės*.

Remiantis duomenimis apie tyrime dalyvavusių pedagogų darbovietes, mokyklose, kurios labiau orientuotos į vaikus, turinčius negalią, yra įsteigtos specialiosios klasės nežymų intelekto sutrikimą turintiems vaikams ir lavinamosios klasės – vidutinį intelekto sutrikimą arba kompleksinį sutrikimą turintiems vaikams. Kitokias negalias (fizinę, sensorinę) turintys vaikai mokosi bendrojo lavinimo klasėje kartu su kitais. Mokyklose, mažiau orientuotose į vaikus, turinčius negalią, mokiniai, turintys lengvesnes negalias ugdomi bendrojo lavinimo klasėse, o turintiems sunkesnes negalias skiriamas mokymas namuose.

Unčiūrys (2000) pažymi, jog dalis bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų nepalankiai vertina specialiųjų poreikių mokinių integruotą ugdymą. Miltenienės (2008) atliktas tyrimas atskleidė, kad vaikai dažnai jaučia neigiamas pedagogų nuostatas, kartais ignoravimą ir atstūmimą.

Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūros ataskaitoje (2005) apie inkluzinį ugdymą ir veiklą klasėje vidurinėje mokykloje teigiama, kad nepakankama mokytojų kvalifikacija ir jų ne visai teigiamas požiūris yra labai svarbios problemos. Būtent mokytojų požiūris yra vienas iš lemtingiausių veiksnių įgyvendinant inkluzinį ugdymą, o požiūris dažniausiai priklauso nuo mokytojų patirties, kvalifikacijos, jiems suteikiamos paramos ir kitų sąlygų (pvz., klasės dydžio ir darbo krūvio). Vidurinio mokyimo pakopoje mokytojai vis dėlto yra mažiau linkę integruoti į savo klases moksleivius su specialiaisiais ugdymosi poreikiais.

Gribačiausko ir Merkio (2003) atlikto tyrimo apie pedagogų nuostatas į ugdytinių integraciją ir segregaciją duomenys atskleidė, jog neįgalių moksleivių integracijai į bendrojo lavinimo mokyklą nepritarė ketvirtadalis pedagogų. Taip pat paaiškėjo, kad „neigiamas požiūris į neįgalių vaikų integraciją yra bendresnio konstrukto – segregacinių nuostatų į bet kokio tipo silpnesnius ugdytinius komponentė“. Šio tyrimo palankesnę požiūrį į integraciją galėjo sąlygoti, tai, kad respondentai tyrime dalyvavo remiantis savanoriškumo principu.

Veiksniai, įtakojantys vaikų su negalia integracijos pobūdį bendrojo lavinimo mokykloje. Svarbu paanalizuoti veiksnius, turinčius įtakos vaiko su negalia integracijos pobūdžiui bendrojo lavinimo mokykloje, nes jie apsprendžia visų proceso dalyvių situaciją.

3 lentelė. Veiksniai, įtakojantys vaikų su negalia integracijos pobūdį bendrojo lavinimo mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Pozityvūs veiksniai vaikams su negalia	Savęs vertinimas (3 teiginiai)	„Tiesiog jis jaučiasi pilnavertis.“ „<...> galbūt jie savy jaučiasi geriau, kai jie yra apsupti vaikų, kurie neturi būtent šią negalią <...>“ „Apskritai jaučiasi žmogus kaip pasaulyje.“
	Socialiniai įgūdžiai (9 teiginiai)	„<...> gerai tuom, kad jie mato, mokosi vienas iš kitų socialiniais klausimais <...>“ „Ryškiausias socialinės pusės, kadangi mato, kaip elgtis, kaip bendrauti, pagalba, renginiai kartu, mato, na, visą tą aplinką.“ „Išmoksta elgtis, bendrauti...“ „<...> mato sveikus vaikus, mato jų elgesį, visas socialines normas, dalyvauja kartu įvairiuose renginiuose.“ „<...> patiems vaikams, vaikų atžvilgiu tai yra labai gerai, nes jie bendraudami su sveikaisiais vaikais ir patys kažkiek tai mokosi iš jų tam tikro elgesio, netgi mokosi kažkurių ir tų pačių dalykų...“ „Jisai socializuojasi geriau, jis suvokia apskritai gyvenimą, jis išmoksta bendravimo įgūdžių.“ „Toliau tie socialiniai įgūdžiai visi...“ „Ir jie kartu tą vaiką įtraukdami iš tikro daug ko moko. Ir tos visos teigiamos savybės: bendravimo, ten draugiškumo, nuoširdumo...“ „<...> bendravimas kartu, buvimas kartu, vieni kitiems suteikia pagalbą.“
	Ugdymo(si) įgūdžių ir atskirų gebėjimų lavinimas (8 teiginiai)	„<...> pamokoj dalyvaujant stebi, klauso ir kažkiek iš to irgi žinių gauna, jeigu jie suvokia gerai tą aplinką ir orientuojasi.“ „<...> naudojam grupinius metodus pamokose, tai, be abejo, jie dalyvauja komandinėje veikloje, ir ta veikla juos ugdo ir skatina, ir plečia jų akiratį, ir įgūdžius tobulina.“

		<p>„<...> toks paprastas dalykas kaip kalbos ugdymas. Dauguma nekalbančių. <...> Bet jie girdi tą kalbą, jie daugiau supranta, plečiasi žodynas.“</p> <p>„Jie mato tuos teigiamus mokymosi pasiekimus tų kitų mokinių ir orientuojasi.“</p> <p>„<...> jie galbūt gali šiek tiek mokytis iš jų pačių kaip reikia, pavyzdžiui, ruošti pamokas, kaip reikia atsakinėti ir taip toliau.“</p> <p>„<...> jisai turi į ką lygiuotis, mato siektiną rezultatą, yra jam į ką pasitempt <...>“</p> <p>„Sakykim, tie mato tą aukštesnį pavyzdį ir jie gali lygiuotis.“</p> <p>„Ir ta klasė yra iš tikrųjų, <...> yra tikrai nemažai motyvuotų vaikų – tai galbūt pačiai mergaitei duoda paspirtį mokytis.“</p>
Negatyvūs veiksniai vaikams su negalia	Negalios sunkumas (2 teiginiai)	<p>„<...> jeigu iš tikrųjų vaikas būtų su labai sunkia negale ir integruotas į bendrojo lavinimo klasę.“</p> <p>„<...> žymus protinis atsilikimas, tarkim, įkeliamas į bendrojo lavinimo klasę paprastą, tai yra tas pats, kas vaiką traumuo. <...> Tai yra „perlenkta lazda“.“</p>
	Savarankiškumo stoka (3 teiginiai)	<p>„<...> jie tokie uždaresni, ne visur nori dalyvaut, visuose renginiuose. Tiesiog juos kiekvienąkart reikia pastūmėt. Taip atskirai, kaip pavieniui, ar deklamuot eilėraštkus, ar dainuot, kad pavieniui, jie to nenori daryti.“</p> <p><...> to tokio savarankiškumo jie nesistengia rodyt. Jie daugiau būna arba grupėje, arba tiesiog stengiasi už jų atsistot, kad nereiktų jiems to daryt patiem pirmiem.“</p> <p>„Gal kartais gali kokį kompleksuką išsiugdyti, bet, kad vaikai taip normaliai žiūri į tą su negale vaiką.“</p>
	Elgesio ir ugdymo(si) problemos (7 teiginiai)	<p>„<...> pačiu mokymosi, tai gan sunku tiem vaikam su negale.“</p> <p>„<...> tie vaikai, kuriems yra, pavyzdžiui, tarkim, ribotas intelektas – jie ir mokosi prasčiau, ir jie nesugeba susikoncentruoti, jie dažniausiai kelia triukšmą, nes nesugeba sekti, kaip visa pamoka eina, sekti, ką aš noriu pasakyti <...>.“</p> <p>„Vaikui per sunku – neįgaliam, nesupranta, ką veikia sveikieji <...>.“ (Kalbama apie vaikus, turinčius žymią negalią)</p> <p>„Jeigu, sakykim, turi ten kažkokią psichinę negalią arba dar kažkokią labai sunkią negalią, tai jisai beveik, jei taip gali sakyti, labai mažai ko išmoksta.“</p> <p>„Jeigu dabar mes pripratę dirbti frontaliai, pasakiau - klausio, ir užsirašo, tai žinoma, kad čia sunku pasiekti tų jau gerų rezultatų...“</p> <p>„<...> žinių lygis yra menkas jų ir pasiekimai menki, kiek galėtų jie gauti būdami atskiram kabinete.“</p> <p>„<...> jis tą, gal, ką pasiektų specialiojoj mokykloj - čia tikrai nepasieks.“</p>
	Dėmesio stoka (4 teiginiai)	<p>„<...> kiekvienam yra paskirstomas dėmesys ir užduotys atitinkamai paruošiamos ir <...> to dėmesio tenka ribotai.“</p> <p>„<...> mažai dėmesio gauna, iš tikrųjų labai mažai jiems.“</p> <p>„Nes mokytojas vienas dirbdamas <...> tikrai negali jam, skirti daug dėmesio, o šitie vaikai reikalauja tikrai daug darbo.“</p> <p><...> jeigu, sakykim, iš tikrųjų vaikas būtų su labai sunkia negale ir integruotas į bendrojo lavinimo klasę. Tada aišku mokytojui, jeigu ten nebus padėjėjo, jeigu nebus kažko, tada, be abejo, bus daug, sakykim, problemų, kada bus visas dėmesys skiriamas jam, arba jis bus apskritai paliktas be dėmesio.“</p>
Pozityvūs veiksniai sveikiems vaikams	Formuojamos vertybinės nuostatos (6 teiginiai)	<p>„<...> sveikieji vaikai irgi išmoksta elgtis su šitais negalią turinčiais vaikučiais <...>“</p> <p>„<...> visiems kitiems klasės vaikam, tai jie tokią užuojautą, supratingumą ugdo, santykiai su žmogum, kurie negalę turi.“</p> <p>„<...> jie pamato, ir suvokia, kad kažkam galiu padėti, kad aš galiu</p>

		<p><i>bendrauti, kad aš suvokiu, kad yra kitokių, skirtingų žmonių, kad mes visi skirtingi ir mūsų skirtingi gebėjimai. “</i></p> <p><i>„Ir šitie vaikai, kurie nuo mažens matys vaikus su negale, tai matys ir toliau žinos tas problemas visas. “</i></p> <p><i>„<...> jie rūpinasi tais vaikais. Ten paprašai, ar padėti padaryti, ar ten kažkokį darbą kartu atlikti, jie tą labai noriai daro, ypač pradinukai. Nes maži vaikai, jie nori padėti. “</i></p> <p><i>„<...> gal netgi tie vaikai geriau sugeba papasakot, prieit prie to vaiko, negu suaugęs žmogus. “</i></p>
Negatyvūs veiksniai sveikiems vaikams	Dėmesio stoka kitiems klasės mokiniams (3 teiginiai)	<p><i>„<...> dažnai tie gabūs nukenčia dėl laiko stokos, kadangi jie labai gabūs, jie daugiausia dirba savarankiškai. “</i></p> <p><i>„<...> beaiškindami jie patys pakartoja ir labiau įsimena tas mokomąsias žinias, tačiau jie praranda laiką. “</i></p> <p><i>„Jeigu yra su negalia reiškias jiems yra didesnis dėmesys, tai nukenčia tie vaikai. “</i></p>
	Trukdymas kitiems klasės mokiniams (2 teiginiai)	<p><i>„<...> jeigu žymesnę negalę vaikas turi ir ypač hiperaktyvūs vaikai, kartu, kurie su kompleksine negale ir dar turi hiperaktyvumo sindromą, tai labai trukdo sveikiems vaikams. “</i></p> <p><i>„<...> sveikiems turintys žymią protinę negalią labai trukdo. “</i></p>
Kiti veiksniai, apsunkinantys vaikų su negalia integraciją	Išankstinės visuomenės nuostatos (2 teiginiai)	<p><i>„<...> tas bendras požiūris, sakykim, tos visuomenės ir tėvų bendras požiūris, kažkokie nuogąstavimai, kad čia bus silpnesnis paruošimas, kad čia tie vaikai kaip stabdis trukdys įsisąmoninti tą programą. <...> Jeigu yra su negalia reiškias jiems yra didesnis dėmesys, tai nukenčia tie vaikai. Iš tikrųjų taip gali ir būti <...>. “</i></p>
	Specialistų poreikis (2 teiginiai)	<p><i>„<...> aš manau, kada nėra didelio skaičiaus vaikų ir nieks nesuinteresuotas išmesti kažkokius pinigus: ateis tas vaikas dar koks nors, ar neateis? Leis jį tėvai? “</i></p> <p><i>„Būtų tų vaikų, sakykim, kai yra mokykla didelė ir jų ten 10 - 20, kiekvienoj klasėj 2 arba 3, tada gal ir pati mokykla orientuotųsi kitaip. “</i></p>
	Drausmės problemos klasėje (2 teiginiai)	<p><i>„<...> jeigu klasė yra triukšminga, nedrausminga, yra tokių atvejų, kaip, tarkim, vaikas turintis negalią, jie dirba šitoje klasėje, jie patys veikiami tų kitų mokinių nesistengia dirbti kartu. Tiesiog tokios šiek tiek, galim sakyt, „atleistos vadelės“ ir jų pačių, nes jie nemato motyvacijos: „Jeigu visi klasiškai elgiasi taip, tai kodėl aš dabar turiu stengtis, mokytis <...>? “. “</i></p> <p><i>„<...> jeigu tarp sveikųjų yra ir nekaip besielgiančių, tai naudos gali būti ir ne tiek daug. “</i></p>
	Sunkumai pedagogams (10 teiginių)	<p><i>„<...> mokytojai nespėja <...> Nes būna, kad klasėse lygiai skiriasi, prie vieno priek, prie kito. “</i></p> <p><i>„Aišku mokytojui tai yra sudėtingiau, galbūt mokytojai nenorėtų to daryt: ir reikia diferencijuoti užduotis, reikia pasiruošti daugiau pamokai. “</i></p> <p><i>„<...> reikėtų pagalbos kartu ir mokytojui, dirbančiam būtent su šitais vaikais, nes vienam yra ganėtinai sudėtinga. “</i></p> <p><i>„Sudaro sunkesnes sąlygas patiems pedagogams, kurie būtent neturi šitų įgūdžių dirbti su specialiu poreikiu vaikais. “</i></p> <p><i>„Trukdo tiesiog pamokoje. Tokios nepilnavertiškos pamokos tada gaunasi jau. Ir mokytojams sunkiau dirbt. “</i></p> <p><i>„<...> pedagogui yra sunku būtent, todėl, kad <...> yra vaikučių, kurie tikrai yra, tą sutrikimą turi didelį būtent, ir jiems reikalingi visai kiti vadovėliai. Kaip suspėt? Tai yra labai sudėtinga. “</i></p> <p><i>„<...> trūksta žinių patiems pedagogam, įgūdžių dirbti su spec. poreikiu vaikais. “</i></p> <p><i>„Patiems pedagogam yra sudėtingiau dirbti, nes kadangi tu turi orientuotis ne tik tai į, kurie turi sutrikimus, bet ir, kurie neturi sutrikimų. Ir tuo pačiu sulėtėja pati pamokos eiga ir tu kartais kai</i></p>

	<p><i>kurių dalykų netgi nespėji pasakyti.“</i></p> <p><i>„Laikas. Taip, nes juk paskiri užduotis - jos visos diferencijuotos pagal mokinių gebėjimus. Tai reikia ne tik paskirti. Reikia priėti, suteikti individualią pagalbą, nes, jeigu modifikuotą programą turintis mokinys dar geba dirbti savarankiškai, tai adaptuota, tarkim, protinio atsilikimo mokinys – viskas: jis pats nieko, jis savarankiško darbo įgūdžių neturi, prie jo reikia stovėti ir dirbti. Tai ne tik užduočių atlikime dalyvauja mokytojas ir laikas eina, bet ir patikrinimas irgi vyksta. Tai patikrinant užduotis irgi visų grupių reikia. Tai jūs įsivaizduokit, kur aš tikrinčiau vienos grupės arba dviejų, tai aš tikrinu šešių grupių darbą. Tai ir namų darbai, taip pat ir klasės darbai, ir savarankiški darbai, ir įvairios užduotys.“</i></p> <p><i>„Nes tarkim pas mane yra 5 spec. poreikių mokiniai, tai, pasak spec. pedagogų konsultacijos, kurios metu jie man paaiškino, kad tai - kaip ir atskira klasė. <...> Jeigu 20 mokinių, 15, tarkim, yra pagal bendrąją programą besimokančių ir 5 yra tokie, tai yra be galo sunku.“</i></p>
--	---

Veiksniai, įtakojantys vaikų su negalia integracijos būvį bendrojo lavinimo mokykloje apibūdinami per kategorijas: „pozityvūs veiksniai vaikams su negalia“, „negatyvūs veiksniai vaikams su negalia“, „pozityvus veiksniai sveikiems vaikams“, „negatyvūs veiksniai sveikiems vaikams“, „kiti veiksniai, apsunkinantys vaikų su negalia integraciją“.

Pedagogai apibūdinami pozityvius veiksnius vaikams su negalia, išskiria teigiamą vaiko su negalia savęs vertinimą (jaučiasi pilnavertis), socialinių įgūdžių formavimąsi (bendravimas, elgesys, socialinės normos, dalyvavimas renginiuose) bei ugdymo(si) įgūdžių plėtrą (skatina lygiuotis į kitus, plečia akiratį, tobulina įgūdžius) ir atskirų gebėjimų ugdymąsi (pvz., girdint kitų vaikų kalbą, plečiasi žodynas).

Atsiskleidė ir negatyvūs veiksniai vaikams su negalia. Tai: vaiko negalios sunkumas (pvz., jeigu vaikas su sunkia negalia mokosi bendrojo lavinimo klasėje („perlenkta lazda“)), savarankiškumo stoka (reikia skatinti), elgesio ir ugdymo(si) problemos (sunku, prasčiau mokosi, negeba susikoncentruoti, kelia triukšmą, neseka pamokos eigos), dėmesio stoka (tenka ribotai). Dėl dėmesio skyrimo stebimas kraštutinumas: pedagogai išvelgia problemą, jeigu vaikui, turinčiam negalią bus skiriamas visas dėmesys, kita vertus, taip pat jis gali būti paliktas visai be dėmesio.

Integruotas ugdymas suteikia pozityvių veiksmų ir sveikiems vaikams. Pedagogų teiginiai leido išsiaiškinti, jog mokymasis kartu su negalią turinčiais vaikais, formuoja įprastos raidos vaikų vertybines nuostatas (ugdo supratingumą, užuojautą, skatina rūpintis, padėti, bendrauti). Paaiškėjo, kad labiau šiomis vertybinėmis nuostatomis pasižymi pradinė klasių mokiniai. Išvelgiama ir perspektyva ateičiai, nes pedagogų teigimu, mokiniai nuo mažens matydami vaikus, turinčius negalią, turės žinojimą apie tokius vaikus ir supratimą apie jų problemas. Nepaisant to, pedagogai taip pat išvelgia ir neigiamus integruoto ugdymo veiksnius sveikiems vaikams, kurie pasireiškia dėmesio stoka (gabūs dirba daugiausia savarankiškai, praranda laiką padedami vaikams, turintiems negalią) bei trukdymu

kitiems klasės mokiniams. Tokiais, kurie trukdo, įvardinami vaikai, turintys žymesnę negalią (kompleksinius sutrikimus, žymią protinę negalią).

Kiti veiksniai, apsunkinantys vaikų su negalia integraciją“ apibūdinami šiomis subkategorijomis: „išankstinės visuomenės nuostatos“ (pvz., tėvų nuogaštavimai, kad vaikas su negalia trukdys kitiems), „drausmės problemos klasėje“ (pvz., vaiko, turinčio negalią, netinkamo elgesio modelio perėmimas iš bendraklasių), „sunkumai pedagogams“, „specialistų poreikis“. Specialistų poreikis išsamiau bus aptariamas vėlesniame aprašyme.

Labiausiai kategorizuojami sunkumai pedagogams. Pedagogai ugdydami vaikus, turinčius negalią patiria tokius sunkumus: vaikai yra skirtingų gebėjimų (lygių), todėl mokytojas nespėja, vienam sudėtinga; sudėtingesnis pats mokymo procesas, nes reikia diferencijuoti užduotis, daugiau pasiruošti pamokai; kitiems mokytojams vaikai, turintys negalią, trukdo, pamokos tampa nepilnavertės; sunkiau dirbti, jei klasėje per didelis specialiųjų poreikių mokinių skaičius; sudėtinga pedagogams stokojantiems darbo su vaikais, turinčiais negalią, įgūdžių. Tikėtina, kad tyrimo dalyviai labiau komentuoja jiems iškylančius sunkumus, nes tai liečia pedagogus asmeniškai.

Meijer (2003), pateikdamas darbo klasėje tyrimo rezultatus, teigia, kad, mokytojams trūksta žinių, praktikos, įgūdžių, mokomosios medžiagos ir laiko, jeigu mokytojai siekia rezultatyvaus darbo integruotoje klasėje.

Fizinės aplinkos pritaikymas vaikams su negalia bendrojo lavinimo mokykloje. Fizinės aplinkos pritaikymas, ypač vaikams, turintiems judėjimo negalią yra svarbus rodiklis, lemiantis galimybę ugdytis bendrojo lavinimo mokykloje. Švietimo ir mokslo ministerijos ataskaitoje (2008) nurodoma, jog pagal šiuo metu galiojančius reikalavimus, naujai pastatyta ar renovuota mokykla turėtų turėti bent prievažas ir specialiai pritaikytas sanitarines patalpas.

4 lentelė. Fizinės aplinkos pritaikymas vaikams su negalia bendrojo lavinimo mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Fizinės aplinkos parengimas	Mokyklos aplinkos pritaikymas (4 teiginiai)	„Nuvažiavimas yra padarytas.“ „Yra tas takelis, kur vėžimėliam.“ „<...> aišku aplinka jau pritaikyta kiek įmanoma. Aplinkos pritaikymas: įvažiavimas, ir liftai, ir ten visokios...“ „Iš tikro, mūsų mokykla tai renovuota. Ir, jeigu su fizine negalia ten, ar su vėžimėliu reiktų vaikučiui, mes tikrai tas sąlygas turim. Pas mus yra ir liftas įruoštas, būtent su negalia, ir yra, mačiau, ir tualetas pirmam aukšte, kuris dabar ten kaip ir nenaudojamas, nes mes tokių neturime.“
	Klasės patalpų pritaikymas (1 teiginys)	„Ir minkštos dalys poilsui vaikam, ir kiliminės dangos žaidimam <...> suolai reguliuojami pagal aukštį.“
	Kineziterapijos salė (1 teiginys)	„<...> kineziterapijos ta salė, ten eina vaikai mankštintis, jie turi ten tų priemonių...“
Fizinės aplinkos parengimo problemos	Mokyklos aplinkos nepritaikymas (2 teiginiai)	„<...> nėra pritaikyta. <...> Bet mūsų mokykloj bent jau nėra tokių vaikų, kad ten būtų, tarkim, su cerebriniais paralyžiais ir taip toliau.“ „Aišku lifto nėra į antrą aukštą, ar į trečią. <...> nelabai gal čia yra

		<i>pritaikyta, nes renginiai vyksta dažniausiai konferencijų salėj, kuri yra trečiam aukšte, tai jau patekti sunkiau būtų. Bet dažnai darom, ir sporto salėj renginius, tai ji yra pirmam aukšte.“</i>
	Papildomų patalpų poreikis (1 teiginys)	<i>„<...> kad ir kažkoks žaidimų ar kažkoks mankštos kabinetukas būtų <...> Nes jam išsėdėti, tam vaikui penkias pamokas, tai nėra lengva.“</i>
Fizinės aplinkos pritaikymo gerinimas	Planuojami pokyčiai (1 teiginys)	<i>„Ateity, žinom, kad yra projektas paruoštas, kad netgi ir liftas būtų parengtas <...>“</i>

Fizinės aplinkos pritaikymą atskleidžia šios kategorijos: „fizinės aplinkos parengimas“, „fizinės aplinkos parengimo problemos“, „fizinės aplinkos pritaikymo gerinimas“.

Pedagogai kalbėdami apie bendrojo lavinimo mokyklos fizinės aplinkos parengimą apibūdino mokyklos aplinkos pritaikymą (daugiausia minėjo, jog yra įrengta prievaža; renovuotose mokyklose – prievaža, liftas, pritaikyta sanitarinė patalpa), taip pat apie klasės aplinkos pritaikymą (minkštos dalys poilsui, kiliminė danga, reguliuojami suolai). Vienoje mokykloje yra įrengta ir kineziterapijos salė.

Remiantis pedagogų teiginiais buvo išskirtos kai kurių mokyklų fizinės aplinkos parengimo problemos, kurios pasireiškė mokyklos aplinkos nepritaikymu (pvz., nėra lifto į antrą, trečią aukštą) ir papildomu patalpų poreikiu (pvz., žaidimų ar mankštos kabineto), nes kai kuriems vaikams nėra lengva išbūti pamokose. Išryškėjus tokiai situacijai, nepalanku tai, jog silpniausiai kategorizuojama sritis yra „fizinės aplinkos pritaikymo gerinimas“. Planuojami pokyčiai įvardinami tik vienoje mokykloje – yra parengtas projektas, jog ateityje būtų įrengtas liftas.

Atskirose mokyklose lifto ar keltuvo neturėjimo problema apeinama ieškant kitų sprendimų: pavyzdžiui, renginiai organizuojami patalpose, kurios yra pirmame aukšte (pvz. sporto salėje). Fizinės aplinkos nepritaikymą pedagogai argumentuoja teiginiais, jog mokykloje nėra vaikų, turinčių judėjimo negalią. Nurodytas tik vienas planuojamas fizinės aplinkos gerinimo ateityje atvejis. Atkreiptinas dėmesys, kad vaikams, turintiems sunkesnę negalią (pvz. kurie ugdosi bendrojo lavinimo mokyklos lavinamojoje klasėje) svarbu yra ir tinkamas klasės aplinkos pritaikymas.

Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis 2007-2008 metais mokiniai, turintys judėjimo negalią 18-oje savivaldybių bendrojo lavinimo pastatuose galėjo mokytis nuo 8 iki 12 klasės, 16-oje – kartu su bendraamžiais galėjo įgyti tik pradinį išsilavinimą, o 8-iose savivaldybėse nė vienos bendrojo lavinimo mokyklos pastatas nebuvo pritaikytas mokiniams su judėjimo negalia. Dažniausiai prie renovuotos mokyklos įėjimo įrengiamos prievažos, mokykloje įrengiama bent viena specialiai pritaikyta sanitarinė patalpa. Toliau įvardijama problema, kad Lietuvoje praktiškai nėra nei vienos vienaukštės mokyklos, gimnazijos, todėl mokiniams su judėjimo negalia yra pritaikytas tik toks pastatas, kuriame įrengtas liftas arba keltuvas. Informuojama, jog keltuvo įrengimas kainuoja pigiau nei lifto, tačiau čia vėl susiduriama su problema, nes ir keltuvo dažnoje savivaldybėje, renovuojant bendrojo lavinimo mokyklos pastatą, atsisakoma. Vaikai, turintys judėjimo negalią protiniais

gebėjimais (jei tai nėra kompleksinė negalia) visiškai nesiskiria nuo sveikų savo bendraamžių, todėl tokia situacija riboja galimybę kartu su bendraamžiais mokytis bendrojo lavinimo mokykloje. Tuomet mokiniai mokomi namie, kiti – specialiojoje mokykloje. Ataskaitoje nurodoma, jog viena šeima netgi planuoja keisti gyvenamą vietą. Dažniausiai mokiniams, turintiems judėjimo negalią, sudaryta galimybė įgyti tik pradinį išsilavinimą, nes bent vienoje savivaldybės renovuotoje mokykloje įrengta prievaža ir pritaikytos sanitarinės patalpos, be to pradinė klasių mokiniai daugiausia mokosi pirmame mokyklos aukšte (Švietimo ir mokslo ministerija, 2008).

Socedukacinės aplinkos pritaikymas vaikams su negalia bendrojo lavinimo mokykloje. Integruotas ugdymas remiasi ne tik fizinės aplinkos pritaikymu vaikams, turintiems negalią, bet taip pat mokiniams įstatymo numatyta tvarka pagal poreikius turi būti teikiama psichologinė, specialioji pedagoginė, socialinė pagalba. Taip pat vaiko ugdymas priklauso nuo pedagogų parengimo, aprūpinimo specialiosiomis priemonėmis ir kt.

5 lentelė. Socedukacinės aplinkos pritaikymas vaikams su negalia bendrojo lavinimo mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Profesinis parengimas	Pedagogų kompetencija (8 teiginiai)	<p>„<...> važiuojam ir lankom seminarus <...> Ir į seminarus būtent ne tik, kad pagal savo specialybę kaip pradinė klasių, bet važiuojam ir dėl specialiųjų poreikių <...>.“</p> <p>„Mes ne pirmi metai dirbam, tam tikrą kompetenciją jau turim.“</p> <p>„ <...> mokytojas visada gauna pagalbą reikalingą. <...> mokykloje kas mėnesį vyksta spec. ugdymo komisijos posėdžiai, kuriame yra aptariamos problemos būtent su šiais mokiniais. <...> pedagogai dalyvauja metodinių grupių posėdžiuose <...>.“</p> <p>„<...> dalyvauja tuose posėdžiuose ir išreiškia problemas, ir nuomonę. Ir pas mus patikra vyksta iš vadovo pusės, kaip dėmesys paskirstomas pamokoj šiems mokiniams.“</p> <p>„Aš ir pati nuvažiavau į seminarą, ir galvoji... O iš tikro tai dirbi, kaip čia, labai paprastai pasakysiu, ko gero širdim ir kaip tau atrodo.“</p> <p>„<...> būna kitos, kad domisi ir dažnai ateina, ir klausia: ir kaip programas rašyti, ir pasako savo pageidavimus dėl programų formų, ką pakoreguoti <...>.“</p> <p>„<...> seminaruose lankosi tam skirtuose mokytojam apie spec. poreikių vaikus.“</p> <p>„<...> tiesiog bendrom jėgom, bendrauji su spec. pedagogologopedė, su socialine pedagoge ir kažkaip bandai spręst tas problemas.“</p>
	Pedagogų rengimo problemos (2 teiginiai)	<p>„<...> yra sakę netgi: "tu tiesiog stenkis, papasakot taip trumpai, bet tu nesitikėk, kad gausi kažkokius rezultatus iš jų pačių". <...> Galbūt jie orientuojasi į tuos sutrikimų neturinčius mokinius <...>.“</p> <p>„<...> kiti mokytojai tai, kad atstumt, viskas greitai.“</p>
	Specialistų komanda (9 teiginiai)	<p>„<...> dirba labai geras spec. pedagogas - logopedas.“</p> <p>„Logopedas, spec. pedagogo pagalba pamokų metu.“</p> <p>„<...> dirba specialistai: specialieji pedagogai ir logopedai.“</p> <p>„Yra logopedas, spec. pedagogai dirbam mes klasėse.“</p> <p>„<...> yra socialinio pedagogo konsultacijos, psichologo konsultacijos, specialiojo pedagogo konsultacijos ir logopedės konsultacijos.“</p> <p>„Tai specialieji pedagogai, mokykloje yra 2, padėjėjai, socialinis darbuotojas yra, logopedai yra du.“</p>

		<p>„Yra logopedas, spec. pedagogai, kineziterapeutai yra. Yra psichologas.“</p> <p>„Du psichologus. <...> dvi turim socialines darbuotojas ar pedagoges, nežinau. Keturis specialiuosius pedagogus. Tris logopedes. Dvi kineziterapeutes.“</p> <p>„Yra specialusis pedagogas mergaitei su klausa ir turiu mokytoją pagalbininkę klasėje pamokų metu, logopedo pagalbą turi.“</p>
	Mokytojo padėjėjas (6 teiginiai)	<p>„Tiesiog nėra tokio galbūt netgi kartais mokytojo. <...> Bet viską aptariam ir nėra taip, kad mokytojo padėjėjas tikrai ten jiems apsirengti padės, ar į valgyklą nuves, aš kažkur. „Viską darom kartu ir matai, tiesiog per tiek metų jau dirbi ir žinai tiesiog kam reikia, ir matai tiesiog, ar net prisėda ir pamokų metu padeda ir viską.“</p> <p>„Su visais neįgaliaisiais pas mus mokykloje, ne tik šitoj lavinamojoj, specialiojoj klasėj dirba padėjėjai, bet dar yra padėjėjai ir dirbantys masinėse klasėse, kur yra spec. poreikių vaikai.“</p> <p>„Bendrojo lavinimo klasėse yra specialiųjų poreikių vaikų su kompleksiniais sutrikimais ir jie turi savo padėjėjus.“</p> <p>„Yra kai kurių klasių, kur yra vyresni vaikai, gal mažiau tų problemų, tai tada vienas asistentas eina per kelias klases.“</p> <p>„Mes turim vieną klasėj. <...> Mes, pradinukai, turim klasėj, todėl, kad reikia ir apžiūrėti, ir į tualetą, ir turim, vaikai, kuris turi problemų - šlapimo nelaiko... Tai reikia ten sutvarkyti, pakeisti viską... <...> Vežiojimas, apsitarnauti, persirengti, jeigu reikia. Toliau klasėj padėti, užrašyti. Yra klasėj vaikų, kurie nerašo visai, tai kažkaip padėti ir užrašyti. <...> Kitam gal reikia rodyti pirštu kur sekti.“</p> <p>„<...> kai buvo devyni, tai galbūt jau ir nebespėji. Jeigu pamokos metu, jau tikrai trūksta to dėmesio. Šeši - tai taip, optimalus skaičius, kada galima, sakykim, dirbant dviese galima bet kuriuo momentu vaikui padėti.“</p>
Metodinis parengimas	Metodinė medžiaga (3 teiginiai)	<p>„Metodinės medžiagos, aišku, jos visą laiką reikia daugiau, vis daugiau ir daugiau. Bet tiek pas spec. pedagogę - logopedę M. yra tikrai pakankamai, tiek naujos literatūros mes visą laiką užsakinėjam.“</p> <p>„Pakanka man atrodo.“</p> <p>„<...> gaunam ir konsultacijas, ir metodinę literatūrą, ir lankstinukus įvairius, ir metodinius patarimus.“</p>
Specialioji pagalba	Specialiosios priemonės, kompensacinė technika (7 teiginiai)	<p>„<...> priemonės perkame pagal standartus nurodytus, kokios priemonės priklauso, ir mokiniams, turintiems, tokių sutrikimų, nes ir kompiuteriai yra, ir mokomosios programos yra. Ir tie netgi namų mokyimo mokiniai kviečiami atvykti čia.“</p> <p>„Turime mes sąlygas, ypatingai šitose dalinai integruotose klasėse turime viską, ką reikia mum: ir kompensuojamą techniką, ir įvairių specialiųjų priemonių, ir metodinės medžiagos <...> ir kompiuteris yra, ir turim savo programėles įvairias“</p> <p>„Yra žinynai, žodynai specialūs, yra vadovėliai specialūs išleisti ir tuos vadovėlius galim per kompiuterį, per multimediją leisti vaikam.“</p> <p>„<...> kiekvienas ruošiasi ten tas priemonės, kaupia.“</p> <p>„<...> ar turim tą metodinę bazę, kaip dirbti su tais vaikais? Tai, sakyčiau, irgi nelabai turime.“</p> <p>„<...> bendrojo lavinimo klasėse, jeigu reikalingi, ar kokie klausos aparatai vaikam, tai tėvai perkasi patys. <...> tokių jau nebelabai mokykla išgali nupirkt, nes jie yra visi brangūs.“</p> <p>„Tėveliai šituo rūpinasi.“</p>

Neformalus ugdymas	Popamokinė veikla, prailgintos grupės, laisvalaikio organizavimas (5 teiginiai)	<p>„Yra įsteigtos grupės popamokinei veiklai. <...> Ir protinę negalę turintys vaikai. Visi. Visi, kas nori, lanko popietines grupes.“</p> <p>„<...> yra prailgintos grupės, kuriose jie gali pabūti ilgiau, kai ten, tarkim, iki autobusiuko arba iki tėvų <...>“.</p> <p>„Mes netgi rengiam vasaros stovyklas. <...>Kad tai ir tėvai pailsėtų kažkiek. <...> procentą laikom vėl, kad yra ir tokie, ir tokie.“</p> <p>„<...> anksčiau, sakykim, kažkur mes, jeigu į išvykas važiuodavom, tai vėlgi mums skirdavo pinigėlių, mes galėdavom kažkur išvažiuoti. <...> šiemet jau sudėtingiau, jau mes to nebegalim. Jeigu papildomos kažkokios išvykos.“</p>
Socialinių paslaugų teikimas	Vaikų vežiojimas į/iš mokyklos (mokyklinis autobusas) (8 teiginiai)	<p>„<...> kadangi, tai yra kaimo mokykla ir tenka vežt vaikus, o tie specialiujų poreikių vaikai dažniausiai būna iš rizikos šeimų arba asocialių, tai visada, irgi parūpina, mokyklos autobusiuką <...>“</p> <p>„Yra autobusėlis ir važiuoja, surenka visus vaikus, kuriuos reikia ir atveža į mokyklą, o paskui po pamokų ir parveža.“</p> <p>„Mokykla turi autobusiuką. Kiekvieną rytą ir kiekvienąkart po pamokų parveža vaikus namo nemokamai.“</p> <p>„Mes vežiojam vaikus. Mes turim ir savo asmeninį autobusiuką.“</p> <p>„Anksčiau buvo vežiojami mokiniai, tačiau dabar dėl lėšų trūkumo, man atrodo, nutrauktas tas vežiojimas.“</p> <p>„Jeigu reikia, tai mokykla parūpina vežimą.“</p> <p>„Nežinau, ar būtų mokyklos vadovybė patenkinta, jeigu vairuotoją reiktų iškviešti dabar ir vežti kažkur tai vaiką į renginį.“</p> <p>„<...> Mes tiesiog pakeitėm, sukeitėm vaikus, kad būtent jie važiuotų su mokyklos autobusu, bet nevažiuotų su maršrutiniu.“</p>
	Nemokamo maitinimo suteikimas (5 teiginiai)	<p>„<...> kitas dalykas - tai yra nemokamas maitinimas.“</p> <p>„Taip pat gauna jie nemokamą maitinimą <...>“</p> <p>„Gauna nemokamus pietus, ar dar kažką... Priklauso nuo pajamų. Nuo šeimos pajamų.“</p> <p>„Maitinimas, tai priklauso nuo... kokios šeimos grupė gyvena: ar ten asocialioj, ar rizikos, ar socialiai remtinios.“</p> <p>„<...> nemokamas maitinimas automatiškai, jeigu jie moka specialiojoje klasėje arba lavinamojoje – jie gauna visa tai.“</p>
Ryšiai su institucijomis, organizacijomis	Bendradarbiavimas su kitomis institucijomis (4 teiginiai)	<p>„Reikalingos psichologinės konsultacijos, tai mes kreipiamės į Vilniaus psichologinę - pedagoginę tarnybą.“</p> <p>„<...> yra dar seniūnijoje socialinis darbuotojas, kuris irgi mums labai padeda.“</p> <p>skiriami pinigai mokymo priemonėm ir vaikai visi aprūpinti. Tarkim mano klasėje visi iš socialinės rizikos šeimų turi visas priemones, reikalingas mokytis. <...> yra labai glaudus ryšys su mokykla.“</p> <p>„<...> palaikom kontaktą neblogą su psichologine - pedagogine tarnyba. Bet kada galim mes ir čia išsikviesti psichologą. Ir paprastai čia ir praktikuojam, kad į mokyklą pasikviest - jie suteikia tokias paslaugas.“</p>
	Kitų organizacijų, šalių parama (3 teiginiai)	<p>„Paskui dar mus pašefuoja kai kurios užsienio šalys, esam užmezgę kontaktus. <...> mes ir perkam, kas reikalinga.“</p> <p>„<...> šiuo metu gavom ne taip jau ir mažą sumą pinigų iš Europos Struktūrinių fondų ir dabar ieškom ir perkam priemones: ir technines įvairias priemones, ir... <...>.“</p> <p>„<...> bendrija "Viltis" labai rūpinasi mumis. Kiekvienais metais mes kažką gaunam.“</p>
Sociedukacinės aplinkos pritaikymo gerinimas	Administracijos pastangos (2 teiginiai)	<p>„Labai atsižvelgia į mokytojų prašymus dėl mokytojo padėjėjo, labai domėjosi. Stengiasi visas priemones gauti, labai rūpinasi, kad kabinetas turtėtų, jeigu ko trūksta - kreipiantis visada gali gaut ir aprūpins, kad tie vaikai turėtų.“</p> <p>„Gal reikia dėiaugtis, kad turim tokį vadovą, kuris suinteresuotas, kad būtų visi vaikai ir mokytojai visapusiškai aprūpinti.“</p>

Sociedukacinės aplinkos pritaikymo problemos	Psichologo poreikis (6 teiginiai)	<p>„Na, psichologo, nes ir tie, kadangi, kad ir tas ribotas intelektas, bet yra ir elgesio daug problemų.“</p> <p>„<...> psichologo kai kam, šeimoms, sakykim, reikėtų, bet visgi maža mokykla ir tikrai nebus jo.“</p> <p>„<...> psichologo neturim. Visą laiką turėjom. Paskutiniu metu dėl etatų stokos mes jau jo nebeturim. Bet didelės bėdos nėra, nes palaikom kontaktą neblogą su psichologine - pedagogine tarnyba. Bet kada galim mes ir čia išsikviesti psichologą. Ir paprastai čia ir praktikuojam, kad į mokyklą pasikviest - jie suteikia tokias paslaugas.“</p> <p>„<...> norėtuši dar ir, kad psichologas būtų, nes iš tikrųjų tiem vaikam psichologo reikia, nes tikrai kartais net nemoki, net nežinai kaip prieit prie vaiko, matai, kad jam kažkas negerai, bet tiesiog tų žinių gal per mažai turi, kad prieit prie jo.“</p> <p>„<...> psichologo norėtuši mokykloj, ko vis laukiam, bet dar nesulaukėm. <...> Nes iš tikrųjų jau reikia tiesiog ir vaikam to būtent, sakykim, psichologo, ir, aš manau, ir mokytojам reikia.“</p> <p>„Labai trūksta psichologo. Beprotiškai. Nes ir tiem vaikam, jie kartais susikonfliktuoja ir kartais tas empatijos jausmas, įsijausti į to vaiko tą emociją tą akimirką, tikrai, sunku būna ir taip norėtuši tą psichologą šalia turėt. <...> Nes kitąkart pasielgi pati, tam tikrą padarai sprendimą ir galvoji, ar tikrai teisingai pasielgiau <...>.“</p>
	Logopedo poreikis (1 teiginys)	<p>„Aišku reiktų atskirai logopedo ir... Pilno etato logopedo, kadangi dabar pusė yra. Reiktų, nes yra reikalinga ir specialiesiems poreikiams logopedo, ir atskirai tiem, kur grynai tik kalbos ir komunikacijos sutrikimai.“</p>
	Specialiojo pedagogo poreikis (2 teiginiai)	<p>„Jisai yra kartu pavaduotojas ir specialusis pedagogas. <...> Kiek jis turi ten etato to specialiojo pedagogo? Tai irgi vėl labai nedidelį skaičių pamokų ir... Ir nemanau, kad šitam vaikeliui irgi skirtų visą laiką tą savo.“</p> <p>„<...> galėtų būti daugiau specialiųjų pedagogų, nes šiuo atveju tiktai yra viena pas mus specialioji pedagogė.“</p>
	Mokytojo padėjėjo poreikis (5 teiginiai)	<p>„<...> norėtuši, kad, švietimas labiau pasižiūrėtų į tai, kad vis dėl to yra tų vaikų ir, kad suteiktų pagalbą, sakykim, mokytojai pagalbininkai. Iš tikrųjų čia pas mus, pavyzdžiui, mokykloj, tai, aš manau, kiekvienoj klasėj reiktų. Pradinėse tai kiekvienoj. <...> Netgi nuo nuliukų reiktų, nes iš tikrųjų kuo toliau, tuo vaikučių tokių pas mus, pavyzdžiui, daugėja.“</p> <p>“<...> būtų šaunu, jei būtų tas pagalbininkas arba tų mokinių mažiau būtų klasėj.“</p> <p>„labai reikia to būtent mokytojo pagalbininko, kuris tikrai padėtų, gelbėtų dirbant su tais vaikučiais, kurie yra integruoti.“</p> <p>„Na, aišku aš apie pagalbininkus nebesvajoju.“</p> <p>„<...> mokytojo padėjėjas galėtų vaikui padėti susiorientuoti arba, jeigu kultų kažkokie klausimai, kad galėtų prieti, paklausti.“</p>
	Specialiųjų metodinių priemonių poreikis (6 teiginiai)	<p>„Galbūt truputėlį dėl priemonių mes jau čia nuskriausti, nes daug ką patys turim gaminti, galvoti kaip reikia prisitaikyti. Nelabai turim specialių priemonių tokiems vaikams.“</p> <p>„<...> trūksta tų priemonių, aš kaip pastebėjau. Tų pačių priemonių: vadovėlių specialiai, tarkim, integruotiems, tiem spec. poreikiams. Nes tu eini pagal tą bendrąją vadovėlį, kuris tinka, kuris yra pritaikytas sutrikimų neturintiems vaikams.“</p> <p>„Ir trūksta, iš tikrųjų, programų, būtent ką tu turėtum eiti, akcentuoti tam vaikui.“</p> <p>„<...> tokių kaip priemonių pačių - nėra. Yra tokios visos priemonės, kokios taikomos ir kitiem vaikam <...>.“</p> <p>„<...> kad mokykla gautų kažkokias ir konkrečias, daugiau tos</p>

	<p><i>rekomendacijų. Turėtų netgi kažkokį, sakykim, atskirą kabinetuką tam skirtą, kur ten būtų priemonės, ar kažkokių žaidimų, kad juos labiau lavinti. Mes nieko neturim. Viską, ką turim, tai savo, atnešta tėvų, ar pačios sugalvoję, padarę.</i></p> <p><i>„<...> kad tokių žodynėlių, kad būtų daugiau, tarkim, tokių paveikslukų <...>“</i></p>
--	--

Socedukacinį pasirengimą galima apibūdinti per tokias kategorijas: „profesinis pasirengimas“, „metodinis pasirengimas“, „specialioji pagalba“, „neformalus ugdymas“, „socialinių paslaugų teikimas“, „ryšiai su kitomis institucijomis, organizacijomis“, „socedukacinės aplinkos pritaikymo gerinimas“, „socedukacinės aplinkos pritaikymo problemos“.

Tyrimo dalyvių teiginius kategorijoje „profesinis pasirengimas“ atskleidžia subkategorijos „pedagogų kompetencija“, „pedagogų rengimo problemos“, „specialistų komanda“, „mokytojo padėjėjas“.

Pedagogai, kalbėdami apie savo kompetenciją, nurodė, jog lanko seminarus apie specialiųjų poreikių vaikus, o kai kurių pedagogų teigimu, jie dirba ir taip, kaip jiems atrodo geriausia, nes seminaruose pateikiama daugiau teorinio pobūdžio informacija. Tyrimo dalyviai žinias gausina ir dalyvaudami mokyklos specialiojo ugdymo komisijos posėdžiuose, kuriuose aptariamos įvairios specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių vaikų (tame tarpe ir vaikų su negalia) problemos, taip pat bendraujama ir bendradarbiaujama su mokyklos specialistais: specialiaisiais pedagogais, logopedais, socialiniais darbuotojais (pvz., su specialiuoju pedagogu dėl programų rašymo). Nepaisant pedagogų pastangų keliant kvalifikaciją, jų teiginiai atskleidė, jog yra ir problemų: neretas mokytojas labiau orientuotas į įprastos raidos vaikus, kiti – apatiški vaikams, turintiems negalią.

Suteikdami informacijos apie jų mokyklose dirbančius specialistus, išryškėjo įvairios sudėties specialistų komandos (specialusis pedagogas-logopedas, socialinis pedagogas; specialieji pedagogai, logopedai, socialinis pedagogas; specialieji pedagogai, logopedai, socialiniai pedagogai, psichologai, kineziterapeutai). Taip pat mokyklose, šiuo aspektu, labiau pritaikytose vaikams, turintiems negalią, dirba mokytojo padėjėjas (mokyklos specialiojoje, lavinamojoje klasėje, o taip pat ir bendrojo lavinimo klasėje, kai yra vaikų, kuriems pagalba reikia daugiau).

Pedagogų teiginiai išryškino svarbų mokytojo padėjėjo vaidmenį mokiniams, turintiems sunkesnes negalias. Mokytojo padėjėjai padeda kasdienėje veikloje (apsirengti/nusirengti, palydėti į tualetą, valgyklą) ir pamokų metu, kai kurie mokytojai aptaria ir mokymo organizavimo klausimus. Mokytojo padėjėjai įvairiai paskirstomi klasėse: vienas mokytojo padėjėjas vienai klasei arba gali būti vienas mokytojo padėjėjas dirbantis per kelias klases (pvz., vyresnėse klasėse, kur vaikai, turinys mažesnes problemas). Jei vaikai turi sunkesnes kompleksines negalias svarbus ir vaikų skaičius (pvz., buvo įvardinta, jog lavinamojoje klasėje optimalus skaičius – šeši vaikai, kai dirbant mokytojui ir mokytojo padėjėjui pagalba efektyviausia, o esant devyniems – dėmesio vaikams jau trūksta).

Pedagogai apibūdindami metodinį parengimą teigia, jog metodinė literatūra yra užsakinėjama, jos yra pas mokyklos specialistus (pvz., specialiąją pedagogę-logopedę); pedagogai konsultuojami, gauna metodinių patarimų, lankstinukų. Aptariant specialiąją pagalbą mokiniams, turintiems negalia, pedagogai nurodė, kad specialiąsias priemones mokykla perka pagal nurodytus standartus, kuriuose nurodoma, kokios priemonės priklauso mokiniams. Pedagogai įvardino, kad tai: kompiuteriai su specialiomis, mokomomis programomis; speciali literatūra (žinynai, žodynai, vadovėliai, kuriuos galima leisti per informacinės technologijos priemones (multimedija)). Svarbu, kad kai kurie mokiniai, kuriems skirtas namų mokymas, mokytojų atvežami į mokyklą taip pat turi galimybę pasinaudoti kompiuteriais, specialiomis mokomosiomis programomis. Išaiškėjo, kad kiti pedagogai priemonėmis rūpinasi patys: ruošia, kaupia. Kai kuriose mokyklose kompensacine technika aprūpina mokyklą, o, pavyzdžiui, klausos aparatų įsigijimas yra tėvų rūpestis.

Organizuojant neformalųjį ugdymą mokyklose veikia prailgintos grupės, vystoma popamokinė veikla, rūpinamasi laisvalaikiu (pvz., rengiamos vasaros stovyklos). Pedagogų teigimu, iškyla ir sunkumų, pavyzdžiui, mokykla dėl lėšų trūkumo nebefinansuoja papildomų išvykų.

Pedagogai kalbėdami apie socialinių paslaugų teikimą bendrojo lavinimo mokykloje įvardijo, kad yra skiriama vežiojimo į mokyklą ir iš mokyklos paslauga ir nemokamas maitinimas. Remiantis pedagogų teiginiais matyti, kad vežiojimo paslauga labai svarbi kaime, miestelyje esančioms mokykloms, ypatingai rūpinamasi rizikos grupės šeimų specialiųjų poreikių mokiniams. Dėl šios paslaugos suteikimo iškyla ir sunkumų: viena pedagogė teigė, jog jai atrodo, kad dėl lėšų trūkumo vežiojimas mokykloje nutrauktas, kita pedagogė pastebėjo, kad mokiniams, kuriems skirtas namų mokymas nesuteikiama galimybė atvykti į mokyklos renginius. Mokyklų situacija dėl nemokamo maitinimo skyrimo skirtinga: vienoje mokykloje nemokamas maitinimas skiriamas automatiškai, jeigu vaikas mokosi bendrojo lavinimo mokyklos specialiojoje arba lavinamojoje klasėje, daugelyje – priklauso nuo šeimos pajamų, socialinės padėties.

Kategorija „ryšiai su kitomis institucijomis, organizacijomis“ atskleidžia kai kurių bendrojo lavinimo mokyklų bendradarbiavimą su kitomis institucijomis (pvz., su miesto pedagogine psichologine tarnyba, kurios specialistą (psichologą) galima išsikviesti į mokyklą; su seniūnijos socialinius darbuotoju) bei kitų organizacijų, šalių teikiamą paramą. Remiantis pedagogų teiginiais, matyti, kad mokyklos socedukacinės aplinkos pritaikymo gerinimui svarbios yra administracijos pastangos (rūpinimasis, interesas, kad vaikai ir pedagogai būtų visapusiškai aprūpinti (priemonėmis ir kt.)).

Gana gausiai kategorizuojamos „socedukacinės aplinkos pritaikymo problemos“. Nepaisant atskirų mokyklų pasirengimo tam tikrose srityse, pedagogai nurodo ir tokius trūkumus, problemas: psichologo poreikis (įvardijamos neturėjimo priežastys: maža mokykla – dėl to neskirs, dėl etatų stokos); logopedo poreikis (skirta tik pusė etato logopedo pareigoms), specialiojo pedagogo poreikis

(mokykloje pageidaujama kelių šios srities specialistų; abejonės dėl pagalbos suteikimo vaikams, nes specialusis pedagogas mokykloje turi dvigubas pareigas), mokytojo padėjėjo poreikis (arba siūloma mažinti mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, skaičių; poreikį ypatingai išreškia kaimo/miestelio mokyklos pedagogai), specialiųjų, metodinių priemonių poreikis (nurodoma, kad trūksta specialiųjų vadovėlių, programų; priemonės gaminasi patys pedagogai, atneša tėvai).

Atsižvelgiant į pedagogų pasakymus, galima teigti, jog labiausiai iš specialistų trūksta psichologo ir mokytojo padėjėjo. Psichologo reikalingumas argumentuojamas vaikų, turinčių negalia, elgesio problemomis; pedagogo nepakankamomis žiniomis randant priėjimą prie vaiko ar abejonėmis dėl priimto sprendimo, poelgio; taip pat dėl pagalbos reikalingumo šeimoms). Išryškėja, kad psichologo reikia ne tik vaikams, ar šeimoms, bet ir patiems pedagogams, siekiant gerinti santykių su mokiniais. Kai kurios mokyklos psichologo neturi, tačiau ieškoma sprendimų: pavyzdžiui, į mokyklą kviečiamas miesto pedagoginės psichologinės tarnybos psichologas. Tai gali būti geroji patirtis kitoms mokykloms, esančioms analogiškoje situacijoje, nes suteikiama bent minimali psichologinė pagalba.

Ališausko ir kt. (2008) atlikto tyrimo apie specialiosios ir specialiosios pedagoginės pagalbos teikimą bendrojo lavinimo mokykloje, rezultatai atskleidė, kad yra pozityvių pavyzdžių, kurie rodo, jog mokyklos rūpinasi specialiųjų poreikių turinčiais vaikais ir geba tinkamai organizuoti pagalbą vaikams, mokytojams ir tėvams, tačiau pastebima, kad daugelyje ugdymo įstaigų specialiųjų poreikių tenkinimo lygis yra nepakankamas – specialioji pedagoginė pagalba teikiama tik daliai specialiųjų poreikių turinčių vaikų. Tyrimo autoriai nurodo, kad šalyje sąlygiškai geriausiai teikiama logopedo pagalba, lyginant ją su psichologinės bei specialiojo pedagogo pagalbos teikimo lygiu.

Psichosocialinis bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenės pasirengimas vaikų su negalia integracijai. Mokantis bendrojo lavinimo mokykloje integruoto ugdymo sąlygomis labai svarbu tampa, kaip mokyklos bendruomenė priima vaikus, turinčius negalia. Tai turi įtakos vaikų su negalia savijautai, emocinei būsenai.

6 lentelė. Psichosocialinis bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenės pasirengimas vaikų su negalia integracijai

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Pozityvus makro- ir mikroklimate	Tolerancija (8 teiginiai)	<p>„<...> tolerancijos pakankamai žvelgiant į tuos vaikučius.“</p> <p>„<...> klasėj nesijaučia tikrai to išskyrimo – priima tokius vaikus, kokie yra <...>“</p> <p>„Būtent mūsų mokykloj, tai tas yra puikiai toleruotina, jie niekuom net neišsiskiria.“</p> <p>„Vaikai, kažkaip neteko pastebėt, kad išskirtų.“</p> <p>„<...> pradinukai, tai neskriaudžia tikrai.“</p> <p>„<...> nėra jokio neigiamo požiūrio. <...> Na, čia iš žemesnių klasių.“</p> <p><...> labai geranoriškai, <...> pabuvom ir sakėm dar susitiksime labai mielai.“</p> <p>„Bet mes visą laiką kviečiam į renginius, tikrai būtent pagal jų sveikatą, kada leidžia, jas mamytės atlydi <...> Ir vaikų ta reakcija</p>

		<i>nėra tokio, kad šaipytūsi ar juoktūsi. Jie supranta, suvokia, kad tiem vaikam yra tikrai didelė skriauda, kad jie negali būti čia, mokykloj. <...> būna netgi, kai galimybė, mes ir atsivežam jas į mokyklą, ir prie kompiuterių, prie kažkokių žaidimų ar dar, ar netgi ir į klasę pabūt.“</i>
Negatyvus makro- ir mikroklimate	Tolerancijos stoka (6 teiginiai)	<p>„<...> kada išleidžiam į kiemą jau atsiduria kitoj terpėj ir labai dažnai matai, kad ir pribėga, ir pasako, ir iš tikro atsiranda jau visai kita problema. Bet dažniausiai tėvai iš klasės paima, nes jie irgi stengiasi, kad tas vaikelis būtų apsaugotas.“</p> <p>„<...> aš pastebiu tokius dalykus, kaip ignoravimą, kaip pasišaipymą, kaip patys vaikai pradeda, kaip jie nespėja, tarkim, kažką tai atlikti, nesupranta ir taip toliau, bet jie galbūt bijo klausti, bijo būti pajuokti draugų, kad jie šitaip nesupranta arba, kad jie gauna prastesnius pažymius.“</p> <p>„<...> aš manau, kad tai yra stoka ne tik mokyklose, bet ir apskritai Lietuvos visuomenėj.“</p> <p>„Jinai (mokytoja) visur kartu, už rankos: į valgyklą, į... Tiesiog, kad nepatektų tarp didesniųjų <...>.“</p> <p>„Iš aukštesnių klasių yra šiokių tokių problemų devintoj klasėj. Ten yra vienas vaikas su ribotu intelektu, tai jis gauna tą neigiamą požiūrį, <...> jis vengia eiti pas spec. pedagogą į kabinetą, nes, šaiposi, gali klasėj pasišaipyti <...>.“</p> <p>„Vienoj klasėj turim pavyzdį, kad netgi specialiųjų poreikių vaikai, vienas vaikas, irgi į specialiųjų poreikių vaiką, žiūri neigiamai. Ir nemėgsta jo.“</p>
Psichosocialinės aplinkos gerinimas	Nuostatų į vaikus, turinčius negalią, stebėjimas/ fiksavimas (2 teiginiai)	<p>„<...> dariau apklausą <...> mūsų mokykloj irgi, kaip tėvai žiūri į tą sveikųjų vaikų (ten iš bendrojo lavinimo klasių vaikai). Irgi gana geranoriškai <...>“</p> <p>„Žodžiu, jie nesijaučia blogai, kadangi mes kaip auklėtojai, kaskart pasitikrinam klasės mikroklimate tam, kad sužinoti, ar jie jaučiasi blogai, ar jie jaučiasi gerai.“</p>
	Pozityvių nuostatų formavimas (3 teiginiai)	<p>„Pas mus dalyvavo klasės valandėlėje apie gerumą ir apie tą toleranciją.“</p> <p>„<...> kaip tik mūsų mokykla dalyvauja prevencijos programoje "Smurtui – ne!"“</p> <p>„Jeigu tu moki visą klasę taip pakreipti, kad to vaiko negalima skriausti, negalima ten jam nieko bloga sakyti, tai iš tikro taip ir bus.“</p>

Pedagogų reprezentacijas apie psichosocialinį bendrojo lavinimo mokyklos pasirengimą integruoti vaikus, turinčius negalią, galima apibūdinti per tokias kategorijas: „pozityvus makro- ir mikroklimate“, „negatyvus makro- ir mikroklimate“, „psichosocialinės aplinkos gerinimas“.

Pozityvų makro- ir mikroklimate atskleidžia pedagogų apibūdintas tolerancijos faktorius. Dalis pedagogų teigia, jog stebi pakankamą toleranciją vaikų, turinčių negalią, atžvilgiu, kuri pasireiškia klasėje (nejaučia išskyrimo, vaikus priima), dalyvaujant renginiuose (vaikai kviečiami į renginius, norima vėl susitikti). Atsižvelgiant į pedagogų pasakymus, galima daryti prielaidą, jog dažnai tolerantiškesni yra žemesniųjų klasių mokiniai. Svarbu paminėti, jog, jeigu sveikata leidžia – dalyvauti kviečiami ir mokiniai, kuriems skirtas namų mokymas. Vis dėl to tokių teiginių buvo mažuma.

Negatyvus makro- ir mikroklimate mokykloje apibūdinamas tolerancijos stoka. Pedagogų teiginiai atskleidė, jog netolerancija kartais pasireiškia: kitoje, ne klasės, aplinkoje (pvz., būnant kieme

gali sulaukti neigiamų pasakymų), dėl mokymosi sunkumų (pvz., jei vaikas nespėja, nesupranta iš kitų mokinių stebimas pasišaipymas, ignoravimas); iš vyresniųjų klasių mokinių (pvz., mokinys vengia eiti pas specialųjį pedagogą, nes kiti vaikai šaiposi); iš taip pat specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių (pvz., nurodoma, jog žiūri neigiamai, nemėgsta vaiko). Išryškėjo mėginimas vaikus apsaugoti nuo netolerancijos apraiškų (pvz., vaikus iš klasės pasiima tėvai; mokytoja vaiką, kad jis nepatektų tarp didesniųjų, lydi į valgyklą ir kt.). Atkreiptinas dėmesys, jog pedagogų vis dar pasitaikančią netoleranciją liudijantys teiginiai buvo išsakyti apie vaikus, kurie ugdosi mokyklos bendrojo lavinimo klasėje. Galima daryti prielaidą, kad didesnę netoleranciją patiria tie mokiniai, kurie ugdosi visiška integracijos forma aukštesnėse klasėse.

Remiantis pedagogų teiginiais, atsiskleidė, kad psichosocialinę aplinką gerinti galima: stebint nuostatas į vaikus, turinčius negalią (pvz., apklausų vykdymas, klasės mikroklimato tikrinimas) bei formuojant pozityvias kitų vaikų nuostatas (pvz., klasės valandėlės tolerancijos, gerumo tema; pedagogo sugebėjimas pozityvia linkme pakreipti klasės vaikų elgesį).

Tyrimo rezultatai apie tolerancijos lygį vaikų, turinčių negalią, atžvilgiu, sutampa su Miltenienės (2008) atlikto tyrimo apie vaiko dalyvavimą tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius bendrojo lavinimo mokykloje rezultatais, kad vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, santykiai su bendraamžiais negali būti vertinami vienareikšmiškai. Nurodoma, kad dalis vaikų jaučiasi bendraamžių priimti ir pripažinti, kiti – bendraamžių yra atstumiami, neigiamai vertinami. Samprotaujama, jog tokią situaciją galėtų lemti ne tik individualios vaikų savybės, bet ir konkretus socialinis ir institucinis kontekstas.

Individualaus priėmimo vaikams su negalia organizavimas. Mokiniais, turintiems negalių, svarbu sudaryti tinkamas ugdymo(si) sąlygas, kad būtų atsižvelgiama į jų poreikius, individualias galimybes.

7 lentelė. Individualaus priėmimo vaikams su negalia organizavimas

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Specialiojo ugdymo ir socialinių paslaugų skyrimas	Rekomenduoja pedagoginė psichologinė tarnyba (5 teiginiai)	<p>„Jie ateina ir atsineša jau iš gydytojų, iš Tarnybos, pavyzdžiui, eina į tą Tarnybą, atsineša rekomendacijas, kokių specialistų, kokios pagalbos jiems reikia.“</p> <p>„<...> jeigu, sakykim, logopedo paslaugos, tai pedagoginė psichologinė tarnyba nurodo, reiškia iškart jis tą paslaugą gauna.“</p> <p>„Ir, jeigu atvažiuoja pas mus tos tarnybos, <...> programas nustatinėja adaptuotiems, modifikuotiems, moka mokykla pinigėlius, irgi aišku stengiasi daryti mažiau, nes tai kainuoja.“</p> <p>„<...> arba į pedagoginę psichologinę tarnybą, jeigu kažkas yra, kažkokios problemos, reikia - į vaiko raidos centrą nukreipiam.“</p> <p>„Tai tiesiog siūlom, prašom, kad, galėtumėm vežti į pedagoginę - psichologinę tarnybą nuodugniau, kad jie jį iširtų <...> Tiems, kurie yra iš rizikos šeimų arba tėvai neturi galimybės, tada pasakom, kad bus vežami.“</p>
	Skiria mokyklos specialiojo ugdymo	<p>„Jeigu matom, kad vaikui reikia ir jis neturi ten tų visų pažymų, tada yra mokyklos spec. komisija ir tada jau mes kreipiamės, mes, mokytojai, stebim vaiką ir nustato, kad jam reikės tokios ir tokios</p>

	komisija (3 teiginiai)	<p>pagalbos.“</p> <p>„Yra mokytojai, įvertina situaciją, duoda signalus. Tą daro kartu su specialistais, ir yra greitai labai atitinkamos problemos ir sprendžiami būdai.“</p> <p>„<...> pirmiausia mokytojas klasės pradinėse pastebėjęs kažkokių sunkumų. Tada kreipiasi pas spec. pedagogą arba į specialiąją ugdymo komisiją mokyklos. Ten vyksta tas aptarimas, stebėjimas ir tada tėvams siūlom ir sakom, kad vaikas susiduria su kažkokiom problemom <...>.“</p>
	Siūlo mokykla/pedagogai (5 teiginiai)	<p>„<...> kurie yra fizinę negalią, yra iš karto pateikiamas mūsų paslaugų paketas, ką mes darom.“</p> <p>„<...> dabar, kadangi tai jau ne pirmi mokiniai tokie, tai iš tikrųjų mokykla jau žino, ko reikia, kokios mūsų galimybės ir mes patys jiems siūlome.“</p> <p>„Daugiau gal mes patys siūlom. <...> Patys aiškinam, patys pasakom, patys tiesiog pasiūlom, kviečiam.“</p> <p>„Daug siūlo mokykla.“</p> <p>„<...> jeigu jau atėjo vaikas, viskas, iškart ateina, pavyzdžiui, ateina vaiką užrašyti į pirmą klasę ir iškart yra klausama "ar jums bus reikalingos vežiojimo paslaugos?".“</p>
	Prašo tėvai (3 teiginiai)	<p>„Prašo tėvai <...> vieni atiduoda ramiai, nuveža ir palieka, o kiti nori, kad jis būtų visą laiką kartu, ir prašė.“</p> <p>„Yra tėvai, kurie pripažįsta vaikų negalią ir jie ateina, ir jie klausia: "Ką jūs mums galite pasiūlyti?".“</p> <p>„Bet yra, kad ir tėvai prašo <...> Popamokinės grupės yra mokamos, tai tėvai kai kurie, kurių sunki materialinė padėtis, prašo pagalbos. <...> Sumažintas mokėjimas gali būti.“</p>
Ugdymo formų pritaikymas	Specialių programų formos (6 teiginiai)	<p>„Ir tada aišku pagal jų galimybes sudarom programos.“</p> <p>„<...> jis mokosi pagal modifikuotą programą, nes nebespėja.“</p> <p>„<...> modifikuotų programų mokiniams tai yra pritaikoma bendroji programa.“</p> <p>„Turėjom <...> berniuką su Dauno sindromu, tai jam jau adaptuotą programą rašėm.“</p> <p>„<...> pritaikyta adaptuota programa vien dėl kompleksinių sutrikimų <...>.“</p> <p>„Tikrai reikia individualios programos, reikia dirbti su juo daugiau.“</p>
Namų mokymas	Namų mokymo skyrimo priežastys (2 teiginiai)	<p>„Dėl sveikatos, dėl fizinių negalių tiesiog negali lankyti.“</p> <p>„<...> turim dar 2 vaikučius, kurie yra mokomi namuose, nėra galimybės jiems čia mokytis, nes yra su cerebriniu paralyžium.“</p>
	Ugdymo ypatybės (2 teiginiai)	<p>„<...> būna netgi, kai galimybė, mes ir atsivežam jas į mokyklą, ir prie kompiuterių, prie kažkokių žaidimų ar dar, ar netgi ir į klasę pabūt.“</p> <p>„<...> tie vaikai, kurie mokosi atskirai, <...> jiems yra kitokia situacija - jie jau nesimoko klasėje, mes jau individualiai dirbam, aš jam mažiau užduočių pasistengiu pateikti, taip pat mes iki galo išsiaiškinam viską.“</p>
Orientacija į individualius poreikius	Pagalba, veikla pagal gebėjimus (7 teiginiai)	<p>„Tai kadangi aš irgi žinau nurodymus kaip su juo dirbti, tai ir arti atsėdus ir diktuoju, aiškiai, garsiai kalbu, kad ir iš lūpų orientuotusi <...>.“</p> <p>„Vėlgi ten aišku reikalingos ir ruošti papildomos vaizdinės medžiagos.“</p> <p>„<...> nuo šių metų lavinamųjų klasių moksleiviams yra pasiūlytos naujos veiklos ir ta veikla nenurodyta konkrečiai, kad nuo tiek iki tiek skaičiuot išmokyti – būtent iki dešimt, tarkim. Su vienu galim mes iki penkių, penkių ribose skaičiuoti, su kitu galim tik iki trijų, ketvirtas</p>

		<p><i>gali tikrai pažinti keletą skaičiukų, nors jisai irgi trečiokas ar ketvirtokas.“</i></p> <p><i>„<...> jeigu vaikai, einam mes pas sveikuosius vaikus į kitas klases, sakykim, į daile ar į koki technologijų užsiėmimą, tai eina ir tas pagrindinis mokytojas – specialusis pedagogas, ir padėjėjas.“</i></p> <p><i>„<...> jų ribotas tas gebėjimas ir jie turi turbūt mažesnę įvairovę tų visų užduočių, atlikimo būdų tų žino mažiau, todėl, kad vis tiek aš priimtinesnius jiems naudoju – pagal jų suvokimo lygį.“</i></p> <p><i>„<...> aš vertindama kontrolinius darbus, aš atsižvelgiu į šį žmogų ir tiesiog jam šiek tiek, ne taip stipriai tikrinu; <...> nekeliu jam tokios didelės kartelės, kaip, tarkim, vaikams, kuriems nėra šitokių sutrikimų.“</i></p>
Specialaus ugdymo organizavimo problemos	Tėvų nenoras (3 teiginiai)	<p><i>„Yra tėvų, kurie to nenori, bet jie vis tiek anksčiau ar vėliau būna įtraukiami mums žinomais metodais ir būdais: kai yra su jais gražiai pasiūnekama, parodoma, pastebima ir gaunam jų sutikimą <...>.“</i></p> <p><i>„Būna taip, kad tėvai nenori tų problemų matyti. Būna dažnai, kad nenori jokių programų, jokių problemų.“</i></p> <p><i>„Bet, jeigu patys tėvai nesutinka, tai jie neturi teisės teikti.“ (Kalbama apie specialistų pagalbą)</i></p>
	Neatsižvelgimas į vaiko, turinčio negalią, poreikius (3 teiginiai)	<p><i>„<...> bent jau testus, kontrolinius aš visiems duodu tokius pat, pavyzdžiui, jeigu yra ribotas intelektas.“</i></p> <p><i>„Jeigu aš dėstau temą, aš orientuojuosi į bendrą programą, nes tikrai vienas kitas vaikas, turintis sutrikimų, toj klasėj, tai aš matau, kad kartais jiems ta programa yra per sudėtinga.“</i></p> <p><i>„<...> šiuo atveju 30 mokinių yra vienoj klasėj ir aš negaliu vien tikrai dėmesį nukreipti į šitą mokinį, kuris turi sutrikimus.“</i></p>
	Specialisto pagalbos stoka (1 teiginys)	<p><i>„Dabar tai tikrai jis nieko negauna. <...> Buvo logopedas – dabar labai gerai atsimenu. Ir man atrodo, kad jis vaikščiojo pas logopedą.“</i></p>

Individualaus priėmimo vaikams su negalia organizavimas konkretinamas šiomis subkategorijomis: „specialiojo ugdymo ir socialinių paslaugų skyrimas“, „ugdymo formų pritaikymas“, „namų mokymas“, „orientacija į individualius poreikius“, „specialaus ugdymo organizavimo problemos“.

Remiantis pedagogų teiginiais, atsiskleidė specialiojo ugdymo ir socialinių paslaugų skyrimo organizavimas. Specialųjį ugdymą dažniausiai rekomenduoja miesto/raiono pedagoginė psichologinė tarnyba (nurodoma, jog tėvai su vaiku nuėję į pedagoginę psichologinę tarnybą gauna rekomendacijas, kokių specialistų ir kokia pagalba reikalinga). Paprastai vaikus į Tarnybą palydi tėvai, tačiau pasitaiko, kad tuo rūpinasi pedagogai ar specialistai (pvz., jeigu tėvai neturi galimybių ar yra iš rizikos grupės šeimų). Viena pedagogė nurodė, jog pedagoginė psichologinė tarnyba įvertinti vaiko specialiųjų ugdymosi poreikių (pvz., skiriama adaptuota programa) atvyksta į mokyklą, tačiau čia išvelgiama problema, nes, pasak pedagogės, mokykla už tai moka ir dėl to stengiamasi specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimų skaičių atlikti mažiau. Specialiojo ugdymą taip pat skiria mokyklos specialiojo ugdymo komisija (mokytojai, pastebėję vaikui kylančius sunkumus, kreipiasi į specialiojo ugdymo komisiją, kuri nustato kokia pagalba jam reikalinga).

Socialinę pagalbą siūlo mokykla (pedagogai) (nurodoma, jog patys pasako, pasiūlo, kviečia), specialiojo ugdymo skyrimo ar socialinių paslaugų teikimo taip pat prašo tėvai (pvz., yra tėvų, kurie ateina ir domisi, ką mokykla gali pasiūlyti; tėvai nori, kad vaikas būtų kartu, todėl prašė priimti mokytis į bendrojo lavinimo mokyklą). Tėvai, jeigu reikia, prašo paramos (pvz., popamokinės grupės yra mokamos, ir tėvai, kurių sunki materialinė padėtis, gali tikėtis sumažinto mokėjimo).

Pedagogai nurodo, jog ugdymo formų pritaikymas vyksta sudarant programas pagal vaikų galimybes. Vaikams, turintiems negalią, yra skiriamos modifikuotos programos, kurios yra parengiamos pagal bendrojo ugdymo programą, adaptuotos programos arba individualios programos.

Vaikų, turinčių negalią, kuriems skirtas namų mokymas situacija išryškėjo, remiantis pedagogų teiginiais, kuriais apibūdinama namų skyrimo priežastis bei namų mokymo ypatybės. Pedagogai minėjo, jog namų mokymas jų ugdomiems vaikams skirtas, nes dėl sveikatos ir fizinių negalių negali lankyti mokyklos, kita pedagogė pažymėjo, kad mokykloje nėra galimybės mokytis, nes vaikams yra cerebrinis paralyžius. Namų mokymo ypatybės atsiskleidžia teiginiais, kuriais nurodoma, kad vaikai, kuriems skirtas namų mokymas, esant galimybei lankosi ir mokykloje (atsiveža mokytojos, užsiima veikla kompiuteriu, pabūna klasėje). Yra atvejų, kai vaikui yra skirtas namų mokymas, tačiau jis lanko individualias pamokas pas mokytoją mokykloje (dirbama individualiai, pateikiama mažiau užduočių). Kyla klausimas, kodėl vaikui, kuriam skirtas namų mokymas reikia lankytis pačiam pas mokytojus mokykloje arba, kodėl vaikui, kuris pajėgus lankyti mokyklą skirtas namų mokymas.

Taip pat yra nuomonių, jog kai kuriais atvejais mokymasis namuose taip pat atskiria vaiką. Pavyzdžiui, jei vaikams dėl fizinės negalios skiriamas namų mokymas pedagogai teigia, kad *jie būna socialiai atskirti, jie negauna socialinių įgūdžių, jiems paskui sunku integruotis į gyvenimą, jie neranda, nemato prasmės nei mokymo, nei mokymosi.*

Orientaciją į individualius mokinių, turinčių negalią, poreikius, atskleidžiama per teiginius apie pagalbą vaikui, veiklą pagal gebėjimus: ugdymo turinyje (pvz., trečios ar ketvirtos klasės mokinys gali skaičiuoti penkių ribose, kitas – trijų, trečias – tik pažinti keletą kaičių; pateikiama mažesnė įvairovė užduočių, užduočių atlikimo būdų); mokymo procese (pvz., mokytoja vaikui diktuoja arti atsėdusi, aiškiai, garsiai kalba, kad jis orientuotusi iš lūpų; ruošia papildomas vaizdines priemones; pamokose su kitais vaikais, pvz., dailės, lavinamosios klasės mokiniai būna ne tik su bendrosios klasės mokytoja, bet ir su savo – specialiąja pedagoge ir mokytojos padėjėja); vertinimo sistemoje (pvz., vaikams, turintiems negalią, keliami mažesni reikalavimai nei kitiems mokiniams).

Specialiojo ugdymo organizavimo problemos apibūdinamos per tokias subkategorijas: „tėvų nenoras“, „neatsižvelgimas į vaiko, turinčio negalią, poreikius“, „specialisto pagalbos stoka“. Pedagogai pažymėjo, kad būna tėvų, kurie nenori matyti vaikams iškylančių problemų. Tėvų nesutikimas, kad vaikui būtų skiriamas specialusis ugdymas, atima galimybę jam padėti, skiriant specialistų pagalbą, pritaikant ugdymo programą. Tačiau nurodoma, kad tėvus vis tiek bandoma

įtraukti su jais kalbant, parodyti, pastebinti ir jų sutikimas gaunamas. Galima pastebėti, kad ne visada yra atsižvelgiama į vaiko, turinčio negalią, poreikius (pvz., mokytoja teigia, kad, jeigu vaiko intelektas yra ribotas, ji duoda jam tokius pat testus ir kontrolinius, kaip ir kitiems mokiniams arba, kad dėstydamą temą, orientuojasi į bendrąją programą, nes klasėje yra tik vienas vaikas, turintis tokią sutrikimą. Pedagogė pati pastebi, jog kartais jos parengta programa yra per sudėtinga). Atkreiptinas dėmesys, kad tokie sunkumai kyla pirmus metus dirbančiai pedagogei, tikėtina, jog dėl žinių ir įgūdžių trūkumo. Stebimi atvejai, kai mokinys, kuris mokomas namuose, patiria specialisto (pvz., logopedo) pagalbos stoką. Taigi neužtikrinamas specialiosios pedagoginės pagalbos teikimas.

Vaikų su negalia integracijos būvis bendrojo lavinimo mokykloje. Svarbu paanalizuoti, kokia yra vaiko, turinčio negalią, situacija jam mokantis integruoto ugdymo sąlygomis.

8 lentelė. Vaikų su negalia integracijos būvis bendrojo lavinimo mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Vaikų, turinčių negalią, ypatybės	Savęs vertinimas / savijauta (2 teiginiai)	„<...> gali kitas jaustis nepatogiai, nejaukiai, sumenkinti save, būna, kad kiti tiesiog: „Kodėl jam taip, o man lengvesnė?“. Jie dėl to nepatogiai jaučiasi.“ „<...> jie patys iš tikrųjų nejaukiai jaučiasi toj aplinkoj.“
	Pozityvus elgesys (3 teiginiai)	„<...> kuri turi klausos negalę, tai labai draugiška, labai tokia bendraujanti mergaitė, nori bendravimo. Ne visada gal jai pasiseka, ne visi priima tą jos bendravimą. Bet iš esmės jinai labai gerai yra prisitaikiusi klasės gyvenime ir draugauja su visais.“ „<...> yra kurtumas. Bet tai yra labai ramus vaikas.“ „<...> pagal charakterį tai jie yra geriečiai. Tai iš tikro žinant tą jo, tas Dauno savybes, kad jie yra geri, bendraujantys <...>.“
	Negatyvus elgesys (4 teiginiai)	„Ir su juo yra sunku susitvarkyti dėl elgesio problemų.“ „Mergaitė, turinti regos negalę yra labai emocional, labai smarki, labai konfliktuojanti ir... <...> Čia ne dėl traumos, ne dėl negalės, o visai kiti dalykai yra.“ „<...> tai tikrai yra problematiškas vaikas, be galo konfliktiškas, nenustygstantis vietoje, nenuspėjamo... elgesys yra nenuspėjamo pobūdžio ir aišku labai agresyvi.“ „<...> Atėję pas spec. pedagogą į kabinetą, jie jau jaučia dėmesį, jie nori reikštis, nori, kad jiems dėmesys būtų, nori, kad vos ne kiekvienam atskirai rodyti ir kiekvienas su savo pageidavimais, norais, nes jie gali išsakyti, kadangi klasėj ten jie paskęsta tarp kitų vaikų. <...> vieni patys, tai jau jie laisviau jaučiasi ir yra drąsesni.“
Ugdymo(si) sąlygos	Ugdymas(is), lavinimas(is) (6 teiginiai)	„Tai yra vieni geriausių mokinių netgi, kai kurių.“ (Kalbama apie fizinę negalią, turinčius mokinius) „<...> mergaitė, kuri turi regėjimo negalę, tai jai paprasčiau yra. Ta jos kita akytė kompensuoja jos trūkumus ir jinai puikiai mokosi, ir kartu su vaikais yra.“ „<...> jie išmoko šiek tiek drausmės ir netrukdyti kitiems, ir patys mokytis. <...> vaikai jau skaito, rašo ir elgiasi adekvačiai klasės atžvilgiu tai tikrai.“ „<...> jeigu vaikas būdamas 4 metus ir išmoka tikrai skaityti, tai irgi yra didžiausias pasiekimas, tačiau, jo galimybės yra ribotos.“ „<...> kai mes vežėm jį tikrinti į pedagoginę – psichologinę tarnybą, tai ten labai stebėjosi, kad turintis tokią negalią vaikas tiek daug pasiekė.“ „<...> problema pagrinde yra tikrai rašyboje, anglų kalboje, lietuvių kalboje, kur... Kadangi tas neprigirdėjimas savo duoda rezultatų. Pavyzdžiui, matematikoj, kur mato ir sprendžia, tai

		<i>jis tikrai labai gerai, nes ir supranta, ir suvokia.“</i>
Ugdymosi pastangos (4 teiginiai)		<p>„<...> pati mergaitė stengiasi, yra motyvuota.“</p> <p>„Vienas yra, galima sakyti, hiperaktyvus ir energingas, ir tikrai stengiasi, eina į priekį, tiesiog užtenka pagyrimų, paskatinimų <...>“.</p> <p>„Turim labai neprigirdintį, bet jisai tiek stengiasi, jisai tiek žiūri... Dar vis neturim to aparaičiu klausymosi, kuriuo jis geriau girdėtų <...>. Jis, jeigu nesupranta – žiūri, ką kiti vaikai daro... Žiūri, klauso, pakelia ranką – prieini, tai dar jam aiškiai į veidą pasakai, ką reikia daryti <...>.“</p>
Komunikavimo sunkumai (5 teiginiai)		<p>„<...> tie, kurie turi neprigirdėjimą, sakykim, jiems gal sunkiau bendrauti su bendraamžiais.“</p> <p>„Aš visą laiką stengiuosi į ją atsisukusi kalbėti, kad jinai išgirstų, ką aš noriu pasakyti.“</p> <p>„<...> jie visi su kalbos sutrikimu - sunku būtų susišnekėti. Atėjęs pašalinis žmogus nelabai ir suprastų, ką jie kalba. Jo kontaktas būtų apsunkintas. Visi ir padedam išsiaiškinti viską.“</p> <p>„Kalba jo labai neaiški, neišlavėjusi ir jis labai daug garsų netaria. Vienu žodžiu, „specifinė“ kabutėse kalba ir ją supranta tik artimieji arba žmogus, kuris daug su juo praleidžia laiko.“</p> <p>„Labai sunkiai suvokia, labai suformuluoja sunkiai sakinius, tiesiog viską užrašinėju, kad mamytei parneštų ir, kad jinai perskaitytų, nes ką jinai parėjus bando pasakot, kas vyko mokykloje, kažką sakė mokytoja, tai mama nesupranta <...>.“</p>
Ribotas mobilumas (3 teiginiai)		<p>„<...> tie, kurie turi fizinę negalę, kurie sunkiau eina, tai vėlgi, jam jau problemų per kūno kultūros pamokas, ar kai reikia eiti kažkur. Tai be abejo, sodinam į vežimą, vežamės kažkur...“</p> <p>„Mums yra sudėtinga išvažiuot į ekskursijas kai kurias dėl to, kad jos nebūna pritaikytos, kad fizinę negalią turintys vaikai būtų, lygiai taip pat jaustųsi kaip, pavyzdžiui, jaučiasi mokykloje. <...> išėjus į visuomenę, į aplinką, jin dar aplinka nėra tiek pritaikyta mūsų mokyklai.“</p> <p>„Vis tiek visi kartu visur važiuojam. Ir į ekskursijas, ir visur. Visi kartu. Bet be abejonės, kad iškyla tų sunkumų.“</p>
Nuolatinis dėmesys, pagalba (6 teiginiai)		<p>„<...> konkrečiai mano klasės vaikai, tai jie šiaip tai susidurtų su labai daug problemų, jeigu nebūtų šalia kas padeda. Nei akimirkos mes jų nepaliekam vienu <...>“</p> <p>„Pagalbos reikia daug.“</p> <p>„<...> kad visiškai savarankiški vaikai būtų, kad jie galėtų kažkur nueit, kažką padaryt, sakykim, savarankiškai nusipirkt, galų gale į parduotuvę ten nueit ar kažkur, mes tokių vaikų dabar jau neturim.“</p> <p>„<...> visiems reikalinga pagalba, visiems reikalingas nuolatinis dėmesys.“</p> <p>„<...> elementariai netgi kažkiek tai savitvarkos igūdžiai tie visi. Aišku jie turi juos, pagrindus, bet vėlgi ir kai kam reikia ir pagalbos, ypač lavinamojoje klasėje ir tualete susitvarkyti elementariai, netgi tokius dalykus, sakykim, pasižiūrėti ir apsirengiant, ir nusirengiant vėlgi reikalinga pagalba.“</p> <p>„<...> spec. poreikių mokiniai su skirtingom programom, tai prie kiekvieno reikia ir prieiti, ir padėti <...>.“</p>
Ugdymo(si) sunkumai (12 teiginių)		<p>„Vyresnėse klasėse daugiau yra <...> vangūs, neimlūs, sunku sudominti...“</p> <p>„Jie nespėja pagal klasės ritmą. Jiem kartais yra per greitas.“</p> <p>„<...> jie paprasčiausiai nespėja įgyvendinti kai kurių užduočių, nesupranta, bet jie nespėja galbūt paklausti, bijo dėl kitų mokinių, kad tokia ignoracija nebūtų <...> vaikai kartais kai kurie nesupranta tokių dalykų ir nepadeda.“</p>

		<p>„<...> jam to, ką pasakai, jiems dar kiekvienam reikia smulkiai prie jo priėjus parodyti. <...> yra sunku - išdėliot tą laiką, nes tu matai, kad jam reikia dar dėmesio, jis nesupranta, o mums, visai klasei nauja tema. Ir galima sakyti lieka savarankiškas jo darbas, kiek jis suprato, kiek padarė.“</p> <p>„<...> jis yra labai išsiblaškęs, nesusikoncentruoja, jam yra sudėtingiau sudėtingesnės užduotys.“</p> <p>„Kai kam netgi galbūt jis nepradės rašyti tol kol jam taško nepadėsi kažkur tai, nenurodysi tos pradžios - nuo ko atsispirti.“</p> <p>„Aš pačius pagrindinius dalykus tikrai akcentuoju, nesistengiu perteikti labai daug informacijos, bet kartais pastebiu, kad bent jau mano kai kurie dalykai yra, tarkim, jiems per sudėtingi.“</p> <p>„<...> iš kai kurių vaikų aš pastebiu nepasitenkinimą, nes pažymiai yra... <...> kai ateina pažymiai, tarkim, jeigu tai yra neigiami pažymiai – kyla nepasitenkinimas tiesiog.“</p> <p>„<...> jisai tuos bando skaičiuoti, bet daugiau trijų nesuskaičiuoja... Viskas yra per emociją. Tą, ką gali jį išmokyti, tai tai, ką jisai pats pajunta, su emocija, su jausmu. Va tik toks ir vyksta jo lavinimas. <...> Kad tu turi tą, tą išmokti čia yra tiesiog... nepasiekiami dalykai.“</p> <p>„<...> ta, kuri turi klausos negalę, tai jai labai sudėtinga yra mokytis, nes ne viską supranta. Jinai atsilikusi kalbos vystymesi yra ir sąvokos jai nesuvokiamos, negali normaliai papasakoti, ne visada į klausimą gali atsakyti.“</p> <p>„Jai sunku suprasti, ką mes kalbam, nesuvokia daug dalykų, bendrų dalykų. Jai reikia labai elementariai paaiškinti daug ką. Ne visas užduotis gali padaryti.“</p>
	Specialisto pagalbos poreikis (1 teiginys)	„<...> gal jai reikėtų daugiau to logopedo ar kažkokio specialaus logopedo daugiau...“
	Adaptacijos sunkumai (2 teiginiai)	<p>„<...> kartais būna sunkiau adaptuotis prie vaikų, kai viskas liečia ne mokyklos ribas.“</p> <p>„Jie turi problemą, nes jie turi išmokti prisitaikyti. Jeigu jie nenorės - nieks nieko nepadarys.“</p>

Vaikų, turinčių negalią, būvis bendrojo lavinimo mokykloje konkretinamas tokiomis subkategorijomis: „vaikų, turinčių negalią, ypatybės“ ir „ugdymo(si) sąlygos“.

Vaikų, turinčių negalią, ypatybes pedagogai apibūdino atkreipdami dėmesį į vaiko, turinčio negalią: savęs vertinimą/savijautą (pvz., pastebima, kad gali jaustis nepatogiai, nejaukiai, sumenkinti save dėl skiriamų lengvesnių užduočių); pozityvų elgesį (pvz., nurodoma, jog mergaitė, turinti klausos negalią yra draugiška, bendraujanti; berniukas, turintis Dauno sindromą yra geras, bendraujantis); negatyvų elgesį (pvz., sunku susitvarkyti dėl elgesio problemų). Galima pastebėti, kad mokinius, turinčius negalią, pedagogai apibūdina įvairiai. Viena pedagogė kalbėdama apie savo mokinę, kad ji yra labai emocionali, konfliktuojanti, supranta, jog tai nėra negalios pasekmė, ji nesieja negalios ir vaiko būdo, o tai leidžia matyti, jog nėra priešiško apskritai kaip prieš vaiką, turintį negalią. Kita pedagogė patiria sunkumų, kai atėję pas specialųjį pedagogą į kabinetą, vaikai jaučiasi laisviau, yra drąsesni, jaučia dėmesį, todėl nori reikštis, reiškia pageidavimus, norus, siekia individualaus dėmesio. Argumentuoja, kad klasėje jie „paskęsta“ tarp kitų vaikų, todėl ir stebimas toks mokinių elgesys. Dėl

to galima daryti prielaidą, jog ne visi mokiniai, turintys negalią, bendrojo lavinimo klasėje jaučiasi gerai, iškyla dėmesio stokos problema.

Mokinių integracijos būvį bendrojo lavinimo mokykloje parodo ir ugdymo(si) sąlygos, kurios remiantis pedagogų teiginiais, atskleidžiamos per tokius aspektus: ugdymas(is)/lavinimas(is) (pateikiami argumentai, kad vaikai, turintys negalią, patiria sėkmę ugdymosi procese: pvz., puikiai mokosi kartu su kitais vaikais mergaitė, turinti regėjimo negalę; kiti išmoko mokytis, laikytis drausmės, netrukdyti); ugdymosi pastangos (pvz., neprisigirdinčiam berniukui sunku, nes neturi klausos aparato, bet jis labai stengiasi; kitas vaikas stengiasi, eina į priekį pagyrus, paskatinus); komunikavimo sunkumai (pvz., neprisigirdintiems vaikams sunkiau bendrauti su bendraamžiais; kitų yra „specifinė“ kalba, kurią supranta tik artimieji arba praleidžiantys kartu daug laiko; mama nesupranta mergaitės pasakojimo, kas vyko mokykloje ir pan., todėl mokytoja informaciją mamai perduoda viską užrašydama); ribotas mobilumas (pvz., vaikams, turintiems fizinę negalę, problemos kūno kultūros pamokose, kai reikia kažkur eiti); sunkumai ekskursijų metu, adaptacijos sunkumai (vaikai, turintys negalią turi išmokti prisitaikyti). Taip pat vaikams, turintiems negalią, reikalingas nuolatinis dėmesys, pagalba dėl: savarankiškumo stokos (vaikai nei akimirksniu nepaliekami vieni; susidurtų su labai daug problemų, jei nesulauktų pagalbos, savitvarkos įgūdžių (pvz., lavinamųjų klasių mokiniams reikalinga pagalba apsirengiant, nusirengiant, tualete), mokymosi programų skirtumo, o taipogi pastebimas didesnis specialisto pagalbos poreikis (pvz., reikėtų intensyvesnės logopedo pagalbos). Labiausiai pedagogų komentuojami yra išskylantys ugdymo(si) sunkumai mokymosi procese.

Remiantis pedagogų teigimu ugdymo sunkumai kyla: dėl amžiaus (pvz., nurodoma, jog sunkumų daugiau vyresnėse klasėse – vaikai vangūs, neimlūs, sunku sudominti); dėl suvokimo stokos (pvz., nepradės rašyti tol kol vaikui nepadės taško, nenurodys pradžios); dėl koncentracijos stokos (pvz., mokinys labai išsiblaškęs, nesusikoncentruoja, sunkumų kelia sudėtingesnės užduotys); dėl pedagogo dėmesio stokos (pvz., nurodoma, jog pedagogams sunku paskirstyti laiką, vaikas nesupranta, bet klasei nauja tema, todėl jis dirba praktiškai savarankiškai); dėl negalios kylančių pasekmių (pvz., mergaitei, turinčiai klausos negalią, sudėtinga mokytis, nes ne viską supranta). Taip pat sunkumai kyla, nes mokiniai nespėja (nespėja pagal klasės ritmą; kartais per greitas pamokos tempas). Taigi mokymosi sunkumus vaikai, turintys negalią, patiria dėl asmeninių savybių (menkas domėjimasis), negalios sukeltų ribotumų (suvokimo, koncentracijos stoka, apsunkintas kalbos supratimas), pedagogo veiksmų (netinkamas pamokos tempo parinkimas, dėmesio paskirstymas).

Taip ugdymosi sunkumus nusako pedagogė ugdanti 17 metų (7 klasė), Dauno sindromą (vidutinis intelekto sutrikimas), turintį mokinį, kuriam skirtas namų mokymas: „<...> jįsai tuos bando skaičiuoti, bet daugiau trijų nesuskaičiuoja... Viskas yra per emociją. Tą, ką gali jį išmokyti, tai tai, ką jįsai pats pajunta, su emocija, su jausmu. Va tik toks ir vyksta jo lavinimas. <...> Kad tu turi tą, tą išmokti čia yra tiesiog... nepasiekiami dalykai.“

Unčiūrys (2000) nurodo, kad pradinėse klasėse integruotai ugdomi vaikai, turintys regėjimo sutrikimų, mokytojų teigimu gali mokytis kartu su normaliai matančiais, bet yra ir spręstinių problemų, susijusių su aprūpinimu specialiais vadovėliais, vaizdinėmis priemonėmis, specialiosios (tiflopedagoginės) pagalbos organizavimu ir kt. Tuo tarpu sutrikusios klausos vaikų integruotą ugdymą lemia vaiko klausos ir kalbos būklė, mokyklos galimybės teikti specialiąją (surdopedagoginę) pagalbą, paties vaiko ir šeimos galimybės ir kt. Akcentuojama, kad sutrikusios klausos vaikų integruotas ugdymas dėl nepakankamo kalbos išsivystymo lygio yra specifiskas, o rimčiausia problema – kvalifikuotų specialiųjų pedagogų (surdopedagogų) stoka.

Taigi pedagogai ir vaikai, priklausomai nuo jų negalios pobūdžio, susiduria ir su savitais sunkumais.

Tėvų ir pedagogų bendravimas ir bendradarbiavimas organizuojant integraciją. Tėvų ir pedagogų bendravimas ir bendradarbiavimas ypatingai reikalingas, nes iškyla daugiau nei įprastai įvairių klausimų, situacijų, sunkumų, kai kalbama apie vaikus, turinčius negalią.

9 lentelė. Tėvų ir pedagogų bendravimas ir bendradarbiavimas organizuojant integraciją

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Tėvų įtraukimo būdai	Individualūs pokalbiai (6 teiginiai)	<p>„<...> būtent apie ugdymą, tai informuojam aišku per tuos individualius pokalbius.“</p> <p>„Tai būna skirtas pusvalandis - keturiasdešimt minučių tėveliam, kada yra rodoma viskas - nuo segtuvo dailės, darbelių iki visų kontrolinių, iki testų su tėvelių parašais, jau būtent.“</p> <p>„<...> pakalbam apie tai, kad ką jis gali pasiekti būtent per šiuos metus, ko tikimės, kad sieks.“</p> <p>„Aišku mums labai svarbi tėvų nuomonė, ką ten vaikas namuose gali, ką jis yra pasiekęs...<...>, darom kažką, dirbam, paskui namie kalbamės su tėvais kaip sekasi.“</p> <p>„Ir mes konsultuojamės pas tėvus, ir tėvai konsultuojasi. <...> Jie apie pedagoginę veiklą, o mes apie vaikų elgesį, charakterį, ligas.“</p> <p>„Ir ateina į mokyklą, kai kuriuos, sakykim, net ateina kasdieną, ryte atveda, kurie arčiau ir pasiima, tai kasdien būna aptarimas.“</p>
	Susirašinėjimas	<p>„<...> turim tokią informacijos sąsiuvinuką, kur irgi susirašinėjam: tėveliai mums rašo, mes tėveliams rašom visą laiką visą informaciją.“</p> <p>„<...> informacija yra pateikiama per pasiekimų knygeles, ekstra atveju yra skambutis.“</p>
	Susirinkimai (5 teiginiai)	<p>„Labai dažnai susitinkam, darom tuos vadinamuosius susirinkimus prie apskrito stalo.“</p> <p>„<...> kviečiamės, aiškinamės, organizuojam tėvų susirinkimus klasėse ir visuotinius.“</p> <p>„<...> darom susirinkimus tėvelių irgi laikas nuo laiko, viską aptariam. Labai daug derinam.“</p> <p>„Aišku ir tie bendri susirinkimai, ir visa bendruomenė labai svarbu, ten klasės, žinoti vienas apie kitą, kas kuo gali padėti ir t.t.“</p> <p>„<...> paaiškina kokios programos rašomos, kodėl tos programos rašomos, kokie vaiko gebėjimai.“</p>
	Netiesioginis įtraukimas (3 teiginiai)	<p>„<...> mes pateikiam straipsnius, atšviečiam, tiesiog atiduodam vaikam, mes lankstinukus paruošiam - atiduodam vaikam <...>.“</p> <p>„<...> per lankstinukus tėvam, kažkokius tai parengiu, supažindinu, gal kažkokį tyrimą padarau su vaikais <...>.“</p>

		<p>„<...> šiais metais, tai mes nusprendėm, mūsų klasė, kad netgi segtuvus kas kažkiek laiko vaikai parsineš namo, kad tiesiog namie apžiūrėtų, pažiūrėtų ramiai, neskubėdami <...>.“</p>
	<p>Tęstinis darbas namuose (užduotys namuose) (4 teiginiai)</p>	<p>„<...> pirmose klasėse nėra namų darbų, bet yra rekomenduojamos atlikti užduotys, kurias tėvai mielai atlieka.“</p> <p>„<...> jie pasižiūri viską, ko mes mokėmės mokykloj, <...>, jie gali namuose kažkiek papildomai padirbėti <...>.“</p> <p>„<...> kai kurie tai labai geranoriškai, ir tikrai dirba netgi daugiau negu, kad galbūt ir reikėtų <...>.“</p> <p>„<...> užrašų knygutę tokią turi, kur rašom, ką mes mokėmės, ką pakartoti, ką įsisavint reikia, kokių... Kad žinotų, ką mes dirbom klasėj, kokia mūsų tema buvo ir, kad tėvai ta pačia tema galėtų kalbėtis, aiškintis papildomai.“</p>
	<p>Dalyvavimas sudarant ugdymo planus (6 teiginiai)</p>	<p>„Rengiant tas programas konsultuojusi aš būtinai su tėvais. Ir tėvai patikrina, ir yra buvę tokių atvejų, kad net ir mano pasiūlymus yra išbraukę, savo pridėję kažką tai.“</p> <p>„<...> tėveliai gauna susipažinti, toliau gali jie pareikšt kažką tai savo <...>. Aišku jie negali man ten koreguoti visko, nes vis dėlto mes ugdom pagal ugdymo planus viską, pagal programas, bet tarkim kažką mes aptariam <...>.“</p> <p>„Tėvai tuos planus peržiūri su mokytoju ir specialiuoju pedagogu, ir po tais planais pasirašo. Jie sutinka, kad jų vaikas būtų ugdomas, būtent pagal šitą planą, kuris yra parašytas individualiai tam vaikui.“</p> <p>„Tėvai būtinai susipažįsta su programa modifikuota ir pasirašo: sutinka - nesutinka.“</p> <p>„Jie gali laisvai nesutikti ir tu tada taip negalėtum mokyt.“</p> <p>„Parneša vaikai jiems, jie skaitosi, jie analizuoja ir pasirašo. Tėvų dalyvavimas sudarant programą praktiškai yra niekinis, todėl, kad jie neateina, nesidomi. Jie perskaito, pasirašo, pritaria. Kad nepritartų taip nebuvo <...>.“</p>
	<p>Renginiai (4 teiginiai)</p>	<p>„Mes organizuojam atvirų durų savaites vaikams, kad tėvai turėtų galimybę ateiti pasižiūrėti, kaip sekasi jų vaikams.“</p> <p>„Darom visą laiką atvirų durų savaites. <...> kviečiam tėvelius ateiti į mokyklą pastebėti pamokas, pastebėti kaip jiems sekasi per pertraukas, per pamokėles.“</p> <p>„<...> labai organizuojami įvairūs tėveliam netgi psichologiniai seminarai, paskaitos.“</p> <p>„<...> organizuojam renginius tėvams pavasarij - tokią šventę darome.“</p>
	<p>Pedagogų apsilankymai namuose (4 teiginiai)</p>	<p>„<...> jeigu jau tėveliai neturi galimybių atvažiuoti iki mokyklos, sakykim, na, kad ir į individualų pokalbį, tai tiesiog sėdam, susitariam kuriuo laiku, kurią valandą ir važiuojam pas juos į namus.“</p> <p>„<...> kai jau labai tikrai labai reikalas svarbus - sėdu pati į mašiną ir važiuoju į namus.“</p> <p>„<...> važiuojam, jeigu jau yra problemų.“</p> <p>„Tai prie to paties, aš kaip jau važiuoju, tai viskas, visas problemas sprendžiu nuvažiavus.“</p>
<p>Pačių tėvų įsitraukimas</p>	<p>Tėvų iniciatyva (4 teiginiai)</p>	<p>„<...> ir pačio mokinio tėvai, kurie rūpinasi labai, ateina konsultuojasi: "kaip mano vaikui sekasi?", arba paskambina.“</p> <p>„<...> kažkiek tai pasiūlo, kas jiems atrodo, kad galbūt reikėtų į ką atkreipti dėmesį.“</p> <p>„Dažnai netgi tėvai pasiūlo metodų.“</p> <p>„<...> nebegaunam tų transporto paslaugų kažkur važiuot, tai mamos iškart pasisiūlė: "jeigu reikia kažkur mes organizuojamės". Mamos savo mašinom, savo transportu kažkur tai veža.“</p>

Vaiko, turinčio negalią, tėvų įsitraukimo problemos	Tėvų menkas domėjimasis (5 teiginiai)	<p>„<...> gerai, jeigu yra tokių, kurie domisi viskuo, ką vaikas daro, bet tai yra vienetai tokių tėvelių. <...> ypač, kurie turi kažkokį sutrikimą vaikai, tai tėveliai išvis labai mažai domisi vaikų negale.“</p> <p>„Jie niekada neparodo savo noro, domėjimosi mokykla, mokyklos renginiais, vaikų ugdymusi.“</p> <p>„<...> tėveliai nelabai noriai lankosi.“</p> <p>„Sunkiau yra su naujokais, kurie ateina į aukštesnes klases. Tada jau reikia tuos tėvus „susižvejojot“.“</p> <p>„<...> spec. poreikių mokinių tėvai praktiškai niekada nesilanko. Tai šiemet buvo viena atėjusi, bet tik todėl, kad prieš savaitę vyko pokalbis su vaiko teisių apsauga <...>.“</p>
	Tėvų pasyvumas (4 teiginiai)	<p>„<...> Kiekvieną mėnesį tėveliai turėdavo parašyti nuomonę, kaip sekėsi. Tai iš tų tėvelių nesulaukiau nei vieno mėnesio parašymo <...>.“</p> <p>„<...> mes paskaitas organizuojam - į jas niekas neateina.“</p> <p>„<...> kažkaip jiems, nepripranta prie to, kad reik ateit ir tiesiog dėl savęs pasiklaustyt. Tai labai mažai tėvelių renkasi.“</p>

Tėvų ir pedagogų bendravimą ir bendradarbiavimą organizuojant integraciją atskleidžia šios kategorijos: „tėvų įtraukimo būdai“, „pačių tėvų įsitraukimas“, „vaiko, turinčio negalią, tėvų įsitraukimo problemos“.

Remiantis pedagogų teiginiais buvo išskirti tokie tėvų įtraukimo į integruoto ugdymo procesą būdai: susirašinėjimas (pvz., informacijos sąsiuvinis, kuriame pedagogai ir tėvai vieni kitiems perduoda informaciją; informacijos pateikimas pasiekimų knygelėse); susirinkimai (pvz., organizuojami klasės ir visuotiniai susirinkimai); netiesioginis įtraukimas (pvz., pedagogai ruošia, atšviečia straipsnius, lankstinukus; vaikai parneša segtuvus, kad tėvai neskubėdami galėtų apžiūrėti); tęstinis darbas namuose (pvz., rekomenduojamos užduotys atlikti namie; skatinami su vaiku papildomai padirbėti namie); renginiai (pvz., organizuojamos „atvirų durų“ savaitės; seminarai, paskaitos); pedagogų apsilankymai namuose (pvz., jei tėvai neturi galimybių atvažiuoti į mokyklą, pedagogai susitaria dėl laiko ir patys važiuoja į namus; nuvažiavus sprendžiamos visos problemos); individualūs pokalbiai bei dalyvavimas sudarant ugdymo planus. Individualūs pokalbiai ir tėvų dalyvavimas sudarant ugdymo planus bus aptariamas atskirai. Pedagogai taip pat nurodo dar vieną bendravimo su tėvais būdą – skambutį telefonu.

Išaiškėjo, jog individualių pokalbių metu pedagogai su tėvais kalbasi apie ugdymą, apie pasiekimus mokykloje (pvz., rodomi dailės, darbelių segtuvai, kontroliniai, testai; kalbama apie tai, ko gali pasiekti vaikas per metus, ko tikisi, kad sieks), apie pasiekimus namuose (pvz., domimasi, ką vaikas gali namuose, ką yra pasiekęs, kaip sekasi) bei konsultuojasi vieni su kitais rūpimais klausimais (pvz., tėvai apie pedagoginę veiklą, pedagogai apie vaikų elgesį, charakterį, ligas). Matyti, jog dažniausiai pokalbių temos yra susijusios su mokymusi.

Pedagogų teiginiai atskleidė, kad tėvų dalyvavimas sudarant ugdymo planus pasireiškia skirtingai: tėvai prisideda prie ugdymo plano, programos sudarymo (pvz., pedagogas konsultuojasi su tėvais, tėvai patikrina, kažką išbraukia, prideda savo pasiūlymą); tėvai iš dalies prisideda (pvz., tėvai

susipažįsta su ugdymo planu, gali pareikšti savo pasiūlymus, pedagogai teigia, kad kažkas yra aptariama, bet, kad tėvai viską koreguotų – nepageidauja); tėvai peržiūri, susipažįsta su ugdymo planu, programa ir pasirašo (pvz., peržiūri su mokytoju, specialiuoju pedagogu ir pasirašo; vaikai parneša namo, tėvai skaito, analizuoja ir pasirašo). Yra pedagogų teigiančių, jog tėvų dalyvavimas sudarant ugdymo planus, programas yra niekinis, nes jie neateina, o jau parašytą perskaito, pasirašo, kad pritaria. Kai kurių pedagogų patirtis rodo, kad nėra buvę taip, jog tėvai nepritartų. Nors, kaip nurodo kita pedagogė, tėvai turi teisę nesutikti ir tada pedagogas negalėtų mokyti pagal konkrečią sudarytą programą.

Pedagogų teiginiai leido pastebėti, kad tėvai įsitraukia ir pačių iniciatyva tokiais būdais: tėvai patys domisi (pvz., ateina, konsultuojasi, domisi, kaip sekasi arba paskambina), prisideda prie ugdymo organizavimo (pvz., pasiūlo į ką atkreipti dėmesį, metodų), padeda organizuojant laisvalaikį (pvz., nebegaunant transporto paslaugų išvykoms, mamos pasisiūlo ir kur nors veža savais automobiliais). Pastebėta, kad įsitraukia labiau tie tėvai, kurių vaikai yra pradinukai ir bendrojo lavinimo mokykloje ugdosi daline integracijos forma. Galima daryti prielaidą, kad šios sąlygos sudaro palankesnes galimybes aktyvesniam bendravimui ir bendradarbiavimui.

Nepaisant kai kurių tėvų iniciatyvos bendraujant ir bendradarbiaujant su pedagogais, pastarųjų teiginiai atskleidžia ir problemines sritis. Įtraukimą apsunkina tėvų menkas domėjimasis (pvz., nurodoma, kad tėvai, auginantys vaikus, turinčius negalią, labai mažai domisi jais; naujai priimtų į mokyklą aukštesniųjų klasių mokinių tėvus pedagogams reikia susirasti patiems) ir tėvų pasyvumas (pvz., kiekvieną mėnesį tėvų buvo prašoma parašyti nuomonę, kaip sekėsi vaikui – parašymų nesulaukta; į organizuojamas paskaitas tėvų ateina mažai). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad apie tėvų neaktyvumą ir pasyvumą daugiau kalbėjo kaimo, rajono mokyklų pedagogai, bendrojo lavinimo klasių mokytojai.

Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūros ataskaitoje (2005) apie inkliuzinį ugdymą ir veiklą klasėje vidurinėje mokykloje taip pat teigiama, kad inkliuzinis ugdymas dažniausiai sėkmingai vykdomas pradinėje mokykloje, tačiau vidurinėje mokykloje kelia problemų.

Kartais tėvai vengia bendrauti su pedagogais apie vaiką, turintį negalią ir klausimus, susijusius su juo:

„<...> kai svarbiais reikalais kažkokiais, sakykim, susisieki, paskambini arba netgi nuvažiuoji, tai dažniausiai būna temos visai nesusiję su vaiku. Nukreipia kalbą visai kažkur į kitas šnekas, visai į kitas kalbas ir vaikas lieka visai „už nugaros“ ir tiesiog vėl bandai užvesti kalbą apie vaiką, bet tai jiems vėl... Tiesiog arba jie nenori, nedrįsta kalbėt, nežinau, gal jiems tiesiog viduj skaudu yra, kažko jie bando tomis temomis išvis neliest.“

„Truputį ir nustebau, kad tėvai su manim net nepasikalbėjo. Man taip norėjosi, kad, sakykim, kurią dieną, ar mama, ar tėtis atsiprašytų iš darbo, ir tiesiog nors susipažintų su manim. <...> Ko aš mokysiu? Kiek tų valandėlių turėsiu? Tai tiek, kiek aš pati pasakiau, tai tiek jie ir žino. Ko aš nepasakiau - jie nežino. Jie manęs nieko neklausė. Ką aš su juo veikiu? Aš girdžiu: jie tiesiog pasiklauso, ką aš kalbu, ką pasakaju, ką mes

veikiam, kur mes einam. <...> Nežinau, kodėl taip. Ar jau jie suprato? Ar jie puikiai viską žino apie savo vaiką ir suprato, kad jau kai ko ir pakeisti negalima? <...> Kartais būna taip nusivilia, ir galvoja: "Jau viskas".“

Tyrimo dalyvių teiginiais paremti duomenys artimi Ališauskienės ir kt. (2007) tyrimo rezultatams. Tyrėjai teigia, kad įstatymais reglamentuota specialistų ir tėvų bendradarbiavimo veikla nors ir vyksta, tačiau stebimas konkrečių modelių, metodų, kaip prasmingai veikti kartu stoka, o įtraukimo iniciatyva neretai deleguojama tik specialistams.

Vaiko, turinčio negalią, įtraukimas organizuojant integraciją. Vis dažniau akcentuojamas vaiko aktyvus dalyvavimas ugdymo realybėje, išskėlė būtinybę atskleisti vaiko, turinčio negalią, įtraukimo galimybes integruoto ugdymo sąlygomis.

10 lentelė. Vaiko, turinčio negalią, įtraukimas organizuojant integraciją

Kategorija	Subkategorija	Teiginys
Nuostatos apie vaiko, turinčio negalią, nuomonės reiškimą	Pritaria nuomonės išklaušymui (7 teiginiai)	<p>„Bėgalinė pagarba kiekvienam žmogui turi būti. Tai čia man atrodo natūralu.“</p> <p>„<...> ir su protinę negalę turinčiais vaikais reikia skaitytis, reikia jų nuomonę gerbti.“</p> <p>„Be abejo, kad jis turi savo nuomonę, mes turim į ją atsižvelgti ir įsiklausyti į tą jo nuomonę.“</p> <p>„Tai yra asmenybė, koks tas vaikas būtų ir kaip ten būtų viskas, bet aš manau, aš pritariu, kad reikia išklaudyti, sužinoti, toleruoti.“</p> <p>„Vis tiek visada tariasi. Negali primesti. Taip įtikini ir tada... Ne taip, kad primeti – būtų sunku dirbti.“</p> <p>„Taip, kad jau versčiau ką nors daryti konkrečiai, ką pasakau jie turi padaryt – taip jau nebūna. Taikomės ir mes, pedagogai, prie jų.“</p> <p>„<...> tarpusavio bendravimas yra būtinas.“</p>
	Iš dalies pritaria nuomonės reiškimui (9 teiginiai)	<p>„Galim patarti, padėti, parekomenduoti, bet kažką priversti, tai čia nei vieno žmogaus taip negalima <...>.“</p> <p>„<...> net jei ta nuomonė ir klaidinga vaiko, tai vis tiek reikia jį tada kažkaip pataisyti, jam duot argumentų, kodėl ne taip yra, kodėl kitaip reikia mąstyti, bet jis turi kalbėtis, išreikšt savo nuomonę, o tada tą nuomonę reikia arba priimti ir paskatinti, arba nukreipti į kitą pusę, kad "čia ne visai taip yra vaikelį".“</p> <p>„<...> jų pačių nuomonė galbūt yra reiškiamą neteisingai <...>, atsižvelgdama į jų negalią, aš tą teiginį, nesvarbu, ar jis būtų teisingas, ar neteisingas priimu tolerantiškai ir stengiuosi pataisyti.“</p> <p>„Nors ir žymesnė ta protinė negalė, leidžiu vaikam visada reikšti savo nuomonę <...> išsipasakoti, išsakyti, ir kaip jisai jau supranta, paaiškinti. Ir pataisau, kas negerai.“</p> <p>„Šiuo atveju tai labai mažai. Aš tai vis tiek galvoju, žiūrint dar amžius, tarpsnis.“</p> <p>„Mūsų galbūt jie dar yra mažiukai <...> Kažkiek galima atsižvelgti, sakykim, į tą, jeigu jis kategoriškai...“ „Iš tikro vėl labai svarbu, kokia negalia. Jeigu yra protinė negalia, tai iš tikro pas jį dažniausiai būna arba reikalavimai, arba visko neigimas.“</p> <p>„Aišku žiūrint kokia negalia yra pripažinta. Bet vis tiek pagarba išlieka kokią jis negalę beturėtų.“</p> <p>„<...> Pagal jo galimybes, be abejo, reikia atsižvelgti.“</p> <p>„<...> būtent, kad pagal brandos amžių, pagal viską, nes kai kurie mūsų, nesvarbu jiems ten dešimt - dvylika metų, bet gebėjimas išreikšti savo poreikius galbūt atitinka dviejų - trijų metų vaiko lygį.“</p>
	Nuomonės reiškimas,	„<...> vaikas turi galimybes, sakykim, tam tikrose ribose pasirinkti ir veiklą, ir, sakykim, jeigu tai yra poilsis, vėlgi ir žaidimai, ir su kuo

	pasirinkimas tam tikrose ribose (4 teiginiai)	<p><i>bendrauti jam...“</i></p> <p>„<...> niekas neklausia pirmoko: "Tu nori mokytis lietuvių kalbos ar ne?" " Tai yra privaloma."</p> <p>„Jie žino, kad jie turi veiksmą, kurį jie turi atlikti. Tai nebus taip, kad: „Aš šiandien nenoriu skaityt. Aš skaitysiu rytoj“. Dėl to, kad jis gali, nei rytoj, nei poryt nenorėt skaityt. Bet, jeigu jam tą dieną skauda galvą, ar akyles, ir jis pasako, kad tai tikrai – tai mes tikrai sukeičiam tai, ir tai būna nukeliama kitai dienai, o tą dieną būna atliekamas kažkas kitas. Bet tai nereiškia, kad kitą dieną jam vėl skaudės akyles.“</p> <p>„<...> jeigu leisi viską daryti, tai nieko nebus. Vis tiek visur turi būti tam tikros ribos. Lankstumo to reikia ir mokytojui, ir tą vaiką mokėt „pasukti“.“</p>
Dalykai, kuriuose vaikas pareiškia nuomonę, turi galimybę pasirinkti	Užduočių pasirinkimo klausimai (6 teiginiai)	<p>„<...> pasiūlau: „Pieškim dabar medį“. O jeigu pareiškia norą piešti ne medį, o gėles kuris nors – prašau.“</p> <p>„Jie pamato, tarkim, jeigu duodi tekstą, kas jiems būtų sunku. Na, tada parenki – lengvesnį paduodi. Jau jie patys pasako: „Ai, aš čia nemoku. Man neišeis ir man sunku“.</p> <p>„Atsižvelgiu, kokių užduočių nori, kas jiems patinka, nes tada jie labiau dirba ir susidomėję būna. Tarkim, jie labiau mėgsta užduotis su spalvinimais ar dar ką, nemėgsta rašymo ar dar ką, tai labiau tokias užduotis parenku.“</p> <p>„Kad vaikas geriau suprastų ir aš leidžiu pasirinkti, ar tu man pakalbėsi apie tekstą, ar tu man nupieši iliustraciją apie tai, ką paskaitei, ar tiesiog atsakysi į klausimus?“</p> <p>„Dėl namų darbų, dėl tų užduočių, tai irgi. Pavyzdžiui, skaičiavimas tūkstančio ribose: eilute ar stulpeliu? Sprendžia vaikai. Man svarbiausia išmokimas, o kokiu būdu jau jūs patys galite spręsti, nes kaip jums lengviau.“</p> <p>„Būna, tarkim, paklausi nuomonės: „Kaip tu manai, ar tu galėtum, tarkim, atlikti šitas užduotis?“; „Ar tau tinka tokia praktinė veikla, kad tu...?“ <...>.“</p>
	Savęs įvertinimo klausimai (3 teiginiai)	<p>„Ten atliko kažkokią užduotį. Na, tai kaip tau? Ar pasisekė...?“</p> <p>„<...> didesnis vaikas, paskaito kažką. Tada vėl jo paklausi: „Kaip tu vertini?“ <...> Kaip tau atrodo, kiek pastangų įdėjai? Kaip tau atrodo, ar galėjai dar daugiau pastangų įdėti?“</p> <p>„<...> mes vis tiek mokomės visi, tiek, ar vaikai turėdami negalę kažkokią, įvertinti save: Kaip jam sekėsi? Kodėl tau taip sekėsi? Ką tu gerai padarei? Kur tau reiktų pasistengti? Tiesiog aišku jiems tai yra sunku. Labai sunku jiems, bet po truputį, po truputį jie bando save analizuoti. Tai mes tokius žaidimus labai, sakykim, ir „Šviesoforą“, ir „Nykščio“ žaidimas, ir „Spalvų“ kelimas irgi. Tokie žaidimai kada mokosi įvertinti save, analizuoti save.“</p>
	Veiklos atsisakymo galimybė (3 teiginiai)	<p>„Dabar šokių būrelis. Tu eisi į šokių būrelį? Jisai ne, sako, aš nenoriu. Man ten per sunku“. Jis užsiėmęs, jis ten kažką kitą daro. <...> Jam reiktų, bet jisai nusprendžia, kad neiti, nes jisai išitraukęs į kitą veiklą.“</p> <p>„Vieną berniuką turėjom, kuris kategoriškai atsisakydavo, jam, pavyzdžiui, triukšmas, muzika, kažkas, spektaklis, tai lieka mokytojo padėjėja klasėje ir, o aš, sakykim, su kitais vaikais, kurie nori, jie eina į salę.“ Nėra taip, kad mes vedam visus, jeigu vaikas blogai jaučiasi, jeigu jam tai, sakykim, iššauks neigiamas emocijas, tai, nu, negali gi kankinti vaiko ir negali per prievartą to daryti.“</p> <p>„Nepatinka kas nors ir nelabai darys, jeigu nepatinka.“</p>
Vaiko, turinčio negalią, dalyvavimas pedagogų ir tėvų	Pritaria dalyvavimui (5 teiginiai)	<p>„<...> be abejonės, labai svarbu vaiką įtraukti. Gal rečiau vyksta, bet apskritai vaikas turėtų pats save įvertinti. <...> Apžiūrime su vaiku, su tėvais, pažiūrime jo tuos darbus, viską, tą pažangą. Pasako vaikas, kas jam labiausiai patinka, kas nepatinka.“</p>

susitikimuose		<p><...> Aišku, mes galim pasitarti ir be vaiko. Padiskutuoti, pažiūrėti, kas, jam sekasi. Bet reikia, aš manau, ir tokių, ir tokių pokalbių.“</p> <p>„Jeigu iš tikro vaikas mąstantis, motyvuotas, ne kažkoks... Jeigu tėvai irgi mato realią padėtį, <...></p> <p>„<...> jeigu su nežymiu protiniu atsilikimu, taigi vaikai gana neblogai visa tą priima ir suvokia, sakykim, gana. Ir aš manau, kad tikrai jis turi teisę ir, jeigu jisai, sakykim, jeigu jam tai įdomu, jeigu jisai kažką tai mąsto, tai kodėl gi ne?“</p> <p>„Čia mano siekiamybė yra. Todėl, kad aš visada darau tokius susirinkimus, kuriuose vaikai dalyvauja tikrai pramoginėje programoje, pademonstruodami išmokimo lygį arba išmokimo rezultatus, o po to kada kalbam dalykiškai, jie nedalyvauja.“</p>
Vaiko nedalyvavimo priežastys	<p>Dalyvavimui pritaria iš dalies (7 teiginiai)</p> <p>Vaiko amžius ir galimybės (3 teiginiai)</p> <p>Pedagogų ir tėvų asmeniniai klausimai, informacija apie vaiką (5 teiginiai)</p> <p>Intymūs klausimai, susiję su vaiku (3 teiginiai)</p>	<p>„Vyresniem vaikam – taip. Aš žiūriu teigiamų pusių dalyvaut vaikui kartu kalbant apie jo visus mokyklinius reikalus.“</p> <p>„<...> teigiamai žiūrėčiau kai yra aptariama kažkas, kas gerai sekasi, kur padarė pažangą. <...> dėl mokymosi tiesiog galima ir kartu su vaikais.“</p> <p>„Kartais net manau, kad visai naudinga. Ne visuose. Tikrai ne. <...> Taip, bet ne kiekviename. <...> Žiūrint dar vėl, labai svarbu, kokia ta negalia.“</p> <p>„Čia priklausau nuo protinės galios. Didesnę negalę turintys, jiems vienodai rodo mūsų pokalbiai, o kurie trupučiuką yra stipresni, tai sureaguoja, aišku.“</p> <p>„Manau, kad yra kai kurių momentų, kuriuose reikia pabendraut su tėvais negirdint vaikui.“</p> <p>„Galbūt ne visame pokalbyje jis turėtų dalyvauti, nes yra tokių dalykų apie kuriuos reiktų gal pakalbėt ir be to vaiko.“</p> <p>„<...> jeigu pagyrimas būna, tai labai aš taikau tą tokį dalyką, kad ir draugai girdi, ir tėvai girdi, ir tas vaikas girdi.“</p> <p>„Aš manau, kad mūsų vaikai dar yra per maži. Jie tuose dalykuose jie nesidomi. Sakykim, jeigu kažką mes sprendžiam su tėveliais ten programos ar kažkas tai, aišku jiems visiškai tai bus neįdomu ir jie pasiims kažką nuėję žaisti ar kažką. <...> Netikslinga.“</p> <p>„<...> jie dar per maži <...>. „</p> <p>„<...> mūsų šitiem vaikučiam, tai jiems jokio skirtumo, ar ten mama su manim kalba apie mokslą, ar apie pramogas, ar apie keliones.“</p> <p>„Būna taip, kad tiesiog kartais norim pasitarti su tėvais, kaip jis jaučiasi namuose, ką jis ten kalba, kaip jis daro tas pamokas. Kartais norisi tokios nuomonės iš šalies, be paties vaiko, išgirsti.“</p> <p>„<...> galbūt kai tai yra, liečiami asmeniniai klausimai, kurie liečia, tarkim, tėvus ir pedagogus, kažkokie bendri klausimai, tada aišku vaikas yra nereikalingas.“</p> <p>„Gal, pavyzdžiui, tėvai dar kai ką nuo vaiko ir slepia, sakykim? Būna tokių gi atvejų.“</p> <p>„Kur tikrai dar vaikui kai ko dar nereiktų žinoti, apie jį patį.“</p> <p><...> dėl kažkokio elgesio problemų, kaip tą psichologiškai vaiką palaikyt, padėt, tai galbūt reiktų kalbėt tik su tėvais ir, kad jie žinodami kažką tai galėtų taikyt, kad vaikas nesuprastų, kad tai vat tai, ką sakė mokytoja ar tai kažkoks psichologas ką sakė, ar ten kitas specialistas.“</p> <p>„<...> brendimo klausimais, kai tu turi išsikviest tėvus ir paprašyt, kad jie pabendrautų su savo vaiku tokiu ir tokiu klausimu, dėl to, kad vyksta tas ir tas, ir tas. Ir užkirsti tam kelią.“</p> <p>„<...> dabar jau dvylikos metų mergaitės, jau ir bėdos prasidėjusios yra, reikia pakalbėti mums su mamytėm, reikia pasitarti kaip čia ką, viską.“</p> <p>„<...> tokiais sudėtingesniais klausimais, kurie labiau intymūs tokie,</p>

		gal reikėtų ir be vaiko kalbėt.“
	Nenoras vaikui girdint suteikti neigiamos informacijos (5 teiginiai)	<p>„<...> jeigu aš turiu informaciją tik tėvams susakyt kažkokią, ypač, jeigu ten neigiama, tai aš jau stengiuosi, kad K. negirdėtų.“</p> <p>„<...> kada iškyla dėl kažkokių problemų. <...> Dėl elgesio ypač problemų, tai stengiamės kalbėtis tada tik su tėvais ir tiesiog, kad tėveliai jau namie tada kalbėtųsi <...>.“</p> <p>„<...> kad apsaugot jį psichologiškai, kad jisai negirdėtų neigiamos nuomonės <...>.“</p> <p>„<...> jeigu kažkokius neigiamus dalykus reikia tėvam pasakyti, tai aš manau, kad tokiais atvejais tikrai neturėtų pats vaikas girdėti.“</p> <p>„<...> reiktų labai atsargiai, atrinkti tą informaciją, nes kartais gali kai kuri vaikam nepatikti <...>. Bent jau kas su elgesiu susiję galbūt tai jau vaikam nelabai gerai būtų girdėti <...>.“</p>
	Tinkamo laiko nesuderinimas (3 teiginiai)	<p>„Nes būna klasėse per pamokas. <...> galbūt tėvai irgi ne visi gali ateiti kažkoku tai metu, taiko pagal darbą, kada jie laisvesni. Tai tiesiog tos fizinės galimybės galbūt neleidžia.“</p> <p>„Kartais būna taip, kad nėra laiko kviestis trijų žmonių „ansamblio“, tai, kad tai būtų tėvas, vaikas ir aš.“</p> <p>„<...> jeigu yra mažesnių vaikučių, tai neturi kur palikt, tai būna tokių atvejų, kad nesiveža.“</p>
Vaiko, turinčio negalia, nuomonės išklauso ir dalyvavimo reikšmė	Ugdymosi rezultatai (6 teiginiai)	<p>„<...> jisai išgirdęs pasakytą nuomonę, manau, priima arba gali pasiteisinti, arba gali atmesti, arba priimti, patvirtinti tą nuomonę ir galbūt ta išgirsta nuomonė skatina jį veikt. Kažkokios, jeigu rekomendacijos buvo, tai gal paskatins laikytis tų rekomendacijų.“</p> <p>„<...> nuo jo nuomonės priklauso pažanga. <...> Tada formuojasi ta jo atsakomybė ir jo „aš pasirinkau, vadinasi man to neprimetė, aš tą pasirinkau ir aš už tai atsakau“. Lygiai taip ir su negalia vaikui. <...> Tobulėja labiau pats tas vaikas ir stengiasi labiau.“</p> <p>„<...> tuo vieninteliu būdu gali pasiekti kažkokių rezultatų <...>. Jisai pats turi norėt. Tu turi jį sudominti. Turi rasti būdą, kad jisai norėtų stengtis. <...> Turi rasti taip, kad jisai pats norėtų į ją kažką „įsidėt“.</p> <p>„Ir tai sudaro sąlygas lengviau dirbti su juo ir kažkokį rezultatą greičiau pasiekt <...>.“</p> <p>„<...> teigiamai įtakoja jo mokymosi pasiekimus ateityje. <...> trupučiuką stipresni sureaguoja ir išgyvena. Ir, žiūrėk, kitą dieną ir pasitaiso, ir pasitvarko.“</p> <p>„Kiekvieną kartą, jeigu tu pakvietus tėvus pasikalbėt, parodai prie vaiko <...> koks jis šaunuolis ir kaip jisai stengiasi <...> jisai taip džiaugiasi, kad jo tėvai džiaugiasi. Jis taip savim didžiuojasi, kad jisai sekančią dieną dirba trigubai daugiau.“</p>
	Savęs vertinimo didinimas, reikalingumo jausmo suteikimas (9 teiginiai)	<p>„Galbūt kai kurie pasijaučia svarbūs <...> ir vaikui tai iš tikrųjų pakelia ir ūpą <...>. Galbūt tą savęs vertinimą netgi tokį suteikia.“</p> <p>„<...> vaikas galbūt jaustųsi labiau pilnavertis, kad galbūt gal manytų, kad ir jo nuomonė patsoma, jaustųsi, kad vis tiek gali kažką gal pasakyti, girdi, nes taigi jisai aptariamas, va, dalyvis jisai irgi to proceso viso, kas vyksta jo... dėl ugdymo atžvilgiu.“</p> <p>„Jisai mokėtų pakomentuoti, įvertinti savo elgesį, savo mokymąsi, savo dalyvavimą mokyklos veikloje. <...> vaikas išmokytų ateity save tiesiog adekvačiai vertinti. O kai žmogus save adekvačiai vertina – jisai žino, kur jam reikia pasistengti ir kur reikia truputėlį pakeisti kažką.“</p> <p>„<...> kad vaikas būtų motyvuotas elgtis teigiamai, kad jis išgirstų daugiau teigiamos informacijos apie save...“</p> <p>„<...> kad jisai pats jaustųsi geriau aplinkoj. Nes, jeigu tu sėdi pamokoj ir tu nieko nesupranti, ir tau yra per sunku, o tu negali to išreikšti, tai aš pati manau, kad vaikas pats save ignoruoja.“</p> <p>„<...> Kad jis suprastų, kad jis vis tiek reikalingas yra <...> kaip jie</p>

		<p><i>mokosi, tegu ir po truputi, mažais žingsneliais, bet jie irgi, kad pasijustų tiesiog, kad jie reikalingi, kad jie neatstumti, sakykim, iš kolektyvo, iš namų aplinkos.</i> “</p> <p><i>„<...> jis aišku jaučiasi svarbus tas žmogus mūsų gyvenime.“</i></p> <p><i>„Jaučiasi vertinimas, svarbi jo nuomonė.“</i></p> <p><i>„Koks bebūtų vaikas, kokia ten būtų jo protinės galios, vis tiek visi yra maloniai nuteikiami, kai yra jų išklausa ir kaip yra reaguojama į jų norus, pastabas <...>.“</i></p>
	Objektyvus situacijos vertinimas (4 teiginiai)	<p><i>„<...> vaikas girdi kaip mokytoja iš karto pasakoja apie jį. <...> jeigu, sakykim, pasikvieti vieną tėvelį ar tėvelius į individualų susirinkimą, vaiko nėra, jis namie laukia ir galvoja, ką ta mokytoja apie jį pasakys. O jis čia kartu girdi, kartu ir pagiriamas bus, aišku pasakai ir kas jam nesiseka, kur reikia pasistengti, ir apie elgesį, ir apie drausmę. <...> Aš manau, kad ir pačiam vaikui būtent išgirst, kad, na mokytoja kažko baisaus nepasakė, ar kažko tai, na, ar ten gera kažką pasakė, būtent prie tėvų, kad girdi ir tas, ir tas.“</i></p> <p><i>„<...> vaikas vienaip interpretuoja situaciją, o mokytojas interpretuoja kitaip. <...> O kada dalyvauja visi, tai yra labai gerai iš tikrųjų: nei paneigsi, nei nieko. <...> Sakyčiau, teisingiausias variantas.“</i></p> <p><i>„<...> turbūt būtų labai smagu ir tėvams, jeigu vaiko pasisakymai sutaptų su mokytojos, auklėtojos pasisakymais. Tai turbūt tėvai tuo labiausiai apsidžiaugtų, kadangi toks vertinimas būtų kaip ir adekvatus.“</i></p> <p><i>„<...> gal jis ne taip suprato, pareina namo, jis papasakoja, juk tėvam nežinom kaip pateikia jis informaciją, ką jis veikė per tą dieną. Ir tiesiog kai susėdi tryse, sakykim, na gal netgi ir, gal įvairių situacijų gali iškilt.“</i></p>

Vaiko, turinčio negalią, įtraukimas organizuojant integraciją yra apibūdinamas pagal tokias kategorijas: „Nuostatos apie vaiko, turinčio negalią, nuomonės reiškimą“, „Dalykai, kuriuose vaikas pareiškia nuomonę, turi galimybę pasirinkti“, „Vaiko, turinčio negalią, dalyvavimas pedagogų ir tėvų susitikimuose“, „Vaiko nedalyvavimo priežastys“, „Vaiko, turinčio negalią, nuomonės išklauskimo ir dalyvavimo reikšmė“.

Pedagogai išsakydami savo nuostatas apie vaiko, turinčio negalią, nuomonės reiškimą sąlyginai pasidalino į tris grupes: pritaria nuomonės išklauskimui; iš dalies pritaria nuomonės reiškimui; pritaria nuomonės reiškimui, pasirinkimui tam tikrose ribose.

Pedagogų, pritariančių vaiko, turinčio negalią, nuomonės išklauskimui teiginiai argumentuojami per: natūralų priėmimą (pvz., turi būti pagarba kiekvienam žmogui; ir protinę negalią turinčių vaikų nuomonę reikia gerbti; tai yra asmenybė, todėl reikia išklausti ir pan.), prievartos neigimą (pvz., negalima primesti; nebūna vertimo ką nors daryti, pedagogų taikymasis prie vaikų).

Pedagogai vaiko, turinčio negalią, nuomonės reiškimui pritariančios iš dalies, argumentavo, kad trukdžiai yra: amžius (per maži), gebėjimai (pvz., 10 – 12 metų vaiko gebėjimas išreikšti savo poreikius gali atitikti 2 – 3 metų vaiko lygį); negalios pobūdis (pvz., nurodoma, jog dažnai protinės negalios atveju stebimi reikalavimai arba visko neigimas), galimai klaidinga nuomonė (pvz., nurodoma, kad, jei vaiko nuomonė klaidinga – reikia pataisyti, argumentuoti, kodėl yra kitaip).

Pedagogai galimybę nuomonės reiškimui tam tikrose ribose apibūdina teikdami, jog nieko nebus, jeigu viskas bus leidžiama, kad visur turi būti tam tikros ribos; tam tikrose ribose vaikas turi galimybę pasirinkti veiklą (poilsis, žaidimai), su kuo bendrauti; nurodoma, kad mokytojui reikia ir lankstumo, ir mokėjimo „pasukti“ vaiką.

Atsižvelgiant į tyrimo dalyvių teiginius, paaiškėjo, kad su vaikais, turinčiais negalią apie ugdymą(si), iškylančius sunkumus kalbasi visi šalia vaiko esantys ir integracijos procese dalyvaujantys asmenys – visų pirma mokytojai, specialistai (dažniausiai įvardinami specialieji pedagogai, logopedai, taip pat psichologai, mokytojo padėjėjai), tėvai. Tačiau kai kurie pedagogai nurodė, jog nemano, kad tėvai su vaikais kalbasi, aptaria mokyklinius aspektus, nes *iš vaikų pusės, tai nesijaučia to, kad kažkaip kažkas būtų aptariama ar daromos kažkokios išvados; jau jie suprato, kad jau ten tikrai rezultato gal nebus didesnio.*

Pedagogų teiginiai leido išskirti dalykus, kuriuose vaikas pareiškia nuomonę, turi galimybę pasirinkti. Atsiskleidė, kad vaikams, turintiems negalią, tyrime dalyvavę pedagogai sudaro galimybę išsakyti nuomonę, pasirinkti: užduočių pasirinkimo klausimais (pvz., pedagogė siekdama, kad vaikas geriau suprastų mokomąją medžiagą leidžia pasirinkti, ar jis pakalbės apie tekstą, ar nupieš iliustraciją, ar atsakys į klausimus), savęs įvertinimo klausimais (pvz., vaikas mokosi įvertinti save bandydamas atsakyti, kaip jam sekėsi, ką gerai padarė, kur reikėtų pasistengti), taip pat sureikiama veiklos atsisakymo galimybė (pvz., su berniuku, kuris atsisakydavo dalyvauti, pvz. spektaklyje, nes ten muzika, triukšmas, klasėje pabūdavo mokytojos padėjėja).

Atsižvelgiant į tyrimo dalyvių teiginius paaiškėjo, jog dalis vaikų geba pakankamai aiškiai išreikšti nuomonę, mintis, kitiems bendravimas yra apsunkintas (sunkiai kalba, nekalba, sunku suprasti kalbą). Sunkiausia vaikams turintiems klausos negalią ir žymesnį intelekto sutrikimą, kompleksinius sutrikimus. Turintiems klausos negalią šalia sakininės klausos naudojami ir kiti būdai juos suprasti: *Užtenka garsažodžių, moka mimika išreikšti savo pageidavimus, parodo, ko jis nori; Iš jų gestų, iš jų veido išraiškų, iš jų emocijų; Papurtyta galva – tai yra „ne“, „nenoriu“, „nepatinka“; Nusišypsojimas reiškia pritarimą.* Turinčių žymesnius intelekto, kompleksinius sutrikimus kalbiniai gebėjimai apibūdinami taip: *Mažai kalba ir sakiniai yra padriki, vienažodžiai, nerišlūs; Labiau per mimikas, judesius, reaguoja, supranta instrukcijas žodines, tiktais minčių neišreiškia; Iš pradžių bandžiau išmokyti tuos pagrindinius žodžius, kuriuos jisai sako; Daug ką parodo gestais: ką nori veikti, ką nori daryti; nes negali ištarti tų žodžių; Net to atitiktams nėra jo kalboj, jo specialioj kalboj.* Taigi tokia situacija apsunkina vaiko, turinčio negalią įtraukimą.

Išreiškiant nuomonę apie vaiko, turinčio negalią, dalyvavimą pedagogų ir tėvų susitikimuose, išsiskyrė dvi pedagogų grupės. Vieni pedagogai pritaria vaiko dalyvavimui (pvz., teigia, jog tai jų siekiamybė; pritaria, kad svarbu įtraukti vaiką), kiti – dalyvavimui pritaria iš dalies, nes dalyvavimo galimybės, remiantis pedagogų teiginiais, priklauso: nuo amžiaus (pvz., teigiamų pusių išvelgiama

kalbantis apie mokyklinius reikalus su vyresniais vaikais), nuo negalios (pvz., nurodoma, jog didesnę negalią turintiems, pokalbiai neįdomūs, o stipresni mokiniai sureagoja). Taip pat pedagogai mano, kad vaikas, turintis negalią, galėtų dalyvauti aptariant klausimus apie mokymąsi, teigiamus dalykus (pvz., jeigu aptariama, kas gerai sekasi, kur padarė pažangą; jeigu norima pagirti vaiką). Kiti pedagogai taip pat išsakė nuomonę, jog vaikas galėtų dalyvauti ne visais klausimais (pvz., neturėtų dalyvauti visame pokalbyje, nes yra dalykų, momentų, kuriuos reikia aptarti be vaiko, negirdint vaiku).

Nors tyrimo dalyvių nuostatos apie vaiko, turinčio negalią, dalyvavimą bendruose susitikimuose, pokalbiuose, kai aptariami su vaiku susiję klausimai pakankamai pozityvios, tačiau patys integruoto ugdymo sąlygomis tokios praktikos nelabai taiko (*Taip būna rečiau; Nedažnai, bet yra tekę, pasitaiko*). Kai kurie pedagogai nurodė konkrečiau: *Dalyvavo turbūt tik vieną kartą; Vienąkart į metus darau būtent individualų pokalbį kada sėdim tryse*. Pokalbiai, kai dalyvauja ir vaikas, turintis negalią, vyksta tuomet: *Jeigu kažkas iškyla, kažkokios problemos; Kada buvo išvados iš pedagoginės – psichologinės tarnybos; Kada lankėmės mes šeimose*. Pedagogų teigimu vaikas nedalyvauja tėvų susirinkimuose, taip pat neretai pokalbiai būna tik tarp pedagogo ir vaiko: *Mes su vaiku susitariam ir mes tiesiog pranešam tėvui, ką mes susitarėm ir paprašom, ir paklausiam jo, ar jis galėtų to laikytis; Iš pradžių bandai kažkiek savam tarpe, paskui, jeigu reikia su tėveliais*.

Tų pedagogų, kurie rengia bendrus susitikimus arba, kuriems yra tekę rengti, patirtis atskleidė, jog vaikas juose gali būti gana aktyvus (*Vaikas pasakė kodėl jis nenori ten eiti; Jinai pasidomėjo iš kokio vadovėlio papildomai mokysis*), arba pasyvus (*Mažai bendravo, dalyvavo šitam dalyke; Tyli. Tyli ir klausosi. Jis tiktai klausytojas daugiausia yra; Tiesiog pasiklausė; Vaikas patyli, paklauso*). Taip pat pastebėta, kad susitikimai nors ir vyksta bendrai, tačiau sprendimus priima ar padeda priimti suaugusieji, gavę vaiko, turinčio negalią patvirtinimą, sutikimą. Galima daryti prielaidą, jog vaiko įsitraukimas dalyvaujant susitikime taip pat kaip, ir kitais atvejais labai priklauso nuo negalios pobūdžio, kalbinių gebėjimų (pvz., sunkiau gali būti žymesnį intelekto ar kompleksinį sutrikimą, žymesnę klausos negalią turintiems vaikams nei turintiems fizinę, regos negalią).

Pedagogai įvardijo vaiko nedalyvavimo bendruose susitikimuose, pokalbiuose priežastis. Atsiskleidė, kad pagrindinės priežastys yra: vaiko amžius ir galimybės (pvz., per maži, nesidomi, neįdomu – eis žaisti; vaikams jokie skirtumo, ar bus kalbama apie mokslą, ar apie pramogas, ar apie keliones); pedagogų ir tėvų asmeniniai klausimai, informacija apie vaiką (pvz., bendri klausimai, kurie liečia tėvus ir pedagogus; kai norima išgirsti nuomonę iš šalies, be vaiko – kaip vaikas jaučiasi namuose, ką jis kalba; jei tėvai ką nors slepia nuo vaiko); intymūs klausimai, susiję su vaiku (pvz., brendimo klausimai); nenoras vaikui girdint suteikti neigiamos informacijos (pvz., nurodoma, kad reikėtų labai atsargiai atrinkti informaciją, nes kartais kai kuri gali vaikams nepatikti; nelabai gerai būtų girdėti aptariamą elgesį (neigiamą)); tinkamo laiko nesuderinimas (pvz., kartais nėra laiko

sukviesti visus dalyvius, kad būtų vaikas, tėvas, pedagogas). Taigi pedagogai nenorėtų, kad vaikas su negalia dalyvautų susitikime, jei aptariami nepozityvus vaiko atžvilgiu dalykai.

Atsižvelgiant į pedagogų teiginius apie vaiko, turinčio negalią, nuomonės išklauso ir dalyvavimo reikšmę, išskirti tokie faktoriai: ugdymosi rezultatai (pvz., formuojasi atsakomybė už savo paties pasirinkimą; vaikas tobulėja, labiau stengiasi; teigiama įtaka mokymosi pasiekimams ateityje; stipresnieji sureaguoja, išgyvena, pasitaiso); savęs vertinimo didinimas, reikalingumo jausmo suteikimas (pvz., nurodoma, jog, kad ir kokios būtų protinės vaikų galios, jie maloniai nuteikiami, kai jų išklauso, reaguojama į norus, pastabas); objektyvus situacijos vertinimas (pvz., vaikas gali ne taip suprasti, perteikti informaciją įvairias klausimais). Labiausiai tyrimo dalyvių komentuojama buvo „savęs vertinimo, reikalingumo jausmo suteikimo“ sritis. Galima daryti prielaidą, jog vaiko įtraukimas organizuojant integraciją daugiausia įtakos turi pozityviam jo paties suvokimui, asmenybės formavimuisi. Taip pat buvo ir kitų teiginių: *Reikšminga nuomonė ir tiem kitiem, todėl, kad jie pamato, kad tas vaikas yra lygiai toks pats kaip ir visi, ir jis gali. Ne tik gali, bet ir pareiškia savo nuomonę tam tikrais klausimais, kaip ir jie; Atrandi pats daug ką naujo, apie ką net nesi pagalvojęs kartais. Ne visada iš karto pavyksta suprasti, o kodėl nesiseka, kodėl negerai. Kai išklausi nuomonę – išgirsti tam tikrus momentus, kodėl problema yra. Tai pats pasimokai iš to.*

Pedagogė A šitaip pasakojo apie vaiko, turinčio negalią, nuomonės reiškimą ir atsižvelgimą į ją: „<...> turėjom su Dauno sindromu berniuką. Tai jisai turėjo savo nuomonę ir, jeigu jis tuo metu nenori to daryti reikia rasti būdų, kaip jį sudominti, kaip jį įkalbėti, ar kažką... Jeigu jis nenori, tai jo ir nepriversi. <...> Jis gali pareikšti savo nuomonę, aš noriu taip, aš noriu taip. Tai tada randi kažkokių būdų.“

Pedagogės B geroji patirtis, kaip vaikui, turinčiam negalią, suteikiama galimybė pasirinkti, bet, jeigu pasirinkimas neatitinka vaiko galimybių, suaugusieji padeda jam tai suprasti ir pasirinkti teisingai: „<...> modifikuotą programą turintis vaikas pasirinko mokytis matematiką A lygiu ir jam nieks negalėjo to uždraust. <...> Jam buvo leista rugsėjo mėnesį pagalvoti. <...> Per tą mėnesį vaikščiavau į A lygį ir tikrai įsitikint, ar tu tikrai įsivaizduoji, kad tu ją „patemsi“. Aišku su juo pasikalbėjo ir psichologė, ir socialinė pedagogė, ir specialioji pedagogė. <...> pasikalbėjęs, pagalvojęs, susimąstęs jisai pakeitė savo nuomonę. Bet, jis pats tai padarė. Jis tarp kitko ir pilnametis yra. <...>. Ir jisai išėjo į B lygį. Jisai pats taip nusprendė.“

Taip pat ir Miltenienės (2008) atliktas tyrimas parodė, kad dažnai vaikai sau skiria pasyvų vaidmenį specialiųjų ugdymosi poreikių tenkinimo procese ir nenori dalyvauti sprendžiant su mokymu(-si) susijusias problemas. Nurodoma, kad tokį jų apsisprendimą lemia neigiamos informacijos baimė, neigiama patirtis, abejingumas, suaugusiųjų ir nežinomybės baimė, nepasitikėjimas savo galimybėmis. Tačiau atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, jog turintys dalyvavimo susitikimuose patirties vaikai pripažino bendro problemų sprendimo svarbą ir norą įsitraukti sprendžiant savo problemas. Nurodoma, kad tokio apsisprendimo motyvai yra objektyvios ir pozityvios informacijos, konkrečių patarimų poreikis, sėkmės lūkesčiai.

Apibendrinus tyrimą galima teigti, kad vyrauja pozityvios pedagogų nuostatos apie vaikų, turinčių negalią, integracijos procesą. Pedagogai linę pozityviai vertinti visišką, dalinę integracijos formą ir tik keli tyrimo dalyviai išsakė negatyvias nuomones. Visiška integracija, pedagogų nuomone, tinkamiausia vaikams, turintiems fizinę, nežymią negalią, iš dalies turintiems vidutinę negalią. Dalinę integraciją - vaikams, turintiems žymesnę negalią (pvz., sunkią protinę negalią). Dalinę integraciją pedagogai laiko priimtina, nes vaikai gauna daugiau ir kokybiškesnio dėmesio, pamokos vaikams, turintiems sunkesnę negalią, vyksta atskirose klasėse, arba kartu vedamos dailės, technologijų ir kt. pamokos, o ne pamokų metu vaikai bendrauja ir susitinka renginiuose, pertraukų metu, išvykose. Nepozityvios nuostatos apie vaikų, turinčių negalią, integraciją bendrojo lavinimo mokykloje argumentuojamos tuo, kad specialiosiose mokyklose yra labiau kvalifikuoti specialistai, mokyklos aprūpintos priemonėmis, taip pat tuo, kad teorinė integracija skiriasi nuo realios, praktinės. Šio tyrimo rezultatai apie pakankamai pozityvias nuostatas į integraciją galėjo sąlygoti, tai, kad pedagogai tyrime dalyvavo remiantis savanoriškumo principu.

Atsiskleidė, kad integruotą ugdymą sąlygoja faktoriai, susiję su pozityviais ir negatyviais veiksniais vaikui, turinčiam negalią, pozityviais ir negatyviais veiksniais sveikiesiems vaikams ir kitais veiksniais, apsunkinančiais integruotą ugdymą. Apibendrinant galima daryti prielaidą, jog vaikai, turintys negalią, integracijos dėka daugiau įgyja socialinių įgūdžių, bet pasiekia menkesnių rezultatų ugdymosi srityje. Vaikai stebi, klauso, plečia akiratį, tobulina įgūdžius, tačiau pedagogai teigia, jog mokiniams, turintiems žymesnę negalią yra sunku, pasiekimai menki. Išryškėja, kad pedagogai yra labiau orientuoti į rezultato gavimą. Kita vertus stipresnieji, turintys lengvesnę negalią vaikai, kaip pažymi pedagogai, turi į ką lygiuotis ir tai suteikia paspirtį mokytis, tačiau mokiniams trūksta dėmesio. Sveikiesiems vaikams formuojasi vertybės, tačiau galimai sutrikdomas jų mokymosi procesas. Pedagogai akcentuodami jiems iškylančius sunkumus (sudėtinga dirbti, jauni pedagogai stokoja žinių, įgūdžių), atskleidžia savo svarbą vaiko, turinčio negalią, integracijos bendrojo lavinimo mokykloje pobūdžiui.

Bendrojo lavinimo mokyklos aplinkos pritaikymą plačiąja prasme vaiko, turinčio negalią, ugdymuisi atskleidžia: fizinės, socedukacinės bendrojo lavinimo mokyklos aplinkos pritaikymas, psichosocialinis bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenės pasirengimas, individualaus priėmimo vaikų su negalia organizavimas, vaikų su negalia integracijos būvis bendrojo lavinimo mokykloje.

Fizinė aplinka bendrojo lavinimo mokyklose vaikams, turintiems negalią, ypač judėjimo, pritaikyta skirtingai. Nurodoma, kad vienose mokyklose (renovuotose) yra įrengtos ir prievažos, ir specialios sanitarinės patalpos, liftai, kitose – tik prievažos. Fizinės aplinkos nepritaikymą pedagogai argumentuoja teiginiais, jog mokykloje nėra vaikų, turinčių judėjimo negalią. Nurodytas tik vienas planuojamas fizinės aplinkos gerinimo ateiityje atvejis. Vaikams, turintiems kompleksinę negalią svarbu yra ir tinkamas klasės aplinkos pritaikymas.

Bendrojo lavinimo mokyklos socedukacinės aplinkos pritaikymą labiausiai atskleidė pedagogų kvalifikacijos, specialistų komandos, socialinių paslaugų teikimo apibūdinimas bei socedukacinės aplinkos pritaikymo problemų apibūdinimas. Pedagogai profesinę kompetenciją tobulina seminaruose apie specialiųjų poreikių vaikus, tačiau būna ir tokių situacijų, kai teoriją pritaikyti sudėtinga ir pedagogai vadovaujasi sava intuicija, patyrimu. Žinios gausinamos mokyklos specialiojo ugdymo komisijos posėdžiuose, konsultuojantis su mokyklos specialistais. Atsiskleidė ir keletas problemų, susijusių su pedagogų paruošimu – neretas mokytojas labiau orientuotas į įprastos raidos vaikus, kiti – apatiški vaikams, turintiems negalią. Mokyklose pagal poreikį ir galimybes dirba skirtingos specialistų komandos. Kiekvienoje mokykloje dirba socialinis pedagogas, logopedas, specialusis pedagogas arba logopedas – specialusis pedagogas, tik keliose – ir psichologas, dar rečiau – ir kineziterapeutas. Mokyklose, labiau orientuotose į vaikus su negalia, dirba po kelis tam tikros srities specialistus, taip pat įsteigti mokytojo padėjėjo etatai. Socialinės, neformalaus ugdymo paslaugos siūlomos tokios pat kaip ir kitiems vaikams – vežiojimas į mokyklą/iš mokyklos bei nemokamas maitinimas, kuris dažniausiai skiriamas atsižvelgiant į šeimos pajamas, socialinę padėtį; popamokinė veikla, prailgintos grupės. Nepaisant atskirų mokyklų pasirengimo tam tikrose srityse, dažniausiai pedagogų paminėtas psichologo, mokytojo padėjėjo poreikis bei metodinių, specialiųjų priemonių poreikis (pvz., specialių vadovėlių, mokomųjų priemonių, programų). Socedukacinės aplinkos pritaikymo gerinimui įtakos turi pozityvus mokyklos administracijos požiūris, ryšiai, bendradarbiavimas su kitomis įstaigomis (pvz., miesto pedagogine psichologine tarnyba), organizacijomis, šalimis. Daroma prielaida, kad geriau pasirengusios miesto mokyklos, kuriose yra taikoma tiek visiška, tiek dalinė integracijos formos. Sunkumų daugiau išskyla kaimo/rajono bei miesto mokyklų pedagogams, kur mokiniai mokosi visiška integracijos forma, arba skiriamas namų mokymas.

Psichosocialinis mokyklų pasirengimas integruoti vaikus, turinčius negalią, atskleidė, kad mokyklose jaučiama tiek tolerancija, tiek tolerancijos stoka (ne klasės aplinkoje, dėl mokymosi sunkumų, iš vyresnių mokinių) šių vaikų atžvilgiu. Daroma prielaida, kad labiau tolerantiški žemesniųjų klasių mokiniai, o didesnę netoleranciją patiria tie mokiniai, kurie ugdosi visiška integracijos forma aukštesnėse klasėse. Atsiskleidė, kad psichosocialinę aplinką gerinti galima pedagogui stebint kitų nuostatas į vaikus, turinčius negalią (pvz., apklausų vykdymas, klasės mikroklimato tikrinimas) bei formuojant pozityvias kitų vaikų nuostatas (pvz., klasės valandėlės tolerancijos, gerumo tema; pedagogo sugebėjimas pozityvia linkme pakreipti klasės vaikų elgesį).

Specialiųjų ugdymą vaikams, turintiems negalią, dažniausiai rekomenduoja miesto pedagoginė psichologinė tarnyba, taip pat specialiųjų ugdymą skiria mokyklos specialiojo ugdymo komisija, pedagogų informuota apie mokiniams kylančius sunkumus, kreipiasi tėvai, jeigu nori, jog vaikas būtų ugdomas bendrojo lavinimo mokykloje, o ne specialiojoje. Socialines paslaugas pasiūlo pedagogai (mokykla), taip pat paslaugomis domisi tėvai ir, jeigu reikia, prašo paramos. Programos sudaromos

pagal vaikų, turinčių negalia, galimybes: modifikuotos programos, kurios yra parengiamos pagal bendrojo ugdymo programą, adaptuotos programos arba individualios programos. Namų mokymas mokiniams skiriamas dėl sveikatos ir fizinių negalių arba, kai mokykloje nėra galimybės mokytis, nes vaikams yra cerebrinis paralyžius. Esant galimybei tokie mokiniai lankosi ir mokykloje (atsiveža mokytojos, užsiima veikla kompiuteriu, pabūna klasėje), kitiems tenka lankyti individualias pamokas pas mokytoją mokykloje. Pasidaro neaišku, kodėl vaikui, kuriam skirtas namų mokymas reikia lankytis pačiam pas mokytojus mokykloje arba, kodėl vaikui, kuris pajėgus lankyti mokyklą skirtas namų mokymas. Dar kiti mokiniai mokydami namuose iš viso nedalyvauja mokyklos gyvenime (nepasirūpinama, jog dalyvautų bent renginiuose ir pan.), taip pat neužtikrinamas specialiosios pagalbos teikimas. Orientacija į individualius mokinių, turinčių negalia, poreikius, pasireiškia per pagalbą vaikui, veiklą pagal gebėjimus ugdymo turinyje, mokymo procese, vertinimo sistemoje. Specialiojo ugdymo organizavimo problemas sukelia tėvų nesutikimas, kad vaikui būtų skiriamas specialusis ugdymas, tai, kad ne visada yra atsižvelgiama į vaiko, turinčio negalia, poreikius (jauniems pedagogams išskylanti problema dėl žinių ir įgūdžių stokos).

Pedagogai palankiausiai atsiliepia apie sensorinę, kompleksinę, judėjimo negalia turinčius mokinius. Klausos, regos bei judėjimo negalia turintiems vaikams dažniau nei kitiems priskiriama ir mokymosi sėkmė, ugdymosi pastangos. Turintys nežymų, ribotą intelektą dažnai apibūdinami kaip pasižymintys elgesio problemomis, jiems dažniau priskiriami mokymosi sunkumai. Tačiau čia yra pozityvumo, nes kai kurie pedagogai išreiškia supratimą, jog neigiamas elgesys nėra negalios pasekmė, nesiejama negalia ir vaiko būdas. Tai leidžia matyti, jog nėra priešiško apskritai kaip prieš vaiką, turintį negalia. Komunikavimo sunkumus patiria turintys klausos, kompleksinę negalia, žymesnį intelekto sutrikimą. Nuolatinis dėmesys, pagalba dėl savarankiškumo stokos, savitvarkos įgūdžių stokos reikalinga lavinamųjų klasių mokiniams ir visiems, kuriems iškyla problemų dėl ugdymosi. Ugdymo(si) sunkumai mokymosi procese iškyla dėl asmeninių savybių (menkas domėjimasis), negalios sukeltų ribotumų (suvokimo, koncentracijos stoka, apsinkintas kalbos supratimas), pedagogo veiksmų (netinkamas pamokos tempo parinkimas, dėmesio paskirstymas). Daroma prielaida, jog mokantis bendrojo lavinimo klasėje mokiniams, turintiems negalia, iškyla dėmesio stokos problema.

Dažniausiai stebimas dalinis tėvų įsitraukimas (susirašinėjimas, susirinkimai, netiesioginis įtraukimas (straipsniai, lankstinukai), tęstinis darbas namuose, renginiai, pedagogų apsilankymai namuose, individualūs pokalbiai, dalyvavimas sudarant ugdymo planus, kai tėvai tik susipažįsta su juo ir pasirašo). Taigi dažniausiai vyksta apsikeitimas informacija, konsultavimasis, neskatinantis labiau įsitraukti (kalbasi apie ugdymą, apie pasiekimus mokykloje; apie pasiekimus namuose ir kt.). Retais atvejais vyksta ir visiškas įsitraukimas, dažniausiai dėl pačių tėvų rodomos iniciatyvos (prisideda prie ugdymo organizavimo, padeda organizuojant laisvalaikį) arba sudarant ugdymo planus, kai tėvai

tiesiogiai prisideda prie jo sudarymo. Nepaisant kai kurių tėvų iniciatyvos bendraujant ir bendradarbiaujant su pedagogais, stebimi ir visiško tėvų neišitraukimo atvejai, aiškinami per menką tėvų domėjimąsi vaiku ir jo ugdymu bei per tėvų pasyvumą, kai nedalyvauja vaiko ugdymosi procese. Pastebėta, jog apie tėvų neaktyvumą ir pasyvumą daugiau kalbėjo kaimo, rajono mokyklų pedagogai, bendrojo lavinimo klasių mokytojai.

Pedagogų teorinės nuostatos dėl vaiko, turinčio negalią, nuomonės išklausymo gana palankios: pritariantys tai suvokia kaip natūralų dalyką, kritikuoja priverstinį pasirinkimą ir pan. Iš dalies pritariantys galvoja, kad vaiko, turinčio negalią, nuomonės išklausymo, reiškimo trukdžiai yra amžius (per maži), gebėjimai (menki), negalios pobūdis, galimai klaidinga nuomonė. Pedagogai palaiko vaiko su negalia nuomonės reiškimui tam tikrose ribose (tam tikrose ribose vaikas turi galimybę pasirinkti). Su vaikais, turinčiais negalią apie ugdymą(si), išskylančius sunkumus kalbasi visi šalia vaiko esantys ir integracijos procese dalyvaujantys asmenys (mokytojai, specialistai (dažniausiai specialieji pedagogai, logopedai, taip pat psichologai, mokytojo padėjėjai), tėvai). Kai kurie pedagogai nemano, kad tėvai su vaikais kalbasi, aptaria mokyklinius aspektus. Pedagogai leidžia vaikams pareikšti nuomonę užduočių pasirinkimo klausimais, savęs įvertinimo klausimais, suteikiama veiklos atsisakymo galimybė. Dalis vaikų geba pakankamai aiškiai išreikšti nuomonę, mintis, kitiems bendravimas yra apsunkintas (sunkiai kalba, nekalba, sunku suprasti kalbą). Sunkiausia vaikams turintiems klausos negalią ir žymesnį intelekto sutrikimą, kompleksinius sutrikimus. Turintiems klausos negalią šalia sakininės kalbos naudojami ir kiti būdai juos suprasti (mimika, gestai, veido išraiška). Turintys žymesnius intelekto, kompleksinius sutrikimus vartoja specifinę kalbą, mimiką, parodo judesių pagalbą. Tokia situacija apsunkina vaiko, turinčio negalią įtraukimą. Pedagogų teorinės nuostatos dėl vaiko dalyvavimo bendruose susitikimuose yra gana pozityvios: pritaria (teigia, jog tai jų siekiamybė; pritaria, kad svarbu įtraukti vaiką) arba pritaria iš dalies (priklauso nuo vaiko amžiaus, negalios sunkumo). Manoma, kad vaikas galėtų dalyvauti aptariant klausimus apie mokymąsi, teigiamus dalykus; ne visais klausimais. Pagrindinės vaiko nedalyvavimo priežastys bendruose susitikimuose yra susijusios su vaiko amžiumi ir galimybėmis, pedagogų ir tėvų asmeniniais klausimais, informacija apie vaiką, intymiais klausimais, susijusiais su vaiku, nenoru vaikui girdint suteikti neigiamos informacijos, tinkamo laiko nesuderinimu. Patys pedagogai integruoto ugdymo sąlygomis praktiką, kai rengiami bendri susitikimai su vaiku, tėvais, pedagogu, taiko retai, dažniausiai vieną kartą per metus arba iškilus problemoms. Neretai pokalbiai būna tik tarp pedagogo ir vaiko. Vaikas bendro susitikimo metu gali būti gana aktyvus (pasisakyti) arba pasyvus (tylėti, tik klausytis). Sprendimus dažniausiai priima ar padeda priimti suaugusieji, o vaikas patvirtina, sutinka, kad ir jam toks sprendimas priimtinas. Pastebėta, kad dažnai nuomonė išklausoma per galimybę pasirinkti. Daroma prielaida, jog vaiko išitraukimas dalyvaujant susitikime priklauso nuo negalios pobūdžio, kalbinių gebėjimų (pvz., sunkiau gali būti žymesnį intelekto ar kompleksinį sutrikimą, žymesnę klausos negalią turintiems vaikams nei

turintiems fizinę, regos negalią). Vaiko, turinčio negalią, nuomonės išklusymas ir dalyvavimas turi reikšmę jo ugdymosi rezultatams, savęs vertinimo didinimui, reikalingumo jausmo suteikimui, objektyviam situacijos vertinimui. Daroma prielaida, jog vaiko įtraukimas organizuojant integraciją daugiausia įtakos turi pozityviam jo paties suvokimui, asmenybės formavimuisi.

IŠVADOS

1. Negalia yra multidisciplininis įvairių mokslo sričių tyrimų objektas, aiškinamas daugiausia medicininio arba socialiniu aspektu. Socialinio darbo požiūriu pageidaujamas socialinis negalios supratimo modelis, kai akcentuojamas nebe vaiko, turinčio negalią, sutrikimas ir jo korekcija, bet dėmesys yra nukreipiamas į patį vaiką ir jo gebėjimus. Vaikų, turinčių negalią, integracija į visuomenę ir švietimo sistemą grindžiama teisiniu pagrindu, t.y. ratifikuojant tarptautinius ir kuriant juos atitinkančius nacionalinius dokumentus, remiantis lygių galimybių principu.

2. Integruotas ugdymas, suteikiantis teisę vaikams, turintiems negalią, mokytis kartu su kitais, bendrojo lavinimo mokykloje, organizuojamas pagal vaiko neįgalumo pobūdį parinkus tinkamą ugdymo formą, pagal gebėjimus parengus ugdymosi programas, teikiant specialiąją pedagoginę, psichologinę, socialinę pagalbą bei, pagal poreikį, kitas paslaugas. Svarbus tampa fizinės aplinkos pritaikymas, palankus mokyklos bendruomenės požiūris ir priėmimas, pakankama pedagogų, specialistų kvalifikacija, visų ugdymo proceso dalyvių įtraukimas ir bendradarbiavimas.

3. Tyrimo rezultatai parodė, kad pedagogai pozityviai vertina visišką ir dalinę integraciją, priklausomai nuo vaiko negalios pobūdžio. Tačiau dirbdami su vaikais, turinčiais negalią, patiria sunkumų (nespėja; sudėtingesnis pats mokymo procesas; sunkiau dirbti, jei klasėje didesnis specialiųjų poreikių mokinių skaičius; sudėtinga pedagogams stokojantiems darbo su vaikais, turinčiais negalią, įgūdžių, rengiant programas, pritaikant užduotis). Pedagogams trūksta mokytojo padėjėjo pagalbos, metodinių ir specialiųjų priemonių. Ugdymo dalyviai bendrauja ir bendradarbiauja dažniausiai apsikeisdami informacija, neskatinamas išitraukimas (individualūs pokalbiai, susirašinėjimas; vaikai retai dalyvauja bendruose susitikimuose).

4. Tyrimo rezultatai parodė, kad fizinės aplinkos, socialinis, edukacinis, psichosocialinis parengimas organizuojamas ir plėtojamas ne vienodai skirtingose bendrojo lavinimo mokyklose, todėl vaikų, turinčių negalią, situacija priklauso nuo mokyklos pasirengimo. Ne visos mokyklos yra pritaikytos vaikams su judėjimo negalia, trūksta specialistų. Mokantis bendrojo lavinimo klasėje mokiniams, turintiems negalią, iškyla dėmesio stokos problema, didesnė galimybė patirti netoleranciją. Situacija mokykloje priklauso ir nuo jų negalios pobūdžio. Klausos, regos bei judėjimo negalią turintys vaikai dažniau patiria sėkmę nei intelekto sutrikimą turintys vaikai. Ugdymo(si) sunkumai mokymosi procese iškyla dėl asmeninių savybių, negalios sukeltų ribotumų, pedagogo veiksmų. Dažnai vaikų nuomonė išklausoma per suteiktą pasirinkimo galimybę. Vaiko išitraukimas dalyvaujant susitikime priklauso nuo negalios pobūdžio, kalbinių gebėjimų. Stebimas nepakankamas namų mokymo organizavimas (ne visiems vaikams užtikrinama specialisto pagalba, nepakankamai įtraukiami jie ir šeima į mokyklos gyvenimą). Yra pagrindo teigti, kad vaikų, turinčių negalią, poreikiai geriau tenkinami bendrojo lavinimo mokyklos specialiojoje ar lavinamojoje klasėje nei bendrojo lavinimo klasėje.

LITERATŪRA

1. Ališauskas A. Specialieji mokymosi poreikiai: pažinimas ir vertinimas bendrojo lavinimo mokykloje // Specialiųjų poreikių vaikai / Sudarė: S. Ambrukaitis. – Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1998, p. 119 – 121.
2. Ališauskas A. Vaikų raidos ypatingumų ir specialiųjų ugdymo(si) poreikių įvertinimas. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2002.
3. Ališauskas A. Pedagogų pasirengimas ugdyti moksleivį, turintį specialiųjų ugdymo(si) poreikių: situacijos ir kompetencijų analizė // Pedagogika: mokslo darbai. – Vilnius: VPU leidykla, 2004, Nr. 74, p. 18 – 24.
4. Ališauskas A. ir kt. Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo lygis ir poreikis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2008, Nr. 1 (18), p. 124 – 136.
5. Ališauskienė S. ir kt. Psichologinės, specialiosios pedagoginės ir specialiosios pagalbos bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams lygis. Tyrimo ataskaita. / Užsakovas: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija – Šiaulių universitetas, Švietimo ir mokslo ministerija. http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/SMM_ATASKAITA_pagalbos%20lygis_2007.pdf [žiūrėta 2008 11 18]
6. Ambrukaitis J. Specialiojo ugdymo kaitos bruožai: mokslo taikomasis leidinys – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
7. Ambrukaitis ir kt. Specialiųjų poreikių vaikas bendrojo lavinimo mokykloje: ugdymo kokybės kriterijų identifikavimas // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai, 2003, Nr. 2 (9), p. 61 – 72.
8. Andrašūnienė M. Socialinio darbo terminų žodynelis. – Vilnius: Vilniaus kolegija, 2007.
9. Ankstyvasis ugdymas: dabartis ir perspektyvos / Sudarė: S. Ališauskienė ir kt. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003. – 214 p. – ISBN 9986-38-419-2
10. Berns R. M. Vaiko socializacija: šeima, mokykla, visuomenė. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2009. – p. 230-231.
11. Bitinas ir kt. Kokybinių tyrimų metodologija. – Klaipėda: S. Jokužio leidykla – spaustuvė, 2008, 1 dalis.
12. Bitinas B., Kazlauskienė A. Inovacijų taikymas edukologijos tyrimuose: kokybinių duomenų vizualizacijos programa „Kokybis“ // Mokslo Lietuva, 2009, Nr. 22 (422). <http://193.219.47.10/mokslo-lietuva/node/2434> [žiūrėta 2010 10 17]
13. Bobel B., Szymura S. Inclusive education – A chance for social integration of disabled children // Social Education. – Vilnius: VPU I-kla, 2005, Vol. 10: Global and European Tendencies in Social and Educational Policy, p. 155 .

14. Emanuelsson I. Integracija ir segregacija, inkluzija ir ekskluzija. // Inkluzinis ugdymas užsienio mokslininkų akiratyje. Šiaurės ir Baltijos šalių projektas „Mokykla visiems“. – Vilnius, 2003, p. 7 – 14.
15. Gailienė I. Neįgaliųjų nuostatų į negalę ir neįgaliuosius semantinis turinys // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007, Nr. 2(17), p. 8 – 18.
16. Galkienė A. Ar galima išaugti negalia? // Viltis, 2002/2, p. 16 – 17.
17. Galkienė A. Pedagoginė sąveika integruoto ugdymo sąlygomis: monografija. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003.
18. Galkienė A. Heterogeninių grupių didaktika: specialieji poreikiai bendrojo lavinimo mokykloje. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
19. Gribačiauskas E., Merkys G. Pedagogų nuostata į ugdytinių integraciją ir segregaciją // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003, Nr. 1(8), p. 115 – 122.
20. Gudonis V. Neįgalus žmogus visuomenėje // Aš nesiskiriu nuo kitų / Sudarė: G. Liaudinskienė. – Kaunas: Kauno aklųjų ir silpnaregių vaikų globos bendrija „Akių šviesa“, 1998, p. 3 – 6.
21. Gudonis V. ir kt. Bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenės nuostatos į specialiąsias klases ir jų ugdytinius // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003, Nr. 2 (9), p. 73 – 84.
22. Hallahan D. P., Kauffman J. M. Ypatingieji mokiniai: specialiojo ugdymo įvadas. – Vilnius: Alma litera, 2003.
23. Inkluzinis ugdymas ir veikla klasėje vidurinėje mokykloje // Ataskaitos santrauka. – Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2005. – URL: http://www.european-agency.org/publications/ereports/inclusive-education-and-classroom-practice-in-secondary-education/iecp_secondary_lt.pdf [žiūrėta 2010 11 27]
24. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai // Valstybės žinios, 2010, Nr. 71-3561
25. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501
26. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos komentaras / CRC/C/LTU/CO/2, 2006 m. kovo 17 d. <http://www.socmin.lt/index.php?-1191824460> [žiūrėta 2008 11 20]
27. Juodaitytė A. Sėkmingo vaikų mokymo(-si) integruotoje grupėje sąlyga – individualių skirtumų recepcija. // Pedagogika: mokslo darbai. – Vilnius: VPU leidykla, 2000, T. 45. – p. 61 – 67.
28. Jūs ne vieni: šeimoms, auginančioms specialiųjų poreikių vaikus // Sudarė: G. Kasparavičienė ir kt. – Vilnius: Garnelis, 2002.
29. Karvelis V. Neįgaliųjų ugdymas ir socialinė adaptacija Lietuvoje (iki 1940 m.). – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.

30. Kvieskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė: monografija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.
31. Labininė R., Aidukienė T. Inkluzinio ugdymo sistemos link: „Mokyklą visiems“ kuriame bendradarbiaudami // Šiaurės ir Baltijos šalių projektas „Mokykla visiems“. Mokyklą visiems kuriame šiandien. – Vilnius: Presvika, 2003. – p. 23 – 35.
32. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003.
33. Lietuva. Švietimas regionuose / Ugdymo aplinka. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2008. – URL: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/apzvalgos/Svietimas%20regionuose%202008-web.pdf [žiūrėta 2010 11 27]
34. Lietuvių kalbos žodynas. Elektroninis variantas. – 2005. <http://www.lkz.lt/startas.htm> [žiūrėta 2010 09 15]
35. Lietuvos Respublikos Lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 75-2998.
36. Lietuvos Respublikos Neįgalųjų socialinės integracijos įstatymas // Valstybės žinios, 2004, 83-2983. Aktualu nuo 2010-07-01.
37. Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas // Valstybės žinios, 2006, Nr. 17-589. Aktualu 2010-05-08.
38. Lietuvos Respublikos Specialiojo ugdymo įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 115-3228.
39. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63-2853.
40. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. rugpjūčio 17 d. įsakymas Nr. 1056 Dėl Specialiojo ugdymo skyrimo tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 71-2214.
41. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. rugpjūčio 17 d. įsakymas Nr. 1057 Dėl Švietimo įstaigos specialiojo ugdymo komisijos sudarymo ir darbo organizavimo tvarkos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2000, Nr. 71-2215.
42. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2003 m. gruodžio 24 d. įsakymas Nr. 1880 Dėl Savivaldybės pedagoginės psichologinės tarnybos nuostatų // Valstybės žinios, 2004, Nr. 10-277.
43. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 3 d. įsakymas Nr. ISAK-838 Dėl Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 92-33-85.
44. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2007 m. vasario 7 d. įsakymas Nr. ISAK-184 Dėl Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo, kalbos įskaitos, dalyko brandos egzamino užduoties formos, vykdymo ir vertinimo instrukcijos (vertinimo) pritaikymo specialiųjų poreikių mokiniams, buvusiems mokiniams ir eksternams tvarkos aprašo patvirtinimo // Valstybės žinios, 2007, Nr. 19-33-741.

45. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. kovo 16 d. įsakymas Nr. 259/153 Dėl moksleivių mokymo namuose organizavimo tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 25-654.
46. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. liepos 12 d. įsakymas Nr.1329/368/98 Dėl Specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2002, Nr. 84-3672.
47. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2000 m. spalio 4 d. įsakymas Nr. 1221/527/83 Dėl Asmens specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimo tvarkos // Valstybės žinios, 2000, Nr. 85-2608.
48. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2007 metų veiklos ataskaita. <http://www3.lrs.lt/docs2/UOJHQDX.DOC> [žiūrėta 2008 11 18]
49. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 33-807.
50. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. 850 Dėl Nacionalinės žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2002, Nr. 57-2335.
51. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 24 d. nutarimas Nr. 82 Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003 – 2012 metų nuostatų įgyvendinimo programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2005, Nr. 12-391. Aktuali 2010 01 22.
52. Makštutytė R., Naujanienė R. Medicininio ir socialinio negalės modelių požymiai socialinių darbuotojų veikloje // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, Nr. 2 (19), p. 67 – 78.
53. Meijer C. J. Inclusion in Europe: trends and challenges // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003, Nr. 2(9), p. 107 – 111.
54. Miltenienė L. Vaiko dalyvavimas tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius bendrojo lavinimo mokykloje // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, Nr. 1 (18), p. 179 – 190.
55. Miltenienė L. ir kt. Tėvų, auginančių SUP turintį vaiką, nuostatų į dalyvavimą ugdymo procese struktūra ir raiška // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai, 2003, Nr. 2 (9), p. 24 – 37.
56. Pivorienė J. Integracijos modeliai: nuo medicininės rehabilitacijos ir finansinės kompensacijos prie visuminio požiūrio į neįgalumą // Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, p. 104 – 118.

57. Raktiniai Inkluzinio švietimo kokybės plėtros principai. Rekomendacijos politikams // Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2009.
<http://www.european-agency.org/publications/ereports/key-principles-for-promoting-quality-in-inclusive-education/key-principles-LT.pdf> [žiūrėta 2010 09 27]
58. Raudeliūnaitė R. Sutrikusio regėjimo paauglių socialiniai igūdžiai ir jų ugdymo pedagoginės prielaidos: mokslinė monografija. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
59. Rose R. The inclusion of students with special educational needs: moving from theories and perspectives to pragmatics and pedagogy // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003, Nr. 2(9), p. 98 – 106.
60. Ruškus J. Neįgalusis asmuo ir visuomenė: sąveikos raida ir perspektyva. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1997.
61. Ruškus J. Negalės fenomenas: monografija. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2002.
62. Ruškus J. ir kt. Pedagoginių psichologinių tarnybų veiklos veiksmingumas. Tyrimo ataskaita. / Užsakovas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija.
http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/PPT_ataskaita.pdf [žiūrėta 2010 09 27]
63. Samsonienė L. Specialiųjų poreikių vaikai ir jų socialinė integracija. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.
64. Sutrikimų klasifikacija // Redaktorius: A. Bagdonas. – Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 1995.
65. Švietimo būklės tyrimų apžvalga. Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metams ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos rekomendacijų Lietuvai aspektu. – Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008. – p. 13-16.
66. Tarptautinių žodžių žodynas (3-iasis patais. leid.) / Sudarytojai A. Bendorienė ir kt.– Vilnius: Alma litera, 2004.
67. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimo metodologija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. – p. 626.
68. Tureikytė D. Sociologinių tyrimų metodologija ir metodai // Sociologija: vadovėlis. (Sud. V. Leonavičius). – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003. – p. 29 – 32.
69. Unčiūrys J. Specialiųjų poreikių vaikų integruotas ugdymas pradinėse klasėse // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2000, Nr. III. – p. 97 – 100.
70. Vaicekauskienė V. Specialiųjų poreikių vaikų socializacija: monografija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
71. Vaicekauskienė V. Specialiųjų poreikių vaikų pozityviosios socializacijos modelis // Socialinis ugdymas: straipsnių rinkinys. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2008, Nr. 5 (16), p. 73-80.
72. Vaičekauskaitė R. Vaiko su negale socializacijos ypatumai // Pedagogika: mokslo darbai. – Vilnius: VPU leidykla, 2000, T. 45, p. 128 – 136.

73. Vaičekauskaitė R. Negalės diskurso tarpkultūrinės sąveikos globalizacijos kontekste // Specialusis ugdymas: mokslo darbai. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009, Nr. 2 (21), p. 8 – 20.
74. Valackienė A., Mikėnė S. Sociologinis tyrimas: metodologija ir atlikimo metodika. – Kaunas: Kauno technologijų universitetas, 2008.
75. Varžinskienė L. Negalios istorija // Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, p. 119 – 126.

Valančiūtė L. Vaikų su negalia integracija bendrojo lavinimo mokykloje / Vaiko teisių apsaugos magistro baigiamasis darbas. Vadovė doc. dr. I. Kuginytė – Arlauskienė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, 2010. - 87 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe ištirti vaikų su negalia integracijos ypatumai bendrojo lavinimo mokykloje. Pirmoje dalyje teoriniu aspektu aptariama negalios, vaiko su negalia samprata, integracijos į visuomenę ir švietimo sistemą gairės. Antroje dalyje išanalizuoti vaikų su negalia integruoto ugdymo proceso bendrojo lavinimo mokykloje teoriniai aspektai bei teisinė bazė, socialinės – pedagoginės prielaidos. Trečioje dalyje išsiaiškintos pedagogų nuostatos, patyrimai apie vaiko, turinčio negalią, integraciją bendrojo lavinimo mokykloje, atskleista vaikų, turinčių negalią, situacija bendrojo lavinimo mokykloje, integruoto ugdymo sąlygomis.

Pagrindiniai žodžiai: vaikas su negalia, integracija, bendrojo lavinimo mokykla.

Valanciute L. Inclusion of children with disabilities in secondary school / Master's work in the child of law protection. Supervisor doc. dr. I. Kuginyte – Arlauskiene. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of social Policy, 2010 – 87 p.

ANOTATION

The exploration of the integration of children's characteristics in secondary school is analyzed in final master work. The first part of this final paper deals with theoretical aspects of disability, a disabled child to the concept of integration into society and education guidelines. The second part consists of analysis of children with disabilities integrated development process in secondary schools and the legal aspects of the theoretical framework of social is analyzed. The third part talks about the teacher's attitude of children with disabilities in secondary schools.

Key Words: child with a disability, integration, secondary school.

SANTRAUKA

Pasklidusi „mokyklos visiems“ idėja išplėtė vaikų, esančių negalios situacijoje, integruoto ugdymo tyrimus socialinių ir edukologijos mokslų srityje. Tyrimas atskleidžia vaikų, turinčių negalią, integracijos bendrojo lavinimo mokykloje ypatumus, dalyvavimo galimybes ugdymo procese, integruoto ugdymo sąlygomis, padeda išvėlygti probleminius integracijos aspektus, taip pat – gerąją proceso dalyvių patirtį.

Tyrimo objektas – vaikų su negalia integracija bendrojo lavinimo mokykloje.

Tikslas – iširti vaikų su negalia integracijos ypatumus bendrojo lavinimo mokykloje.

Uždaviniai:

1. Teoriniu aspektu aptarti negalios, vaiko su negalia sampratą, integracijos į visuomenę ir švietimo sistemą gaires.

2. Išanalizuoti vaikų su negalia integruoto ugdymo proceso bendrojo lavinimo mokykloje teorinius aspektus bei teisinę bazę, socialines – pedagogines prielaidas.

3. Išsiaiškinti pedagogų nuostatas, patyrimus apie vaiko, turinčio negalią, integraciją bendrojo lavinimo mokykloje.

4. Atskleisti vaikų, turinčių negalią, situaciją bendrojo lavinimo mokykloje, integruoto ugdymo sąlygomis.

Probleminiai klausimai. Kokios pedagogų nuostatos į vaikų, turinčių negalią, integracijos procesą? Kokie veiksniai sąlygoja integruotą vaikų, turinčių negalią, ugdymą? Kaip pritaikyta bendrojo lavinimo mokyklos aplinka plačiaja prasme vaiko, turinčio negalią, ugdymuisi? Kokios yra vaiko, turinčio negalią, tėvų ir pedagogų bendravimo ir bendradarbiavimo ypatybės integruoto ugdymo sąlygomis?

Tyrimo metodai:

1. Teoriniai (mokslinės literatūros analizė; teisės aktų apžvalga ir analizė).

2. Empirinis (pusiau struktūruoto interviu metodas su pedagogais).

Tiriamąo darbo išvados:

Vaikų, turinčių negalią, integracija į visuomenę ir švietimo sistemą grindžiama teisiniu pagrindu, t.y. ratifikuojant tarptautinius ir kuriant juos atitinkančius nacionalinius dokumentus, remiantis lygių galimybių principu. Integruotas ugdymas, suteikiantis teisę vaikams, turintiems negalią, mokytis kartu su kitais, bendrojo lavinimo mokykloje organizuojamas pagal vaiko neįgalumo pobūdį parinkus tinkamą ugdymo formą, pagal gebėjimus parengus ugdymosi programas, teikiant specialistų pagalbą. Svarbus tampa fizinės aplinkos pritaikymas, palankus mokyklos bendruomenės požiūris ir priėmimas, pakankama pedagogų, specialistų kvalifikacija, visų ugdymo procesų dalyvių įtraukimas ir bendradarbiavimas.

Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad pedagogai pozityviai vertina visišką ir dalinę integraciją, priklausomai nuo vaiko negalios pobūdžio. Tačiau dirbdami su vaikais, turinčiais negalią, patiria sunkumų (sudėtingesnis pats mokymo procesas; sunkiau dirbti, jei klasėje didesnis specialiųjų poreikių mokinių skaičius; sudėtinga pedagogams stokojantiems darbo su vaikais, turinčiais negalią, įgūdžių). Pedagogams trūksta mokytojo padėjėjo pagalbos, metodinių ir specialiųjų priemonių. Tyrimo rezultatai parodė, kad fizinės aplinkos, socialinis, edukacinis, psichosocialinis parengimas organizuojamas ir plėtojamas ne vienodai skirtingose bendrojo lavinimo mokyklose, todėl vaikų, turinčių negalią, situacija priklauso nuo mokyklos pasirengimo. Ne visos mokyklos yra pritaikytos vaikams su judėjimo negalia, trūksta specialistų. Klausos, regos bei judėjimo negalią turintys vaikai dažniau patiria sėkmę nei intelekto sutrikimą turintys vaikai. Ugdymo(si) sunkumai mokymosi procese iškyla dėl asmeninių savybių, negalios sukeltų ribotumų, pedagogo veiksmų. Yra pagrindo teigti, kad vaikų, turinčių negalią poreikiai geriau tenkinami bendrojo lavinimo mokyklos specialiojoje ar lavinamojoje klasėje nei bendrojo lavinimo klasėje.

SUMMARY

Nowadays the idea “school for everyone” extended social and educational researches of children with disabilities. The final master work reveals the integration of children with disabilities in secondary schools and show children with disabilities chances to participate in educational process. Moreover, this study helps to see not only the problematic aspects of integration, but also the experience of the participants.

The object of research - inclusion of children with disabilities in secondary schools.

The purpose of research is to explore the characteristics of inclusion of children with disabilities in secondary school.

The main tasks:

1. Discuss the theoretical aspects of disability and disabled child inclusion into society and education system.

2. To analyze children with disabilities integrated development process in general education schools.

3. Investigate teacher’s attitudes about the inclusion of children with disabilities in secondary schools.

4. To reveal the situation of children with disabilities in secondary schools.

The issues. What is the attitude of teachers of children with disabilities about the process of inclusion? What factors lead to an inclusion for children with disabilities? How secondary school’s environment affects children with disabilities education? How the children’s parents communicate with teachers in the integrated education system?

The methods of research:

1. Theoretical analysis of scientific literature and legislation outlook.

2. Semi-structured interview method with teachers.

The conclusions of research:

Inclusion of children with disabilities into society and education system is based on a legal basis such as: national ratification of international documents on the basis of the principle of equal opportunities. Inclusion is an opportunity for children with disabilities to learn with other children in secondary schools. This inclusion is being organized by the child’s disability, the nature of selecting an appropriate form of education. On the other hand, very important becomes an application of the physical environment, school attitude and adequate teacher training.

The survey showed that teachers positively assess the full and partial integration, depending on the child’s disability type. However, teachers notice that workings with children with disabilities are experiencing difficulties (the learning processes more difficult, teachers must work harder if the class exceeds the number of pupils with special needs). Teachers lack teaching assistants, methodical and specific measures. The results showed that the physical environment, social, educational, psychosocial development and training organization aren’t the same in different secondary schools, so children with disabilities depends on the situation in pre-school. Not all schools are designed for children with mobility disabilities, and not all schools have the appropriate professionals. Moreover, auditory, visual and mobility impaired children are more likely to have success than children with mental disability. An education difficulty in the learning process is a consequence of personal characteristics, disabilities or limitations caused by teacher’s actions. To sum up all the research conclusions I would like to say, that children with disabilities needs are better satisfy in the secondary school of specific class than in the secondary school of general education classroom.

PRIEDAI